ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

avti

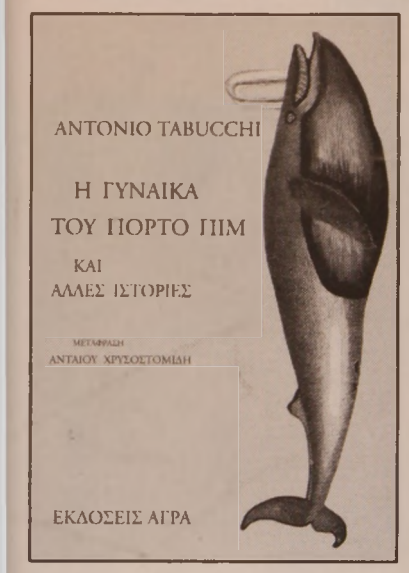
Περίοδος Β΄
Τεύχος 652
Παρασκευή
16 Ιανουαρίου 1998
Δρχ. 500

ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ

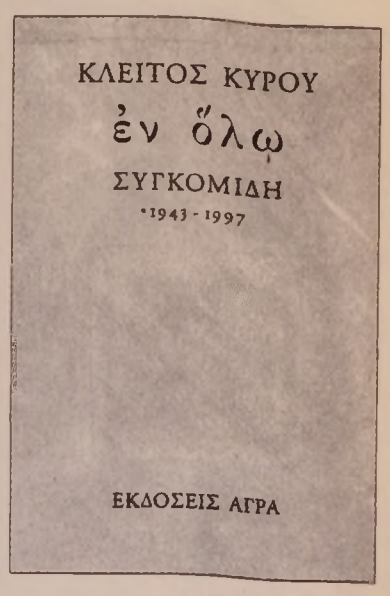
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

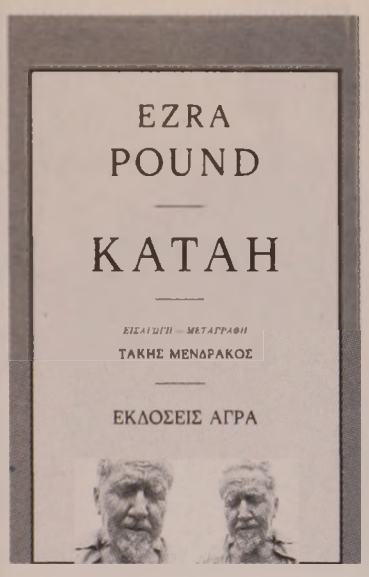
ΑΠΟ ΤΟ 1979

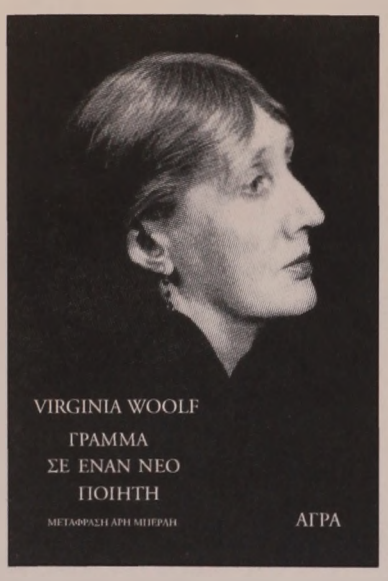

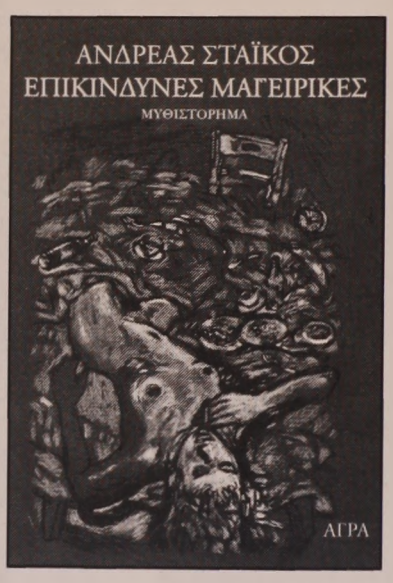

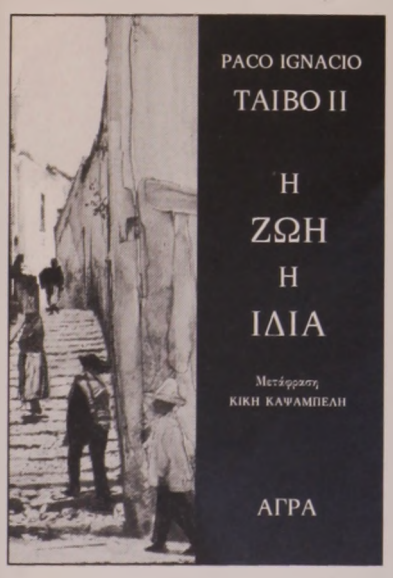

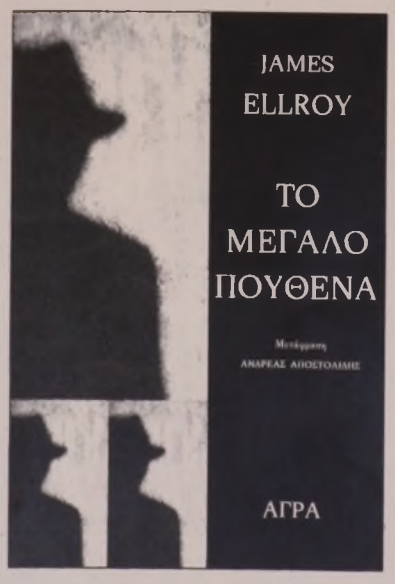

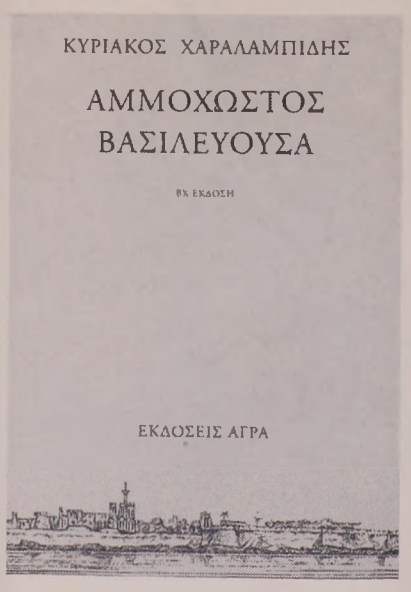

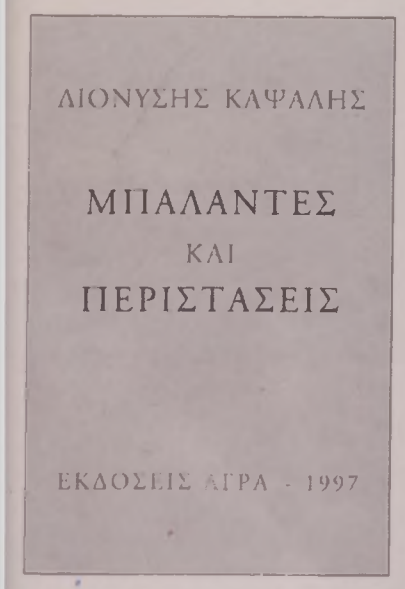

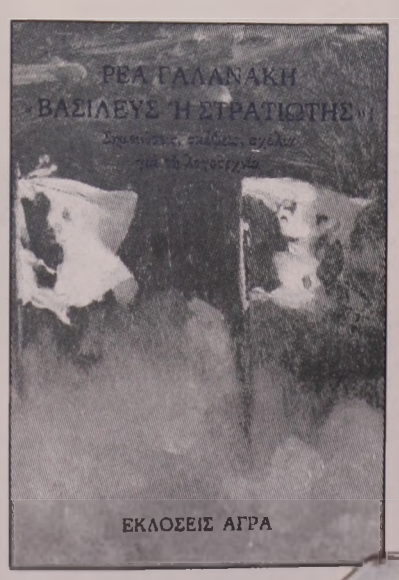

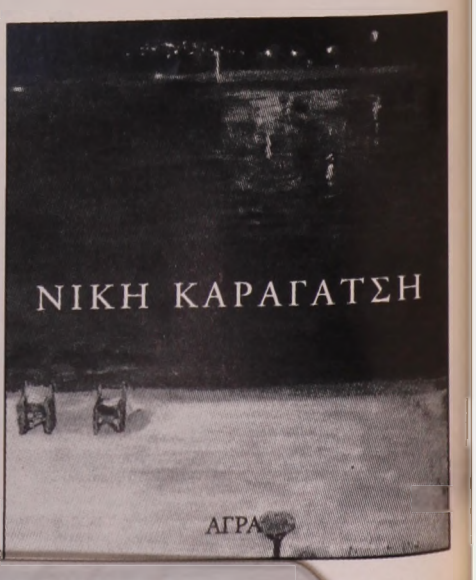

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ ΣΤΗ ΣΤΟΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝ. & ΠΟΛΙΤ. ΕΠΙΣΤ. - ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Δρ. Γιάννη Γ. ΓΑΛΑΝΟΥ

1) Για μια ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ «ΑΝΤΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ»
Σε λίγο - **ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΕΛΦΙΝΙ**

.....

Υπό ΕΚΔΟΣΗ

2) Ο ΨΥΧΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΣΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΤΗΣ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ
Σχέσεις - Ομοιότητες και Διαφορές ΝΕΥΡΟΛΟΓΙΑΣ-ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ-ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ-ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗΣ
σελ. 600

3) Το «Άλλο» ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ:
ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΚΟ-ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟ
Μια τοιχογραφία της αριστεράς, 1940-1989
σελ. 1.000

4) Ο ΠΡΟΔΟΜΕΝΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ
Της Μεγάλης αλλαγής – 1900-1989
Για πρώτη φορά στην Ευρώπη - Η αυτοδιάλυση του σοσιαλισμού από την σκοπιά: του Ιστορικού Υλισμού και της Ιστορικής Ψυχολογίας
σελ. 200

5) ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ και Ζωή
Μια συλλογή Άρθρων - Επιφυλλίδων - Δοκιμίων - Χρονογραφημάτων 1980-1997
σελ. 300

652

avti

Περίοδος Β' · Έτος 25ο · Τεύχος 652
Παρασκευή 16 Ιανουαρίου 1998 · Δρχ. 500
ΑΝΤΙ - ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
ΕΙΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ: ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ-200 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ
Δημοχάρους 60, 115 21 Αθήνα
Τηλ. 72.32.713-72.32.819 FAX: 72.26.107
ANTI ON-LINE: http://www3.enet.gr/anti
E mail: anti@compulink.gr
ΕΚΔΟΤΗΣ: Χρήστος Παπουτσάκης
ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: Ηλίας Κανέλλης
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Δημήτρης Γκέκας
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΥΛΗΣ: Μάχη Γεωργιάδου
ΕΚΤΥΠΩΣΗ: ΛΙΘΟΤΥΠ Α.Ε. Ιασίου 5, Περιστέρι
Τηλ. 57.22.201
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ:
Ετήσια συνδρομή: 26 τεύχη,. Εξάμηνη: 13 τεύχη
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εξαμ. 5.000 δρχ., Ετήσια 10.000 δρχ.,
Ετήσια Οργανισμών, Τραπεζών, κ.λπ.: 40.000 δρχ.
Φοιτητική ετήσια: 8.000 δρχ.
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: ΕΥΡΩΠΗ - ΜΕΣΟΓ. ΧΩΡΕΣ:
Εξαμ.: 38 δολ., Ετήσια: 75 δολ.,
ΗΠΑ - ΚΑΝΑΔΑΣ - ΑΣΙΑ - ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ:
Εξαμ. 44 δολ., ετήσια 88 δολ.
ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Χρήστος Παπουτσάκης
Δημοχάρους 60, 115 21 Αθήνα
ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ: ΔΡΧ. 500,
ΠΑΛΙΑ ΤΕΥΧΗ: ΔΡΧ. 1.000
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Για τα βιβλιοπωλεία
της Αθήνας: Περιοδικό ΑΝΤΙ,
για τα βιβλιοπωλεία της Β. Ελλάδας:
Κέντρο του βιβλίου - Α Πουλουκτσή και Σία Ε.Ε.
Λασσάνη 3, Θεσσαλονίκη, τηλ. (031) 285.857

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ:
200 ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ

6 **ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΞΥΔΗΣ:**
Θεόφιλος και Ρήγας
8 **ΑΝΤΕΙΑ ΦΡΑΝΤΖΗ:**
Ρήγας Βελεστινλής: εργοβιογραφικό σημείωμα
14 **ΙΒΟ ΑΝΤΡΙΤΣ:**
Η παράδοση (Ο Ρήγας Φεραίος)
18 **ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΗΛΙΟΥ:**
Η πατριαρχική καταδίκη του Ρήγα
22 **ΑΡΙΣΤΟΒΟΥΛΟΣ ΜΑΝΕΣΗΣ:**
Το πολίτευμα του Ρήγα.
Ένα ανέφικτο διαβαλκανικό ελληνικό κράτος
26 **ΝΑΝΤΙΑ ΝΤΑΝΟΒΑ:**
Το μήνυμα του Ρήγα και οι Βούλγαροι
28 **ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ:**
Η δύναμη της θυσίας και το βαλκανικό όραμα
32 **ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ:**
Ο Ρήγας και τα σημερινά προβλήματα στα Βαλκάνια
36 **ΣΟΦΙΑΝΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΙΔΗΣ:**
Περί «ελευθερίας της τυπογραφίας»...
39 **ΑΝΝΑ ΤΑΜΠΑΚΗ:**
Το μεταφραστικό «πολύπτυχο» του Ρήγα στο πλαίσιο του νεοελληνικού Διαφωτισμού
44 **CLAUDE FAURIEL:**
Θούριος του Ρήγα
50 **ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ:**
Ιδεολογικοί τόποι: 1797, 1824
52 **ΓΡΗΓΟΡΗΣ Θ. ΣΤΑΘΗΣ:**
Τα «επαναστατικά τραγούδια» του Ρήγα και το μέλος τους
56 **ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ:**
Τα στρατιωτικά σχέδια του Ρήγα
60 **ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΗΓΑ**
62 **ΒΑΣΙΑ ΚΑΡΚΑΓΙΑΝΝΗ-ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑ:**
Εικόνες του Ρήγα...
- Επίσης, δημοσιεύεται το πλήρες κείμενο του Θούριου, με σχόλια (σελ. 46-48)

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΕΥΧΟΥΣ: ΑΝΤΕΙΑ ΦΡΑΝΤΖ

• Διακόσια χρόνια μετά το θάνατο του Ρήγα Φεραίου, το *Αντί* όφειλε ένα ειδικό αφιέρωμα στους αναγνώστες του. Οι πολλές εκλεκτές συνεργασίες του τεύχους, ωστόσο, εκτός σαν τη συνήθη ειδησεογραφική, αρθρογραφική και σχολιογραφική ύλη του περιοδικού. Θεωρούμε ότι η επικαιρότητα του Ρήγα Βελεστινλή αντικαθιστά με το παραπάνω την έλλειψη της τρέχουσας επικαιρότητας...

• Στο ανά χείρας τεύχος, κρατήθηκαν η ορθογραφία και το τονικό σύστημα που χρησιμοποιούν οι αρθρογράφοι.

Στο άρθρο του Κώστα Β. Κριμπά, «Η Ανώτατη Παιδεία τον καιρό της χούντας», που δημοσιεύτηκε στο τεύχος 651 πρέπει να διορθωθούν δύο λάθη του «δαίμονος»:

1. Στη σελ. 27, 3η στήλη, 13η σειρά από πάνω αντί *Με την έλευση της δημοκρατίας* πρέπει να διαβαστεί **Με την έλευση της δικτατορίας.**

2. Στη σελ. 30, 1η στήλη, πρέπει να απαλειφθούν οι λέξεις από τη σειρά 3 έως τη σειρά 8 ώστε να λήγει η φράση στη σειρά 3 μετά τη λέξη **Άμυνα.**

Πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι στο τεύχος 651 δημοσιεύθηκε το Α' Μέρος. Ακολουθεί Β' και Γ' Μέρος – στο επόμενο και μεθεπόμενο τεύχος, λόγω του σημερινού αφιερώματος.

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΖΩΗ. ΤΟΤΕ ΚΑΙ ΣΗΜΕΡΑ

Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά.
ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ

ΔΙΑΚΟΣΙΑ χρόνια μετά το θάνατό του, στο *Αντί,* θυμόμαστε πάλι τον Ρήγα Βελεστινλή. Ενθουσιώδης, ορμητικός, συνεπαρμένος από τα φιλελεύθερα μηνύματα της Γαλλικής Επανάστασης, μόλις 40 χρόνων όταν παραδόθηκε από τους Αυστριακούς στους Οθωμανούς στον πύργο Νεμπόισα, στο Βελιγράδι. Για να βασανιστεί μαζί με τους συντρόφους του, να θανατωθούν και να βρεθούν, λίγο μετά, τα πτώματά τους στο Δούναβη.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ, το γνωρίζουμε πολύ καλά, ούτε μας παραδίδει πάντοτε τα περιστατικά αδιάθλαστα ούτε μας βοηθά πάντοτε να βρεθούμε στο κλίμα της εποχής και να σταθμίζουμε τα πράγματα με το μέτρο του παρελθόντος. Η ερμηνεία των ιστορικών γεγονότων, πολύ συχνά, είναι αποτέλεσμα της ιδεολογικής και πολιτικής σκοπιάς από την οποία γίνεται. Σε περιπτώσεις, ιδιαίτερα, μεγάλων ιστορικών συμβάντων ή λαμπρών ιστορικών προσωπικοτήτων, υπάρχει ο κίνδυνος δημιουργίας μύθων – και η μυθολογία αναπλάθεται διαρκώς. Αυτή τη μυθολογία τη χρησιμοποιούμε διαφορετικά οι από εδώ και διαφορετικά οι από εκεί.

ΟΣΟ ΠΡΟΦΑΝΗ κι αν φαίνονται όλα αυτά, άλλο τόσο προφανείς είναι οι αναντιστοιχίες της εποχής του Ρήγα με τη δική μας εποχή. Έννοιες όπως ο *φρονηματισμός από το παράδειγμα* του Ρήγα, είναι μάλλον κενοί λόγοι. Όμως η σύγκριση των ανθρώπων, των ηθών, των ενδιαφερόντων και των προσανατολισμών στο βαθμό που μπορούν να σταθμιστούν, παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον.

ΕΙΝΑΙ πολύ ενδιαφέρον να συγκρίνουμε την πραγματική εικόνα του Ρήγα – όσο μπορούμε να την ανασυστήσουμε – με εκείνο το είδωλο που φάνταξε στα μάτια των μεταγενέστερων στα χρόνια της επανάστασης, στα χρόνια της οθωνικής βασιλείας, στα τέλη του περασμένου αιώνα, στα μέσα του αιώνα που φθίνει· και τέλος, στα δικά μας τα χρόνια. Και στη συνέχεια να συγκρίνουμε τις συμπεριφορές στη διάρκεια αυτών των εποχών.

ΓΙΑΤΙ, για μας φαντάζει περίεργα η σύγκριση της μορφής του Ρήγα με τη φυσιογνωμία του Νεοέλληνα. Εκείνος, ενθουσιώδης, ορμητικός, συνεπαρμένος από τα μηνύματα της Γαλλικής Επανάστασης, έδωσε την ικμάδα, τα νιάτα, την παιδεία του σε έναν αγώνα που συναδέλφωνε όλους τους Βαλκάνιους και τους άλλους λαούς. Και τριγύριζε στα Βαλκάνια για να κηρύξει τις ιδέες του συναδελφούμενος και συμπολεμώντας και προσφέροντας τον εαυτό του ανάλωμα στην πίστη του.

ΣΗΜΕΡΑ, στα Βαλκάνια κυριαρχεί η κωμική φυσιογνωμία του Νεοέλληνα που τριγυρίζει πουλώντας γάλα και γιαούρτι. Και, βέβαια, δεν είναι κακό να εμπορεύεσαι ή να κάνεις επιχειρήσεις με τους γείτονές σου.

ΑΛΛΑ μόνον αυτό; Μόνον αυτό απέμεινε από τα όσα με το επαναστατικό του όραμα, τη δράση και τη θυσία του παρέδωσε ο Ρήγας;

avti

Θεόφιλος και Ρήγας

του Αλέξανδρου Ξύδη

Ο πίνακας του Θεόφιλου με τον Κοραή και τον Ρήγα ν' ανασηκώνουν την Ελλάδα «ολισθήσασα» δεν μ' έλκυσε ούτε για το θέμα του, όσο πρωτότυπο και να φάνταζε στη σύλληψή του, ούτε για την «αφελή» εκτέλεσή του, ούτε για τη ζωηρή αντίθεση των κατάμαυρων κοστουμιών των δύο αντρών – τη ρεντιγκότα του Κοραή και τη φονταρισμένη με μπλε χιτώνα του Ρήγα σε συναρπαστική αντίθεση με τον πορφυρό χιτώνα της πληγιασμένης Ελλάδας, αλλά για τη μεγαλοφυή μετατροπή μιας μαυρόασπρης προφανώς γκραβούρας που τράβηξε την προσοχή του Θεόφιλου, τον συγκίνησε με το απρόοπτο θέμα της και την ερμήνεψε με τα πινέλα του και τα πιο εκφραστικά χρώματα, το μαύρο και το κόκκινο, σ' ένα φόντο από σπασμένα αρχαία μάρμαρα μιας ερειπωμένης Ελλάδας.

Το χρώμα είναι εδώ η προσφορά του Θεόφιλου στο ζωντάνεμα αυτής της άχαρης σκηνής. Ο Θεόφιλος τα άντλησε όλα βαθιά από την ενστικτώδη γνώση του τόπου του, των αρχαίων του, για να φτιάξει αυτόν τον πίνακα με την πληγιασμένη Ελλάδα να «ολισθαίνει» και να υποβαστάζεται από τους δύο «προφήτες» της, τον σοφό Κοραή και τον βάρδο Ρήγα, σε μια σκηνή ζωντανεμένη μέσ' από τη γνώση και την αίσθηση του χρώματος του ελληνικού **τόπου**, ενός τόπου δικού του.

Η τέχνη του δημιουργού που ανασυνθέτει την άψυχη γκραβούρα με τα «μάτια της ψυχής του» είναι αυτό που κάνει τον Θεόφιλο μεγάλο δάσκαλο της τέχνης και όχι απλώς έναν γραφικό λαϊκό τεχνίτη.

Λλήγας
ο Κοραής και ο Ρήγας Φεραίος βοηθούν την Ελλάδα να ση
Χαρτόνι 64x44, υπογραφή Θεόφιλος Χατζημιχαήλ. 19

Πηγές της παράστασης του Θεόφιλου υπάρχουν σε διάφορες λιθογραφίες της εποχής που παρουσιάζουν το θέμα της πληγωμένης Ελλάδας, υποβασταζόμενης από τον Ρήγα Φεραίο και τον Κοραή ή έναν από τους δύο. Πλησιέστερη εκδοχή είναι μια λιθογραφία τυπωμένη στην Λειψία υπό Λδάμ.

ΑΝΑΓΕΝΝΗΘΗΣΑ ΕΛΛΑΣ

Ἑλλάς λαμπρά, σεπτή καί μακαρία
Τοῦ νοεροῦ φωτός πηγή κυρία
Μήτηρ πεπαιδευμένων
Τοσούτων φημισμένων
Περικλεῶν ἀνδρῶν
Γῆ εὐθαλής τῶν ψυχικῶν ἀνθέων
Πνευμάτων δέ αἰθαλής ὡραίων
Κλέος τῆς οἰκουμένης
Πάσης τῆς φωτισμένης
Διά φώτων τῶν Σῶν
Γῆ καί παστάς τερπνῆς εὐδαιμονίας
Πηγή φωτός καί ρίζα τῆς σοφίας
Κοιλάς εὐλογημένη
Γῆ ἡ λελαμπρυμένη
Μέ δόξαν ἀληθῆ
Ἀστήρ λαμπρέ, λαμπάς νοός πυρφόρος
Καί τοῦ παντός ὁ μόνος Ἑωσφόρος
Κόσμου φωτός δοχεῖον
Σοφίας τό ταμεῖον
Μητέρα ἀγαθή
Μήτηρ θεῶν κ' Ἡρώων τῶν ἀνδρείων
Ἀνδρῶν σοφῶν τοσούτων μακαρίων
Ἐν Σοί διαπρεψάντων
Τόν κόσμον φωτισάντων
Δι' ἀληθοῦς φωτός
Τροφός σεπτή Μουσῶν καί Ἑκηβόλου
Φωταγωγός λαμπάς τοῦ κόσμου ὅλου
Μήτηρ χρυσοῦ αἰῶνος
Θέμεθλον Ἑλικῶνος
Σοφίας κιβωτός
Ἄν κ' σκληρά Τύχη, μέ τεθλιμμένα
Και πενιχρά ράκια ξεσχισμένα
θέλησε νά καλύψῃ
Σ' αὐτά νά ὑποκρύψῃ
Στολήν Σου τήν λαμπράν
Ἄν κ' ἡ φορά φέροντος τοῦ ἁγρίου
φωτῶν τῶν Σῶν ἐχθροῦ τοῦ ὀλεθρίου
Θέλησε νά Σ' ἐκδύσῃ
Διά νά Σέ ἐνδύσῃ
Χλαμίδα πενιχράν

ΧΡΗΣΙΜΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Σειρά: *Ιστορία (Αρχαία - Μεσαιωνική - Νεότερη)*

N. H. BAYNES - H. ST. L. B. MOSS

Βυζαντινολόγοι

ΒΥΖΑΝΤΙΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

N. H. BAYNES - H.ST. L.B. MOSS

ΒΥΖΑΝΤΙΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΗΜ. Ν. ΠΑΠΑΔΗΜΑ

Μετάφραση Δημ. Ν. Σακκά

Με 643 σελίδες, 48 εικόνες εκτός κειμένου, 1 χάρτη, συμπληρωματική βιβλιογραφία και πίνακες

Ε Κ Δ Ο Σ Ε Ι Σ
ΠΑΠΑΔΗΜΑ
Προσφορά στον Πολιτισμό
Ιπποκράτους 8 Αθήνα
Τηλ.: 36.27.318

Ρήγας Βελεστινλής:
Εργοβιογραφικό σημείωμα

της Άντειας Φραντζή

Ρήγας (1757-1798), χαλκογραφία του 1825.
(Hornthal, *Geschichte der Wiedergeburt Griechenlands*, Heidelberg 1825)

Ο Ρήγας διάλεξε και χρησιμοποίησε πάντα για επώνυμό του τον τόπο καταγωγής του: Βελεστινλής, δηλαδή από το Βελεστίνο, Βελεστίνιος. Άλλοι σύγχρονοί του αλλά και μεταγενέστεροι διάλεξαν γι' αυτόν τη λογιότερη προσωνυμία Φεραίος, από την αρχαία ελληνική πόλη των Φερών που βρίσκεται κοντά στο Βελεστίνο[1].

Για τη χρονολογία γέννησής του, την οικογενειακή του κατάσταση, καθώς και τις πρώτες σπουδές του στη Θεσσαλία υπάρχουν ποικίλες εικασίες, αλλά πολύ λίγα στοιχεία μπορούν να διατυπωθούν με βεβαιότητα[2]. Σύμφωνα με δική του δήλωση το 1797[3], όταν συνελήφθη από τις αυστριακές αρχές, ήταν 40 ετών. Παίρνοντας ως δεδομένη μια δήλωση που οι ειδικές συνθήκες σύλληψης την καθιστούν αυτόχρημα αναξιόπιστη, πιθανολογούμε ότι γεννήθηκε το 1757. Για την οικογένεια του Ρήγα οι πληροφορίες προέρχονται από τις τοπικές παραδόσεις[4] που τη θέλουν ως μία από πλέον ευκατάστατες της περιοχής· πληροφορίες που, αν και κα πτονται από τη μυθική διάσταση της ηρωικής του προσωπικ τας, δεν στερούνται βάσης, καθώς αιτιολογούν τη δυνατότητά τ να φύγει από τη Θεσσαλία για την Κωνσταντινούπολη και τις ραδουνάβιες Ηγεμονίες και παράλληλα με τις λοιπές επαγγελ τικές του ασχολίες να συστηματοποιήσει τις γνώσεις του και νέι γραμματικός και δραγουμάνος. Ασάφεια καλύπτει, επίσης σχολική παιδεία του Ρήγα που φέρεται ότι μαθήτευσε στη Ζαγ ρά και στα Αμπελάκια. Όπως, επίσης, υπήρξε δάσκαλος για σ ντομο χρονικό διάστημα στον Κισσό του Πηλίου. Παραμένει εξ σου μυθολογούμενη όσο και ανεξακρίβωτη η αιτία που τον υπ χρέωσε να απομακρυνθεί από τη Θεσσαλία: η δολοφονία ενο Τούρκου που προσέβαλε τον πατέρα του και τον ίδιο; Ή απλώς ζήτηση παιδείας ήταν αυτή που τον οδήγησε στην Κωνσταντινο πολη αρχικά και εν συνεχεία στη Βλαχία; Αβέβαιος παραμένει ακριβής χρόνος της μετακίνησής του, καθώς επίσης και η αρχι του ενασχόληση. Έμπορος[5] ή γραμματικός, ο Ρήγας κατορθώ να μπει στο φαναριώτικο περιβάλλον με τη συμπαράσταση, κ ρίως, του Αλέξανδρου Υψηλάντη. Μετά το 1786 ο Ρήγας μετα νείται προς τη Βλαχία, όπου και αναλαμβάνει καθήκοντα γρα ματικού στον Brâncoveanu, άρχοντα του τόπου, ο οποίος μετέ των γραμμάτων, της ελληνικής παιδείας και νοοτροπίας.

«Κατ' αυτήν δε σχεδόν την εποχήν (1786) διωρίσθη ηγεμών τ Βλαχίας ο Μαυρογένης, ο εκ της νήσου Πάρου, ή Μυκόνου κατ γόμενος»[6]. Οσποδάρος της Βλαχίας χωρίς τη συγκατάθεση του κ κλου των Φαναριωτών, ο Μαυρογένης διαλέγει τον Ρήγα και τ διορίζει κατά μία εκδοχή έπαρχο της Κραϊόβας, όπου είχε την ε καιρία να αντιληφθεί την πορεία διάλυσης της Οθωμανικής Αυτ κρατορίας, κατά μία άλλη εκδοχή εκτελεί απλώς χρέη γραμματ κού στην Κραϊόβα. Ωστόσο, είναι πιθανό ότι είχε την ευκαιρία γνωρίσει τον Πασβάνογλου, τον μετέπειτα αποστάτη της Οθωμ νικής Αυτοκρατορίας – αν δεχθούμε ως ακριβή τα όσα σχετι αναφέρει ο Περραιβός[7]. Ο Ρήγας το 1788, μετά την κατάληψη τ Βουκουρεστίου από τους Αυστροθώσους, εγκαταλείπει την υπ ρεσία του Μαυρογένη και περνά στο στρατόπεδο των Αυστρ κών. Συγκεκριμένα, αναλαμβάνει γραμματικός του βαρώνου Langenfeld[8] το 1790 και πηγαίνει στη Βιέννη, όπου και παραμέ για μισό περίπου χρόνο. Στο σύντομο αυτό χρονικό διάστημα κ τορθώνει, χάρη στις καινούργιες γνωριμίες των ομογενών τ Βιέννης, να τυπώσει τα δύο πρώτα του βιβλία, προφανώς προετ μασμένα από καιρό και να αναγγείλει την έκδοση ενός τρίτ που όμως δεν πραγματοποιήθηκε.

Σχολείον των ντελικάτων εραστών, ήτοι βιβλίον ηθικόν, περιέ τα περίεργα συμβεβηκότα των ωραιοτέρων γυναικών του Παρ ου, ακμαζουσών κατά τον παρόντα αιώνα. Εκ της γαλλικής δια κτου νυν πρώτον μεταφρασθέν παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετ λού, Βιέννη 1790 εκ της τυπογραφίας του Ιωσήπου του Βαου

πέρεια Κρήνη (Κεφαλόβρυσο) στο Βελεστίνο. Γκραβούρα του 1806 από το βιβλίο του **Edward Dodwell,** *s in Greece*, Λονδίνο 1821.

ρου[9]. Περιλαμβάνει έξι μεταφρασμένα από τα γαλλικά ερωτι-διηγήματα του Rétif de la Bretonne[10], τα οποία απέδωσε ο Ρή- ελεύθερα, κατά τη συνήθεια της εποχής, και εμπλούτισε την οση με την ένταξη ορισμένων γνωστών τραγουδιών από αυτά κυκλοφορούσαν τότε με τη μορφή της χειρόγραφης ανθολο-[11].

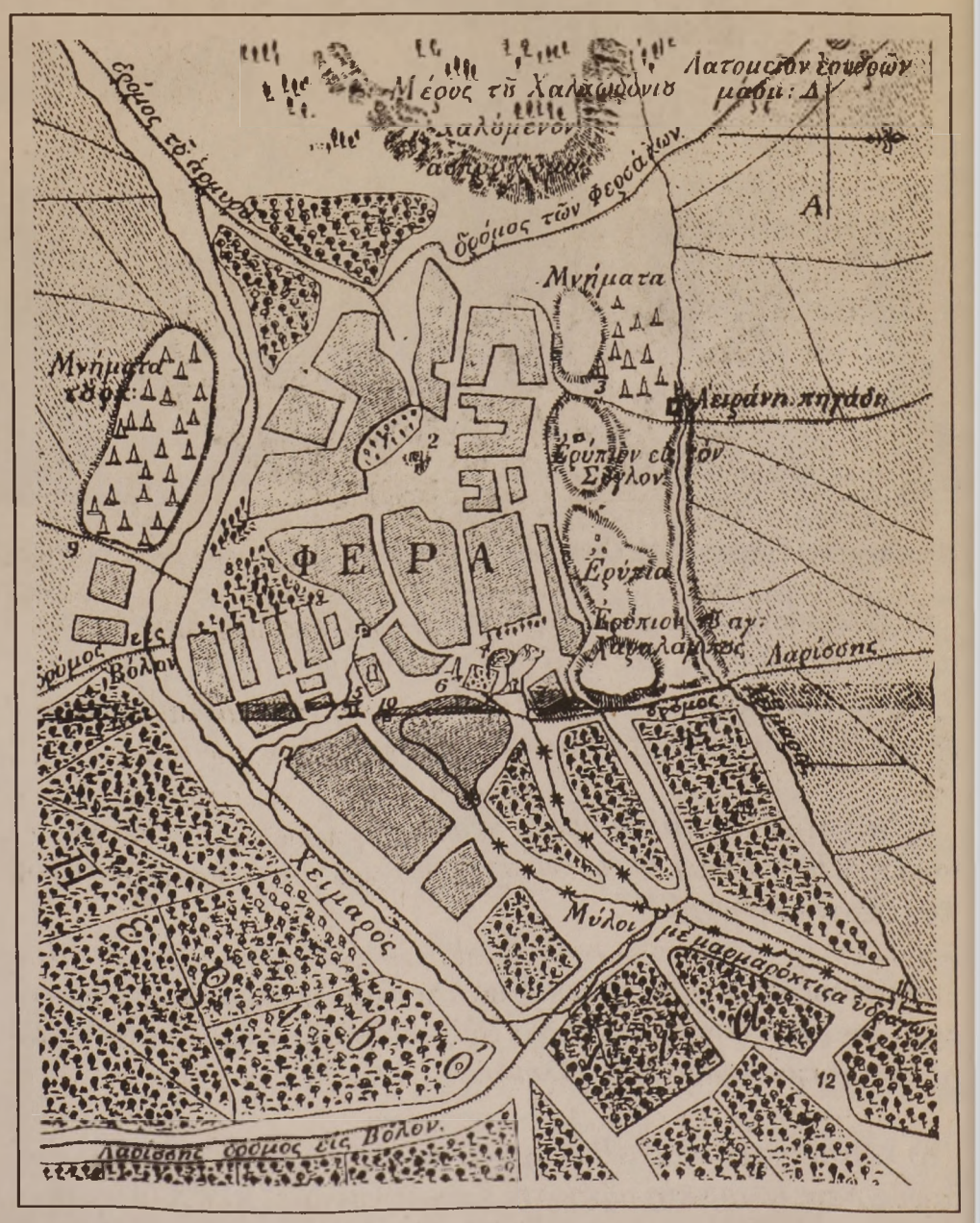
υσικής Απάνθισμα διά τους αγχίνους και φιλομαθείς Έλληνας, ης γερμανικής και γαλλικής διαλέκτου ερρανισθέν παρά του α Βελεστινλή Θετταλού, Βιέννη 1790 εκ της τυπογραφίας του νούς Τράττνερ. Το έργο αυτό είναι μία προσπάθεια του Ρήγα κλαϊκεύσει επιστημονικές γνώσεις ερανισμένες από γερμανι-αι γαλλικά εγχειρίδια[12].

ι δύο αυτά έργα, παρά τις διαφορές τους (λογοτεχνικό το το, επιστημονικό το δεύτερο), εντάσσονται στην παιδαγωγική διαφωτιστική του προσπάθεια και στρέφονται κατά των προ-εων και της δεισιδαιμονίας. Το τρίτο έργο, που πρόλαβε να γγείλει δίχως όμως και να το εκδώσει, ανήκει στην ίδια κατη-α των διαφωτιστικών βιβλίων και ανταποκρίνεται στην ανά-για μια διδασκαλία στα νέα δημοκρατικά ήθη· στην προκειμέ-ερίπτωση μια διδασκαλία με νομικο-πολιτικό χαρακτήρα[13]: το *it des lois par monsieur Montesquieu*, όπως προαναγγέλλεται τελευταία σελίδα του βιβλίου του *Φυσικής Απάνθισμα*.

ις αρχές του 1791 ο Ρήγας επιστρέφει στη Βλαχία· ο λόγος της τροφής του σχετίζεται με την επιβεβαιωμένη πλέον πληροφο-ότι η μητέρα του και ο αδελφός του τουλάχιστον από την οικο-ιά του ήσαν ήδη εκεί και ότι ο ίδιος διέθετε μεγάλη κτηματική ουσία στη Βλάσκα της Βλαχίας. Επίσης, από άλλες μαρτυρίες ρίζουμε ότι διέθετε κατοικία σε μια αρχοντική συνοικία του κουρεστίου, κοντά στην εκκλησία του Αγίου Δημητρίου. Πα-ληλα με το επάγγελμα του γραμματικού, ο Ρήγας εμφανίζεται ν ως εύπορος κτηματίας και έμπορος. Ώς το 1796 ο Ρήγας εμ-ίζεται μόνιμα εγκατεστημένος στο Βουκουρέστι. Ανεξακρί-ες πληροφορίες αναφορικά με αυτή την περίοδο τον φέρουν χρημάτισε γραμματικός στην αυλή του Μιχαήλ Σούτσου και μηνέας στο Γαλλικό Προξενείο της Βλαχίας[14].

Μέσα σ' αυτή τη χρονική περίοδο συγκροτείται η ριζοτόμος συνείδηση του Ρήγα. Η ανακωχή μεταξύ Αυστριακών και Τούρκων το 1790 συμπληρώνεται με το τέλος των Ρωσοτουρκικών Πολέμων και την υπογραφή της συνθήκης του Ιασίου το 1792 μεταξύ Ρώσων και Τούρκων. Γίνεται φανερό πως δεν μπορούν πλέον οι Έλληνες να στηρίζουν τις ελπίδες τους ούτε στην Αυστρία ούτε στη Ρωσία. Οι παλαιοί δεσμοί με τη Γαλλία, κυρίως με τον Γαλλικό Διαφωτισμό, ανανεώνονται μέσα από τα κηρύγματα της Γαλλικής Επανάστασης, που βρίσκουν μετά το 1792 μεγαλύτερο έδαφος ανταπόκρισης. Ο Ρήγας στα χρόνια αυτά της προετοιμασίας μελετά το Γαλλικό Επαναστατικό Σύνταγμα· μεταφράζει Metastasio και Marmontel· σχεδιάζει τη μεγάλη *Χάρτα της Ελλάδος*· συνθέτει, κατά πάσα πιθανότητα, τον *Θούριο* και τα άλλα πατριωτικά του τραγούδια.

Τον Αύγουστο του 1796 ο Ρήγας φτάνει στη Βιέννη φέρνοντας μαζί του όλες του τις εργασίες με σκοπό να προχωρήσει στην έκδοσή τους. Ξεκίνησε με την εκτύπωση του χαρτογραφικού του έργου[15], ιδιαίτερα σύνθετου και δαπανηρού, καθώς απαιτούσε τη χάραξή του στα μεγάλα χαλκογραφεία της Βιέννης και συγκεκριμένα από τον βιεννέζο χαλκογράφο Φρανσουά Μύλλερ:

Διάγραμμα του Βελεστίνου από την *Επιπεδογραφία* του Ρήγα.

Η ταβέρνα των Γραικών (**Griechen Beissel**) της Βιέννης στην οποία σύχναζε ο Ρήγας.

α) *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως, του Κόλπου της, του Καταστένου της, της από το Σταυροδρόμι θέας της, των περί αυτήν και του Σαραγίου, με τας παλαιάς και νέας ονομασίας, παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, Βιέννη 1796.*

β) *Νέα Χάρτα της Βλαχίας και μέρους της Τρανσυλβανίας, παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, εκδοθείσα χάριν των Ελλήνων και Φιλελλήνων, Βιέννη 1797.*

γ) *Γενική Χάρτα της Μολδαβίας και μέρους των γειτνιαζουσών αυτή επαρχιών, παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, εκδοθείσα χάριν των Ελλήνων και Φιλελλήνων, Βιέννη 1797.*

δ) *Χάρτα της Ελλάδος, Βιέννη 1797 (συμπληρώνεται από το πρώτο φύλλο της Επιπεδογραφίας της Κωνσταντινουπόλεως (...) και συνολικά απαρτίζεται από 12 φύλλα, διαστάσεων 50x70 το καθένα).*

Η χαρτογραφική εργασία του Ρήγα είναι ένα έργο πο υπερβαίνει κατά πολύ τη γεωγραφική απεικόνισ εμπλουτίζεται με ιστορικό και εγκυκλοπαιδικό υλικό: πα ραθέτει πλάι στα σύγχρονα τοπωνύμια τα αρχαία ελλην κά αντίστοιχα. Αναφέρεται σε ιστορικά γεγονότα, σχε διάζει αρχαία νομίσματα, συντάσσει καταλόγους σημα ντικών προσώπων της ιστορίας μας, παραθέτει χρονολ γίες μαχών, αναπαράγει αρχαία επιγράμματα. Συγχρό νως με τις χαρτογραφικές του εκδόσεις σχεδιάζει και τυ πώνει μια παράσταση του Μεγάλου Αλεξάνδρου[16] (Φρ Μύλλερ, 1797), τον οποίο πλαισιώνουν τέσσερις στρατη γοί του και απεικονίζονται σκηνές μαχών, επεξηγηματικ σχόλια και βιογραφικά στοιχεία.

Εκδίδει, επίσης, και παλαιότερες μεταφραστικές τα εργασίες:

Ηθικός Τρίπους, Βιέννη 1797[17].

Στον τόμο περιλαμβάνεται: α) η μετάφραση του έμμε τρου δράματος του Metastasio, *Ολύμπια*· β) η έμμετρ απόδοση ενός διηγήματος του Marmontel, *Η Βοσκοπούλ των Άλπεων*· γ) η μετάφραση από τον Αντώνιο Κορωνιό πεζό λόγο του ειδυλλίου του Gessner, *Πρώτος Ναύτης.*

Συνεργάζεται στη μεταφραστική προσπάθεια που είχ αναλάβει στη Βιέννη ο κοζανίτης ποιητής και γιατρός Γε ώργιος Σακελλάριος για τη μετάφραση του περιζήητο βιβλίου του αββά J. Barthélemy, *Voyage du jeun Anacharsis en Grèce*, (Παρίσι 1788). Εκδόθηκε ο πρώτο τόμος της *Περιηγήσεως του νέου Αναχάρσιδος εις τη Ελλάδα*, (Βιέννη 1797), μεταφρασμένος από τον Γ. Σα κελλάριο[18] στο τυπογραφείο των αδελφών Πούλιου. Ο τε ταρτος τόμος εξεδόθη, επίσης, σε μετάφραση του Γ. Βε ντότη και του Ρήγα: *Νέος Ανάχαρσις, τόμος τέταρτος. Με ταφρασθείς, το μεν 32, 33 και 34 κεφάλαια παρά Γεωργίο Βεντότη Ζακυνθίου, τα δε 35, 36, 37, 38 και 39 παρά τω Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού. Διορθωθείς και εκδοθείς πα ρά του αυτού, Βιέννη 1797.*

Τα πατριωτικά τραγούδια του Ρήγα, αυτά που με βεβα ότητα μπορούμε να του αποδώσουμε, είναι ο «Θούριος» και ο «Πατριωτικός Ύμνος»[20]. Γνωρίζουμε, επίσης, τη ύπαρξη ενός τρίτου άσματος του Ρήγα, βασισμένου σ μουσική του γερμανικού τραγουδιού «freut euch de Lebens», το οποίο όμως λανθάνει. Ο *Θούριος*, ήδη απ τον Σεπτέμβριο του 1796, όταν ο Ρήγας βρίσκεται πλέ στη Βιέννη, ακούγεται σε συγκεντρώσεις, κυκλοφορεί χειρόγραφα από χέρι σε χέρι και παρακινεί σε εξέγερση. Γιατί «Θούριος», με τα περιεχόμενά του, δεν είναι απλώς ένα πατριω κό τραγούδι, αλλά κυρίως είναι ένα επαναστατικό μανιφέστο Παράλληλα με τις εκδοτικές του δραστηριότητες, ο Ρήγας προ τοιμάζει την οριστική αναχώρησή του από την Αυστρία. Ήδη προσωπικότητα του Βοναπάρτη, η νικηφόρα προέλαση του στ Ιταλία, η κατίσχυση των Αυστριακών και των συνασπισμένων μ ναρχικών δυνάμεων και η προέλαση των γαλλικών στρατευμάτ σχεδόν ώς τη Βιέννη είχε διαμορφώσει ένα κλίμα επαναστατικ διέγερσης σ' όλους τους υπόδουλους λαούς της περιοχής και μ επαναστατική δυναμική στο όνομα της Ελευθερίας, της Ισότητ και της Αδελφοσύνης. Ο Ρήγας προσπαθεί να συνδέσει τη δράσ του με την ενίσχυσή της από τον Βοναπάρτη. Γι' αυτόν το λόγο π απευθύνει επιστολή διά του γάλλου προξένου στην Τεργέστη οποία παραμένει αβέβαιο αν επιδόθηκε.

Οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τη συνωμοτική δράση π

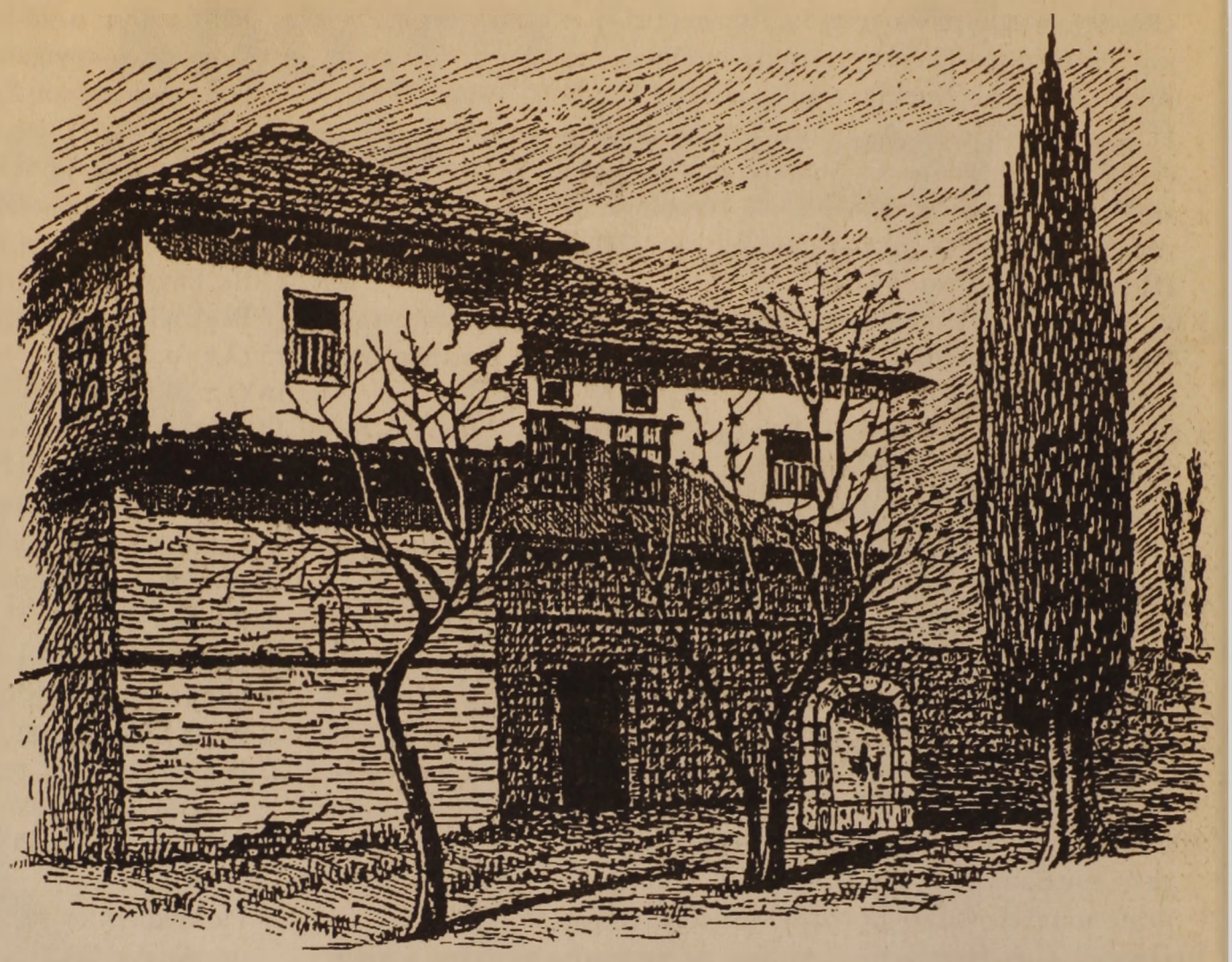
γα αυτή την περίοδο είναι ένας συν-
ασμός εικασιών που προέρχονται
ενός από τις ασαφείς προφορικές
ρτυρίες των βιογράφων του και αφε-
ρου από τις περιορισμένες πληροφο-
ς τις οποίες απέσπασε η ανάκριση
ν αυστριακών αρχών μετά τη σύλληψη
υ Ρήγα και των συντρόφων του. Το πι-
νότερο είναι ότι ο οργανωτικός πυρή-
ς που υπήρχε δεν είχε προλάβει να πά-
ι τη μορφή μιας «Εταιρείας» που θα
ιν αναγκαία προϋπόθεση για την παν-
λκανική επανάσταση που σχεδίαζε ο
γας. Αλλά βέβαιο επίσης είναι ότι η
ρουσία και δράση του Ρήγα εμπνέει
σύνολο των ομογενών που αυθόρμητα
απαρατάσσονται στην εθνεγερτική
υ προσπάθεια.

Η τελευταία φάση προετοιμασίας του
γα συνδέεται με τα δύο επαναστατικά
υπα[23], τα οποία τύπωσε σε μεγάλο
ιθμό αντιτύπων:

. Το «Επαναστατικό Μανιφέστο»
α τετρασέλιδο που τυπώθηκε σε
00 αντίτυπα στο τυπογραφείο των
ελφών Πούλιου– εκκινούσε με το σύν-
μα: «Ελευθερία–Ισοτιμία–Αδελφό-
» και περιελάμβανε α) την «Προκήρυξη», ένα ένθερμο διακη-
κτικό κείμενο, β) το σύνταγμα με τίτλο «Νέα Πολιτική Διοίκη-
των κατοίκων της Ρούμελης, της Μ. Ασίας, των Μεσογείων
σων και της Βλαχομπογδανίας»[24], το οποίο απαρτιζόταν από
«Δίκαια του ανθρώπου και του πολίτου» (35 άρθρα), το κυρίως
ύνταγμα» (124 άρθρα) και το «Παράρτημα» και γ) τον «Θού-
».

. Το «Στρατιωτικόν Εγκόλπιον» ήταν μία συναγωγή στρατιωτι-
ν κανονισμών που προέρχονταν από γερμανικό εγχειρίδιο πο-
ιου και συνοδευόταν από ένα επαναστατικό προοίμιο δημο-
κτικής κατήχησης, σύμφωνα με το χαρακτηρισμό των αυστρια-
ν αρχών.

Τα δύο αυτά επαναστατικά έντυπα συσκευάστηκαν σε τρία κι-
τια και απεστάλησαν στο κατάστημα του Αντώνη Νιώτη στην
ργέστη, απ' όπου ο Ρήγας θα τα παραλάμβανε για να τα διοχε-
σει στην πατρίδα. Ο ίδιος, πριν αναχωρήσει για την Τεργέστη,
ραψε τη μοιραία επιστολή στον Αντώνη Κορωνιό, τον οποίο
ημέρωνε για την αποστολή των εντύπων, ώστε να φροντίσει την
αλαβή τους. Ο Κορωνιός έλειπε στη Δαλματία και η επιστολή
υ Ρήγα έπεσε στα χέρια του συνεταίρου του Κορωνιού, του Κο-
νίτη Δημητρίου Οικονόμου, ο οποίος και τους κατέδωσε στην
στριακή αστυνομία.

Το σχολείο του Ρήγα στη Ζαγορά του Πηλίου.

Ο Ρήγας συνελήφθη αμέσως μόλις έφτασε στην Τεργέστη την 1η Δεκεμβρίου του 1797. Το βράδυ της 30ής Δεκεμβρίου 1797, όταν η μεταγωγή του στη Βιέννη ήταν βέβαιη και επρόκειτο να πραγματοποιηθεί την επομένη ημέρα, ο Ρήγας αποπειράται να αυτοκτονήσει αυτοτραυματιζόμενος. Κατορθώνει την αναβολή της μεταγωγής του και προσπαθεί να ειδοποιήσει τον γάλλο πρόξενο στην Τεργέστη. Τελικώς, οδηγείται στη Βιέννη, όπου ανακρίνεται μαζί με τους υπόλοιπους συντρόφους του. Κατάληξη των ανακρίσεων, σε συνδυασμό με τις συνεννοήσεις με τον Σουλτάνο, ήταν να εκτοπισθούν από τους συλληφθέντες οι αυστριακοί και άλλων εθνικοτήτων υπήκοοι πλην των οθωμανών, οι οποίοι απελάθησαν. Ο Ρήγας και οι επτά σύντροφοί του που ανήκαν στην ίδια κατηγορία, ο Ευστράτιος Αργέντης, ο Δημήτριος Νικολίδης, ο Αντώνιος Κορωνιός, ο Ιωάννης Καρατζάς, ο Θεοχάρης Γεωργίου Τουρούντζιας, ο Ιωάννης Εμμανουήλ και ο Παναγιώτης Εμμανουήλ, με συνοδεία των αυστριακών αρχών οδηγούνται και παραδίδονται στις 10 Μαΐου 1798 στον τούρκο καϊμακάμη του Βελιγραδίου και φυλακίζονται στον πύργο Neboisa, παραποτάμιο φρούριο του Βελιγραδίου. Εκεί, ύστερα από συνεχή βασανιστήρια, στις 24 Ιουνίου του 1798, στραγγαλίστηκαν και τα σώματά τους ρίχτηκαν στο Δούναβη[25]. Οι τουρκικές αρχές διέδωσαν ότι οι οκτώ δεσμώτες απέδρασαν.

ΜΕΙΩΣΕΙΣ

για τις παρεξηγήσεις και λανθασμένες απόψεις γύρω από το όνομα και την καταγωγή του Ρήγα βλ. τη συστηματική παρουσίαση του θέματος από τον Δημήτρη Απ. Καραμπερόπουλο, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή* (Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης «Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα»), Αθήνα-Βελεστίνο 1997.

Όλοι οι βιογράφοι και μελετητές του Ρήγα επαναλαμβάνουν σχεδόν πανομοιότυπες πληροφορίες αναφορικά με τα πρώτα νεανικά του χρόνια και υπογραμμίζουν την αδυναμία να συγκροτήσουν μια έγκυρη βιογραφία του, τουλάχιστον ως προς τα πρώτα τριάντα περίπου χρόνια της ζωής του. Βλ. ενδεικτικά: Χριστοφόρου Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία του Ρήγα Φεραίου*, Αθήνα 1860 [ανατύπωση: (Μπάυρον), Αθήνα 1971]· Λ.Ι. Βρανούση, Εισαγωγή στον τ.

«Ρήγας», *Βασική βιβλιοθήκη* 10, Αθήνα (1954)· Λ.Ι. Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής* (Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων), Αθήνα 1957 [εκδ. δευτέρα επηυξημένη, (Σ.Π.Δ.Ω.Β), Αθήνα 1963]. Γενικά περί Ρήγα βλ. Απ.Β. Δασκαλάκη, *Μελέται περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1964· Κ.Θ. Δημαρά, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, (Ίκαρος), Αθήνα ⁶1975, σ. 166-175· C.M. Woodhouse, *Ρήγας Βελεστινλής. Ο πρωτομάρτυρας της ελληνικής επανάστασης* (Παπαδήμα), Αθήνα 1997.

3 Βλ. Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου, *Αποκαλύψεις περί του μαρτυρίου του Ρήγα*, (εκ του τυπογραφείου της Εστίας), Αθήνα 1892, [ανατύπωση: Καραβία ΒΙΜ 153, σ. 17].

4 Βλ. Ν. Πολίτου, «Η νεότης του Ρήγα», 19, 470 *Εστία* (1.1.1885)13-16.

5 Κατά την άποψη του ανωνύμου συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας*, επιμ. Γ. Βαλέτα, Αθήνα 1949, σ. 83: «εξ αρχής επιχειρίσθη ... το εμπορικόν επάγγελμα». Βλ. και Ρήγας, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, επιμ. Π.Σ. Πίστας (ΝΕΒ, Ερμής), Αθήνα 1971, σ. ιζ'.

6 Βλ Χριστοφόρου Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία...*, *ό.π.*, σ. 5.

7 *Ό.π.*, σ. 6-11.

8 Πρόκειται πιθανότατα για τον Χριστόδουλο Κιρλιάνο, τοπικό άρχοντα της Ουγγροβλαχίας, ελληνικής καταγωγής, ο οποίος έλαβε τον τίτλο του βαρώνου για τις υπηρεσίες που προσέφερε στον αυτοκράτορα της Αυστρίας· βλ. Λ.Ι. Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής*, *ό.π.*, σ. 28.

9 Την ίδια χρονιά, στις 31 Δεκεμβρίου, τυπώθηκε σ' αυτό το τυπογραφείο, του Baumeister και κυκλοφόρησε το πρώτο φύλλο της η *Εφημερίς* που εξέδωσαν οι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου.

10 Πρώτος ο Ι.Α. Θωμόπουλος ταύτισε τα διηγήματα αυτά στο άρθρο του «Το πρότυπο του *Σχολείου των ντελικάτων εραστών*», *Νέα Εστία* 48 (1950), 1028-1038. Βλ. και Ρήγας, *Σχολείον*(...), επιμ. Π.Σ. Πίστας, *ό.π.*, σ. κδ-λς.

11 Για τα στιχουργήματα αυτά βλ. Π.Σ. Πίστας, «Η πατρότητα των στιχουργημάτων του *Σχολείου των ντελικάτων εραστών*», *Ελληνικά* 20 (1967) 393-412· Ρήγας, *Σχολείον*(...), επιμ. Π.Σ. Πίστας, *ό.π.*, σ. λς-λη· *Μισμαγιά. Ανθολόγιο φαναριώτικης ποίησης*, επιμ. Άντεια Φραντζή (Βιβλιοπωλείον της «Εστίας»), Αθήνα 1993, σ. 28.

12 Βλ. Λ.Ι. Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής*, *ό.π.*, σ. 36-37.

13 Βλ. Ρήγας, *Σχολείον*(...), επιμ. Π.Σ. Πίστας, *ό.π.*, σ. νθ.

14 Βλ Λ.Ι. Βρανούσης, *Ρήγας Βελεστινλής, ό.π.*, σ. 43-44.

15 *Ό.π.*, σ. 56-57.

16 *Ό.π.*, σ.58.

17 Βλ. Δ. Σπάθη, *Ο Διαφωτισμός και το νεοελληνικό θέατρο*, (University Studio Press), Θεσσαλονίκη 1986, σ. 79.

18 Ο 2ος και 3ος τόμος είχαν, επίσης, μεταφραστεί από τον Γ. Σακελλάριο αλλά δεν πρόλαβαν να τυπωθούν.

19 Βλ. Απ. Β. Δασκαλάκη, *Τα εθνεγερτικά τραγούδια του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1977.

20 Βλ. αναλυτικά Λ.Ι. Βρανούση, Ο «Πατριωτικός Ύμνος» του Ρήγα και η ελληνική «Καρμανιόλα», Αθήνα 1960.

21 Βλ. Λ.Ι. Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής*, *ό.π.*, σ. 63 και 72-73.

22 Η ύπαρξη αυτής της επιστολής επιβεβαιώνεται από τα αυστριακά αρχεία, αν και λανθάνει.

23 Βλ. ανατύπωση: Ρήγα Φεραίου. *Η Ελληνική Δημοκρατία* (Πυθία), Αθήνα, 1971.

24 Για αναλυτική σύγκριση με το Σύνταγμα της Γαλλικής Επανάστασης βλ. Απ. Β. Δασκαλάκη, *Το πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή* (Βαγιονάκη), Αθήνα 1976.

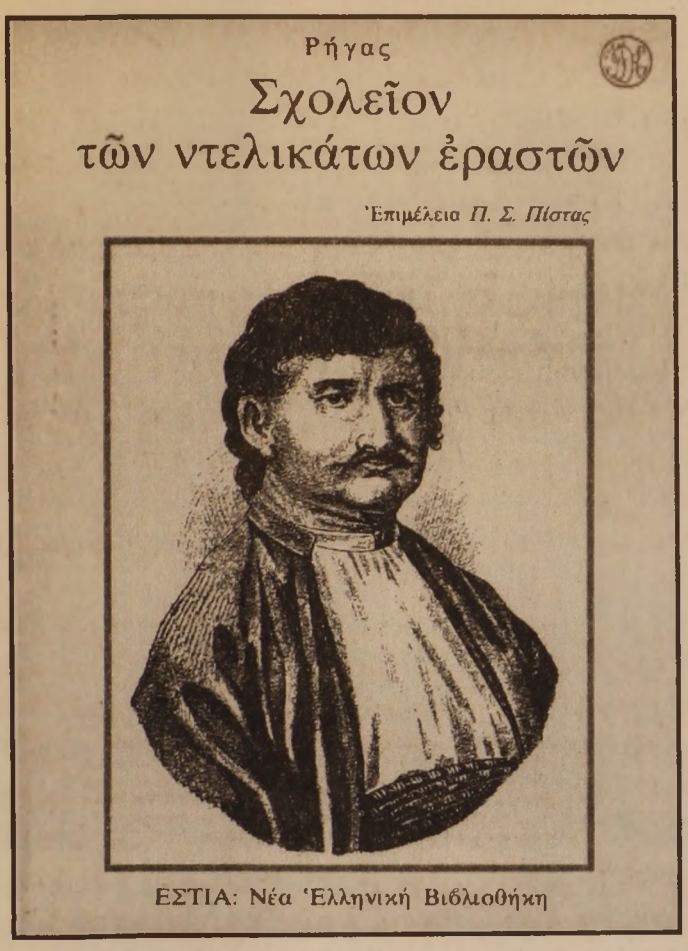
25 Σπ. Π. Λάμπρου, *Αποκαλύψεις περί του μαρτυρίου του Ρήγα*, *ό.π.*, σ. 9ll.

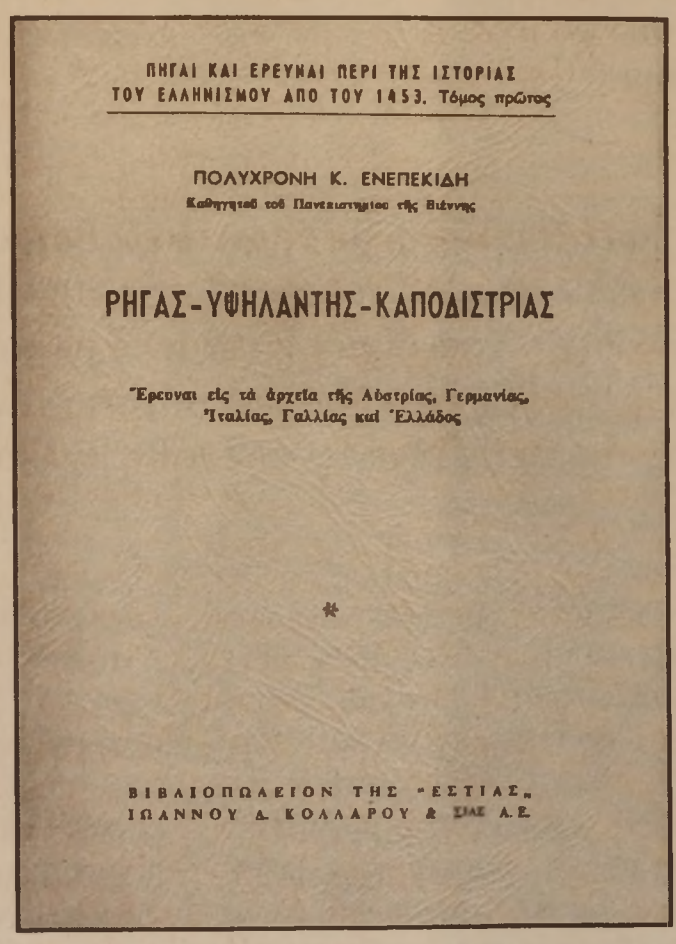
Πρὸ ὀλίγου ἔτι τῆς Γερμανίας ὁ Αὐτοκράτωρ, ἀγκαλὰ βασανιζόμενος ἀπὸ ὀδυνηρὰν καὶ θανάσιμον νόσον, ἡ ὁποία κἂν ἔπρεπε νὰ τὸν διδάξῃ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν συμπάθειαν, παρέδωκεν ἀσπλάγχνως εἰς τὸν τύραννον τῆς Ἑλλάδος ὁλοὺς Γραικούς, οἱ ὁποῖοι ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας ἐζήτουν ἡσύχως τὰ ἁρμόδια μέσα τοῦ νὰ φωλίσωσι, καὶ ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας νὰ ἐλευθερώσωσι τοὺς ἰδίους ὁμογενεῖς. Παρίσταται ἴσως ταύτην τὴν ὥραν δέσμιοι ἔμπροσθεν τοῦ τυράννου οἱ γενναῖοι ἕτοι τῆς ἐλευθερίας μάρτυρες· ἴσως ταύτην τὴν ὥραν καταβαίνει εἰς τὰς ἱερὰς κεφαλάς των ἡ μάχαιρα τοῦ δημίου, ἐκχέεται τὸ γενναῖον ἑλληνικὸν αἷμα ἀπὸ τὰς φλέβας των, καὶ ἵπταται ἡ μακαρία ψυχήτων, διὰ νὰ ὑπάγῃ νὰ συγκαλοικήσῃ μὲ ὅλων τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀποθανόντων τὰς ἀοιδίμους ψυχάς.

Ἀλλὰ τοῦ ἀθῴου αἵματος ἡ ἔκχυσις ἄφθη ἀνθι τοῦ νὰ καταπλήξῃ τοὺς Γραικοὺς θέλει μᾶλλον τοὺς παροξύνει εἰς ἐκδίκησιν.

Ἡ πρώτη ἑλληνικὴ ἀναφορὰ στὸν Ρήγα (ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἀνώνυμη *Ἀδελφικὴ Διδασκαλία τοῦ Κοραῆ*, 1798)

Ο ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ ΑΠΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ
Ι.Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.

ΣΟΛΩΝΟΣ 60-ΑΘΗΝΑ
ΣΤΟΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ-ΑΘΗΝΑ
ΠΛΑΤΩΝΟΣ 17-ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
Κ. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ 14-ΛΕΥΚΩΣΙΑ

Η παράδοση

(Ο Ρήγας Φεραίος)

του Ίβο Άντριτς

Το διήγημα *Η Παράδοση*, με υπότιτλο *Ο Ρήγας Φεραίος*, πρωτοδημοσιεύτηκε στο λογοτεχνικό περιοδικό *Književne novine*, έτος Α', τεύχος 23, της 20ής Ιουλίου 1948, με αφορμή τα 150 χρόνια από τον μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα. Εδώ δημοσιεύεται σε μετάφραση του Νίκου Τσιτσιμελή. Ο Ίβο Άντριτς (1892-1975) – πήρε το 1961 το βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας – ήταν Σέρβος από τη Βοσνία και στο έργο του αποτύπωσε τη ζωή στην πολυεθνική και πολύπαθη βαλκανική χερσόνησο.

Το πελώριο και κατραμωμένο αυστριακό καράβι με το μουντό καφέ πανί που κρεμιότανε νωθρό, έφτασε στις 9 Μαΐου 1798 το απόγευμα κάτω από την πύλη του Δούναβη του κάστρου του Βελιγραδίου. Η φρουρά στην πύλη είχε ενισχυθεί. Οι τούρκοι βαρκάρηδες, ξυπόλητοι, με φαρδιά σαλβάρια γυρισμένα ώς τα γόνατα, βοηθούσαν στην απόβαση.

Δεκατρείς μέρες ταξίδευε αυτό το καράβι κατεβαίνοντας το Δούναβη, απ' τη Βιέννη ώς το Βελιγράδι. Στο σκοτεινό εσωτερικό του καραβιού κείτονταν οκτώ αλυσοδεμένοι έλληνες πατριώτες, ενώ είκοσι τέσσερις επίλεκτοι στρατιώτες του συντάγματος του Σπλένι, με τον υπολοχαγό Λάζαρ διοικητή, αγρυπνούσαν μέρα-νύχτα για να μην αυτοκτονήσει κανείς από τους δεμένους Έλληνες και για να μπορέσουν γερούς και ζωντανούς «επί αποδείξει» να τους παραδώσουν στις τουρκικές αρχές στο Βελιγράδι, όπως είχαν συμφωνήσει ο αυστριακός έκτακτος απεσταλμένος κι ο ρεΐς-εφέντης Ατίφ Αχμέτ στην Πόλη.

Την καλύτερη θέση στο καράβι είχε ο δραγουμάνος της τουρκικής πρεσβείας στη Βιέννη, γεμάτος κι ωχρός Οθωμανός που συνόδευε το καράβι κι έπρεπε να είναι παρών στην παράδοση.

Το πρωί ξεκίνησαν από το Πετροβαραντίν, άραξαν στο Ζέμουν κι εκεί έμειναν λίγο ώσπου να πάρουν στο πλοίο έναν αξιωματικό του Λαζαρέτου και τον διερμηνέα. Αφού γευμάτισαν, κατευθύνθηκαν προς το κάστρο του Βελιγραδίου.

Η μέρα ήταν ζεστή, σαν καλοκαιρινή. Πήγαιναν αργά.

Πρώτος κατέβηκε απ' το καράβι ο υπολοχαγός Λάζαρ, λιγνός και βλοσυρός, στην πράσινη στολή, με τα κίτρινα διακριτικά του συντάγματός του γύρω στο κολάρο και στα μανίκια, κατόπιν τρεκλίζοντας βαριά ο δραγουμάνος της τουρκικής πρεσβείας, μετά απ' αυτόν ο υπηρέτης, μ' ένα παλιακό σεντούκι δερμάτινο.

Ενώ αυτοί κατέβαιναν το ξύλινο γεφυράκι, κατά μήκος της άκρης του καραβιού παρατάχθηκαν δεκατέσσερις στρατιώτες του συντάγματος του Σπλάνι. Στη μέση αυτού του ζωντανού πράσινου και κίτρινου φράχτη άφησαν ένα κενό σαν πόρτα. Σε λίγο, από το σκοτεινό εσωτερικό του καραβιού πρόβαλαν τέσσερις στρατιώτες και πίσω τους, με το χτύπο των αλυσίδων, παραπατώντας και με μισόκλειστα τα μάτια τους από τ' απογευματινό φως ξεχύθηκαν οκτώ φυλακισμένοι. Τους ακολουθούσαν άλλοι τέσσερις στρατιώτες.

Δύο στρατιώτες στην αρχή αυτής της μικρής πομπής κρατούσαν τις αλυσίδες, όπως επίσης άλλοι δύο στο τέλος της. Έτσι, αυτοί οι οκτώ άνθρωποι, που ήταν δεμένοι ανά δύο, ήταν σαν αρμαθιασμένοι μ' άλλες δυο αλυσίδες κατά μήκος και κανείς απ' αυτήν την αρμάθα δεν μπορούσε να ξεφύγει.

Ο τούρκος διοικητής του κάστρου, μικροκαμωμένος με τεράστιο κεφάλι, έτρεχε αριστερά και δεξιά, έδινε με την τσιριχτή φωνή του διαταγές: από κάποια μεγάλη έγνοια κι έξαψη, τα μάτια του ήταν θλιμμένα λες και τώρα θ' αρχίσει να κλαίει.

Σε μια στιγμή, όλο αυτό τ' ανθρωπολόι το κατάπιε η μικρή και σκοτεινή πύλη. Έμειναν μόνο η τουρκική φρουρά κι οι αυστριακοί στρατιώτες στο πλοίο. Αλλ' όλοι εκείνοι που είχαν χαθεί μέσα στην πύλη αναφάνηκαν έπειτ' από λίγο ψηλά στη βόρεια έπαλξη του κάστρου, που τη φώτιζε πια η κοκκινωπή λάμψη του ήλιου που πήγαινε να βασιλέψει.

Ήταν αυτή μια πλατιά τετράγωνη ταράτσα, που προεξείχε στο χώρο πάνω από το Δούναβη· ήταν ελεύθερη απ' τις τρεις πλευρές, όπου φαίνονταν οι άδειες θαλάμες των κανονιών, και με την τέταρτη ακουμπούσε στον από κόκκινα τούβλα τοίχο του κάστρου, όπου ήταν δυο μικρότερες και μικρά, ψηλά, καγκελωτά παράθυρα.

Εκεί οι αυστριακοί στρατιώτες άφησαν και τις δύο αλυσίδες και την ίδια στιγμή ολόκληρη η μονάδα των τούρκων πυροβολητών σκόρπισε στις ελεύθερες πλευρές της ταράτσας σαν πυκνός φράχτης.

Τρεις απ' τους δεμένους έπεσαν αμέσως στη γη, ενώ οι άλλοι κουνούσαν τα μουδιασμένα τους πόδια και χέρια όσο τους άφηναν οι αλυσίδες με τις οποίες ήταν δεμένοι ο ένας με τον άλλον. Κάποιοι κοίταζαν γύρω τους, θέλοντας να καταλάβουν πού βρίσκονται, ενώ άλλοι κοίταζαν πάνω από τους τούρκους στρατιώτες, στην ελεύθερη έκταση με τον μεγάλο ουρανό, όπου διαδέχονταν το 'να τ' άλλο και λαμποκοπούσαν σαν χρώματα μεταξένιας λάμψης.

Οι φυλακισμένοι όλοι τους ήταν ντυμένοι με αστικές ενδυμασίες, αλλά ατημέλητοι, χλομοί και με γένια μεγαλωμένα, κά-

Αριστερά: Ο πύργος Νεμπόισα όπως διασώζεται σήμερα (φωτογραφία Γκοράνκα Μάτιτς). Δεξιά: Σχίτσο αναπαράστασης του πύργου Νεμπόισα του αρχιτέκτονα Πρένταγκ Ρίστιτς. Ο πύργος χτίστηκε πάνω σε ερείπια ρωμαϊκού πύργου του 1ου μ.Χ. αιώνα. Το 1690 τινάχθηκε στον αέρα, όταν εξερράγησαν πυρομαχικά που ήταν μέσα. Ξαναχτίστηκε από τους Αυστριακούς μεταξύ των ετών 1723-1736. Στο περιθώριο δίνονται και άλλες πληροφορίες για την ιστορία του πύργου και μαζί τα σχετικά με τη θανάτωση του Ρήγα Φεραίου.

ιοι εντελώς εξαντλημένοι και πεσμένοι. Ξκείνες οι δύο πύλες κάθε στιγμή άνοιν κι απ' αυτές, μαζί με τον αέρα, γρήγο- μπαινόβγαιναν πολίτες, σεΐζηδες, υπαυματικοί. Η διέγερση δεν μειωνόταν, λ' αυξανόταν. Όλοι τους κάτι ήθελαν ι ζητούσαν, ο διοικητής, ο αυστριακός ιωματικός, ο δραγουμάνος. Περίμεναν ι τον καϊμακάμη που πρέπει εν ονόματι υ βεζύρη που έλειπε να παραλάβει τους λιτικούς κρατούμενους.

Οι Αυστριακοί βιάζονταν γιατί ήθελαν κάθε τρόπο να τελειώσουν τη δουλειά ς παράδοσης. Ο διοικητής του κάστρου ηγούσε ότι μετά τη δύση του ήλιου δεν ορούσε κανείς που δεν ανήκει στη φρου- να βρεθεί μέσα στο γύρο του κάστρου, ι ο καϊμακάμης δεν έχει ακόμα φανεί, ότι Δουλειά της παράδοσης είναι σπουδαία ι περίπλοκη κι ότι για όλα αυτά καλύτε- θα 'ταν ν' αφήσουν εδώ τους φυλακιένους, με προσωρινή απόδειξη, κι αυτοί κοιμηθούν στο Ζέμουν και αύριο ν' απολειώσουν τη δουλειά καθώς πρέπει.

Σ' αυτό αντιτάχθηκε αποφασιστικά ο αυστριακός αξιωματικός που τον υποστήριζε ο δραγουμάνος της τουρκικής πρεσβείας. Έβριζε τον διοικητή φωναχτά, βεβαιώνοντας ότι ώς τη δύση του ήλιου έχουν πάνω από μιαν ώρα και δείχνοντας το ηλιόλουστο ποτάμι με τα νησιά του. Κι ο διοικητής καθόταν ακουμπισμένος στον τοίχο, στη σκιά, κι απαντούσε αλαζονικά ότι γνωρίζει τον κανονισμό κι ότι κανείς δεν θα του μάθει πότε βασιλεύει ο ήλιος.

Άρχισε μια από κείνες τις γεμάτες οργή κι ανεξήγητες τούρκικες λογομαχίες που διέκοψε η άφιξη του καϊμακάμη. Μελιστάλαχτος κι ευγενικός, διέταξε ν' αρχίσουν αμέσως την παράδοση-παραλαβή και τις υγειονομικές διατυπώσεις.

Ο αυστριακός επιλοχίας διάβαζε τα ελληνικά ονόματα με γερμανική προφορά, οι Τούρκοι με τη δική τους κι οι ίδιοι οι φυλακισμένοι τα λέγανε ελληνικά. Δύσπιστοι οι Τούρκοι, πλησίαζαν μερικούς δεμένους Έλληνες κρατώντας την ατομική τους περιγραφή στα χέρια τους και κοίταζαν προσεκτικά τον καθένα απ' αυτούς, όπως κοιτάνε τα ζώα όταν θέλουν να τ' αγοράσουν.

Πολύ κρατούσε αυτή η βασανιστική συνεννόηση για τους δεμένους. Κι όταν το πρωτόκολλο συντάχθηκε κι υπογράφηκε, η έπαλξη είχε σκεπασθεί με τη σκιά του δειλινού· μόνο τα πράσινα νησιά του Δούναβη ήταν ακόμα φωτισμένα, πάνω τους έτρεμε, σαν φωτοστέφανο, φωτεινή καταχνιά από τις εξατμίσεις συνυφασμένη με τ' αναρίθμητα έντομα που πετούσαν πέραδώθε.

Ο αυστριακός υπολοχαγός κι η συνοδεία του σηκώθηκαν να φύγουν. Οι επιλοχίες μάζευαν τα έγγραφα για την παράδοση και τα 'βαζαν σ' ένα μαύρο πλακωτό κουτί από λαμαρίνα. Εκείνη τη στιγμή απ' το βαρύ σωρό των δεμένων κρατουμένων υψώνεται αυστηρή φωνή:

— Κύριε υπολοχαγέ!

Μιλούσε ο Ρήγας Βελεστινλής, ξανθός άντρας με φαρδιές πλάτες και πλατύ λιονταρίσιο πρόσωπο, μιλούσε σε σωστή γερμανική γλώσσα, αυστηρά:

Εκδοσεις Ποιοτητας
Σειρά: ΙΣΤΟΡΙΑ
(Αρχαία - Μεσαιωνική - Νεότερη)

Michael Angold
Καθηγητής της Βυζαντινής Ιστορίας του Πανεπιστημίου του Εδιμβούργου

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΑΠΟ ΤΟ 1025 ΕΩΣ ΤΟ 1204 ΜΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

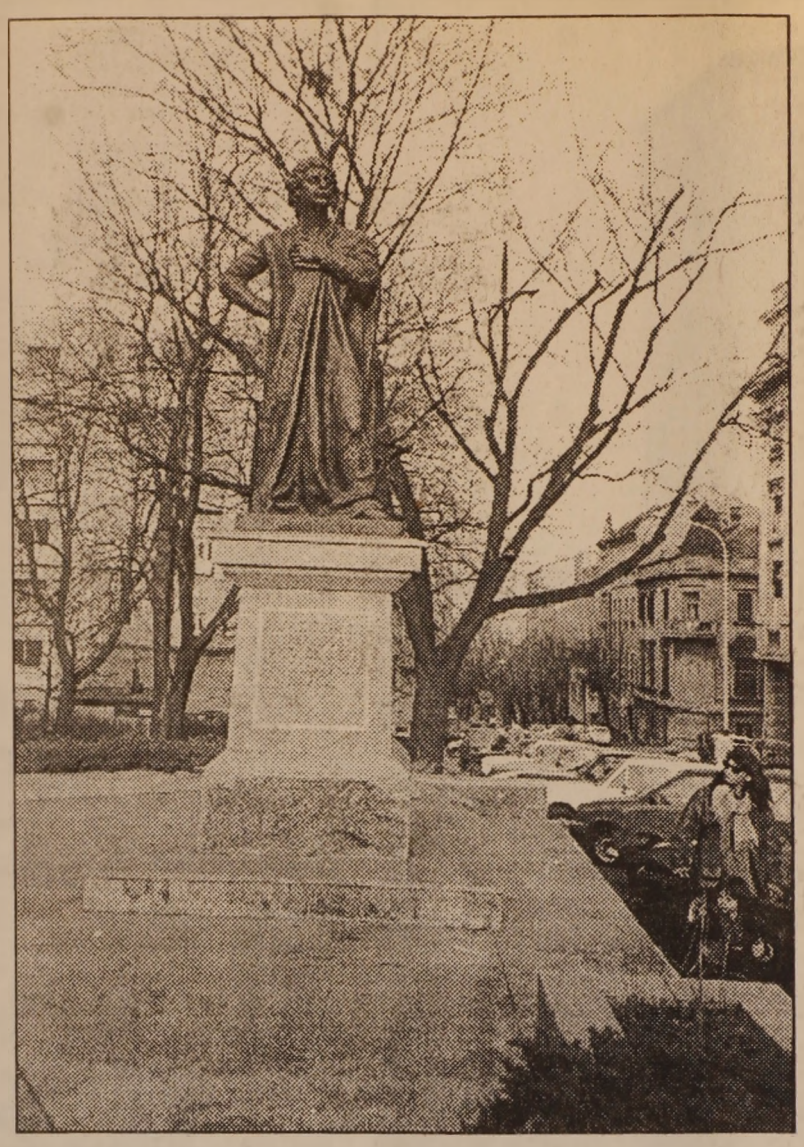

Μετάφραση:
Ευαγγελία Καργιανιώτη
Φιλόλογος

Θεώρηση:
Παναγιώτης Αγαπητός
Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Κύπρου

Με 576 σελίδες και 5 χάρτες

Εκδοσεις
Παπαδημα
Προσφορά στον Πολιτισμό
Ιπποκράτους 8 Αθήνα
Τηλ.: 36.27.318

Προτομή του Ρήγα στο Βελιγράδι (φωτογραφία Γκοράνκα Μάτιτς).

– Κύριε υπολοχαγέ, εσείς είστε ο τελευταίος άνθρωπος από τον ευρωπαϊκό φωτισμένο κόσμο που λίγες στιγμές ακόμη βλέπουμε με τα μάτια μας. Εσείς είχατε το αζήλευτο καθήκον να μας φέρετε εδώ, και μεταφέρτε το μήνυμά μας σ' αυτόν τον δικό σας «φωτισμένο» κόσμο: Ντροπή του για την επαίσχυντη συμπεριφορά του σ' εμάς!

Μιλούσε γρήγορα, σαν να είχε αποστηθίσει, δίνοντας όλο του τον εαυτό στο λόγο, σαν να είναι η κάθε λέξη ο μαγικός τύπος απ' όπου γίνεται το έργο. Τα μάτια του έλαμπαν σαν να είχε πυρετό, κουνούσε το δεξί του χέρι, όσο τον άφηνε η αλυσίδα, πότε σφίγγοντας και πότε τεντώνοντας τη γροθιά του.

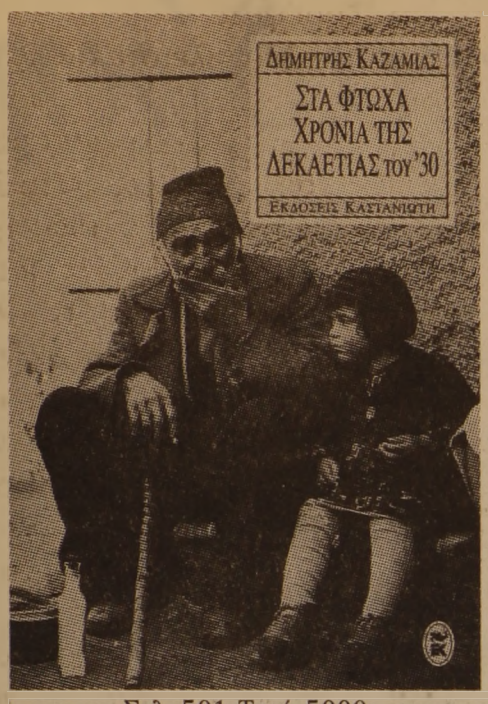
– Τι θέλει αυτός ο τρελός; Κλείστε του το στόμα, σας παρακαλώ! –απευθύνθηκε αυστηρά ο υπολοχαγός στον επιλοχία.

Αλλ' οι λέξεις έπεφταν βροχή. Ο Ρήγας Φεραίος μιλούσε με την ταχύτητα βέλους σαν να εξαρτάται η σωτηρία του από το εάν θα τα πει όλα.

– Ναι, αντί να μας εκτελέσετε σαν ανθρώπους στη Βιέννη, εσείς απάνθρωπα μας παραδώσατε στους χειρότερους ανθρώπους της γης, στους εχθρούς μας να μας σκοτώσουν με βασανισμούς, στα κουφά, δειλά. Δεν μας δικάσατε, αλλά μας παραδώσατε στους δημίους μας

ΝΕΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ 1997

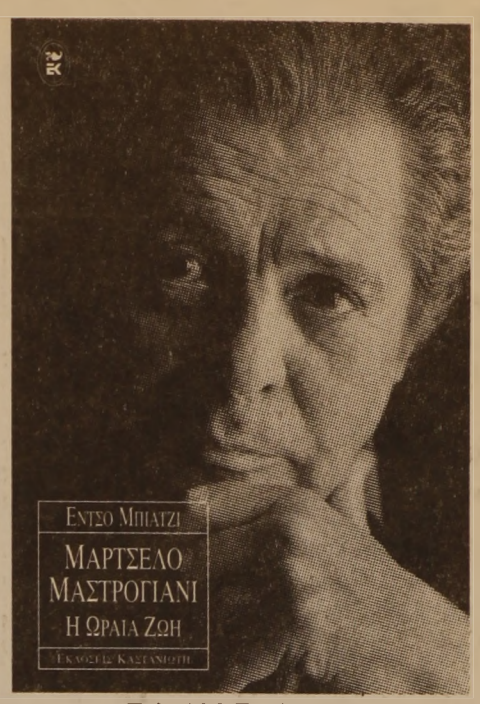
ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ - ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ

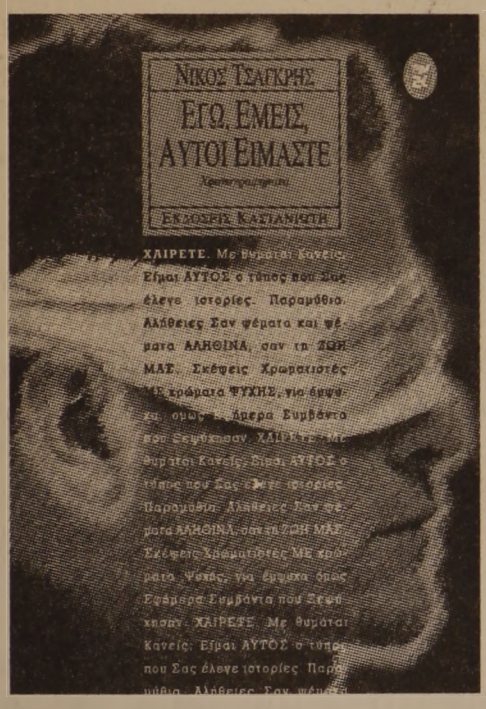
Σελ. 501 Τιμή 5000

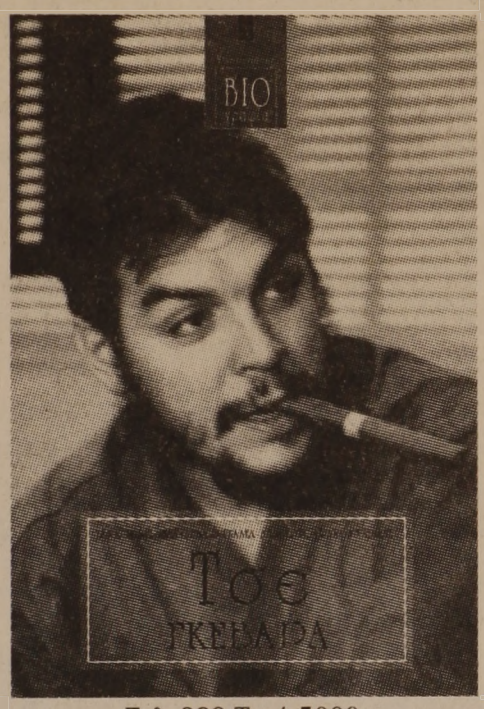
Σελ. 303 Τιμή 4000

Σελ. 196 Τιμή 3000

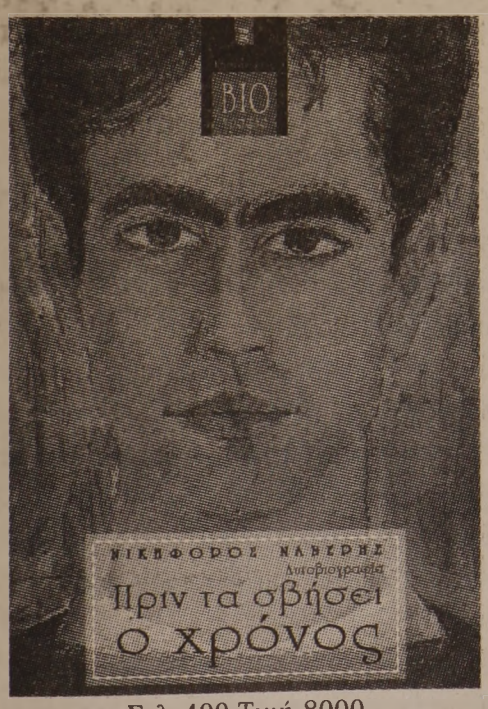
Σελ. 267 Τιμή 3000

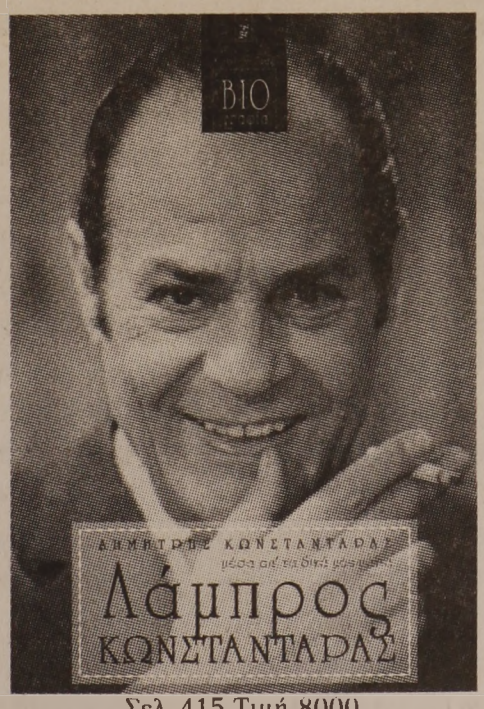
Σελ. 328 Τιμή 5000

Σελ. 231 Τιμή 3000

Σελ. 400 Τιμή 8000

Σελ. 415 Τιμή 8000

Σελ. 589 Τιμή 6000

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ἡ πατριαρχικὴ καταδίκη τοῦ Ρήγα

τοῦ Φίλιππου Ἡλιού

13 ΙΟΥΝΙΟΥ 1798 (μὲ τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο· 24 μὲ τὸ νέο), ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς καί ἑπτὰ σύντροφοί του ἐκτελέστηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὸ Βελιγράδι. Στὴν ἀφετηρία τῆς σύλληψής τους, ἀπὸ τὶς αυστριακὲς ἀρχές, τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1797, καὶ τῆς παράδοσής τους, στὴ συνέχεια, στὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία, ποὺ ὁδήγησε στὴν ἐκτέλεση: ἡ ἀποκάλυψη ἑνὸς ἐπαναστατικοῦ σχεδίου γιὰ τὴν ἀποτίναξη τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ καὶ ἡ κατάσχεση ἑνὸς μικροῦ ἐντύπου, ποὺ καλοῦσε ὅλους «ὅσοι στενάζουν ὑπὸ τὴν δυσφορωτάτην τυραννίαν τοῦ Ὀθωμανικοῦ βδελυρωτάτου δεσποτισμοῦ», «ὅλοι, χριστιανοὶ καὶ τοῦρκοι, χωρὶς κανένα ξεχωρισμὸν θρησκείας (ἐπειδὴ ὅλοι πλάσματα Θεοῦ εἶναι καὶ τέκνα τοῦ πρωτοπλάστου)» νὰ ξεσηκωθοῦν γιὰ νὰ κατακτήσουν τὴν ἐλευθερία τους.

Τὸ ἔντυπο αὐτὸ (ποὺ πρέπει νὰ εἴταν ἕνα μεγάλο μονόφυλλο, τυπωμένο, ἴσως, καὶ ἀπὸ τὶς δύο ὄψεις), ἐμφάνιζε, ὡς ὑπέρτιτλο, τὶς λέξεις: ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ - ΙΣΟΤΙΜΙΑ - ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ (μετάφραση τοῦ συνθήματος τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης Liberté - Égalité - Fraternité) καὶ ἔφερε ὡς κυρίως τίτλο τὸ «Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν Μεσογείων Νήσων καὶ τῆς Βλαχομπογδανίας». Περιεῖχε ἕνα εἰσαγωγικὸ κείμενο, ποὺ καλοῦσε σὲ ἐπανάσταση, καὶ τὸ ὁποῖο, ἐκ τῶν ὑστέρων, ἀποκλήθηκε «Ἐπαναστατικὴ Προκήρυξη»· τὰ «Δίκαια τοῦ Ἀνθρώπου»· τὸν καταστατικὸ χάρτη τῆς ελεύθερης πολιτείας ἡ ὁποία θὰ προέκυπτε ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση (κείμενο τὸ ὁποῖο, ἐκ τῶν ὑστέρων, καὶ αὐτό, ὀνομάστηκε «τὸ Σύνταγμα» καὶ «τὸ Σύνταγμα τοῦ Ρήγα»), καί, τέλος, τὸν «Θούριο». Κείμενα, ὅλα, ἐξαιρετικὰ σημαντικά, καθὼς συνδυάζουν τὴν ἐπαναστατικὴ ἐπαγγελία καὶ τὰ ἀπελευθερωτικὰ σχέδια μὲ τὴν ἐγκαθίδρυση μιᾶς ἰσόνομης, ἀνεξίθρησκης, δημοκρατικῆς πολιτείας, στηριγμένης στὶς ἀρχὲς τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης καὶ τῶν συνταγμάτων της, ἰδιαίτερα τοῦ ἐπαναστατικοῦ Συντάγματος τοῦ 1793.

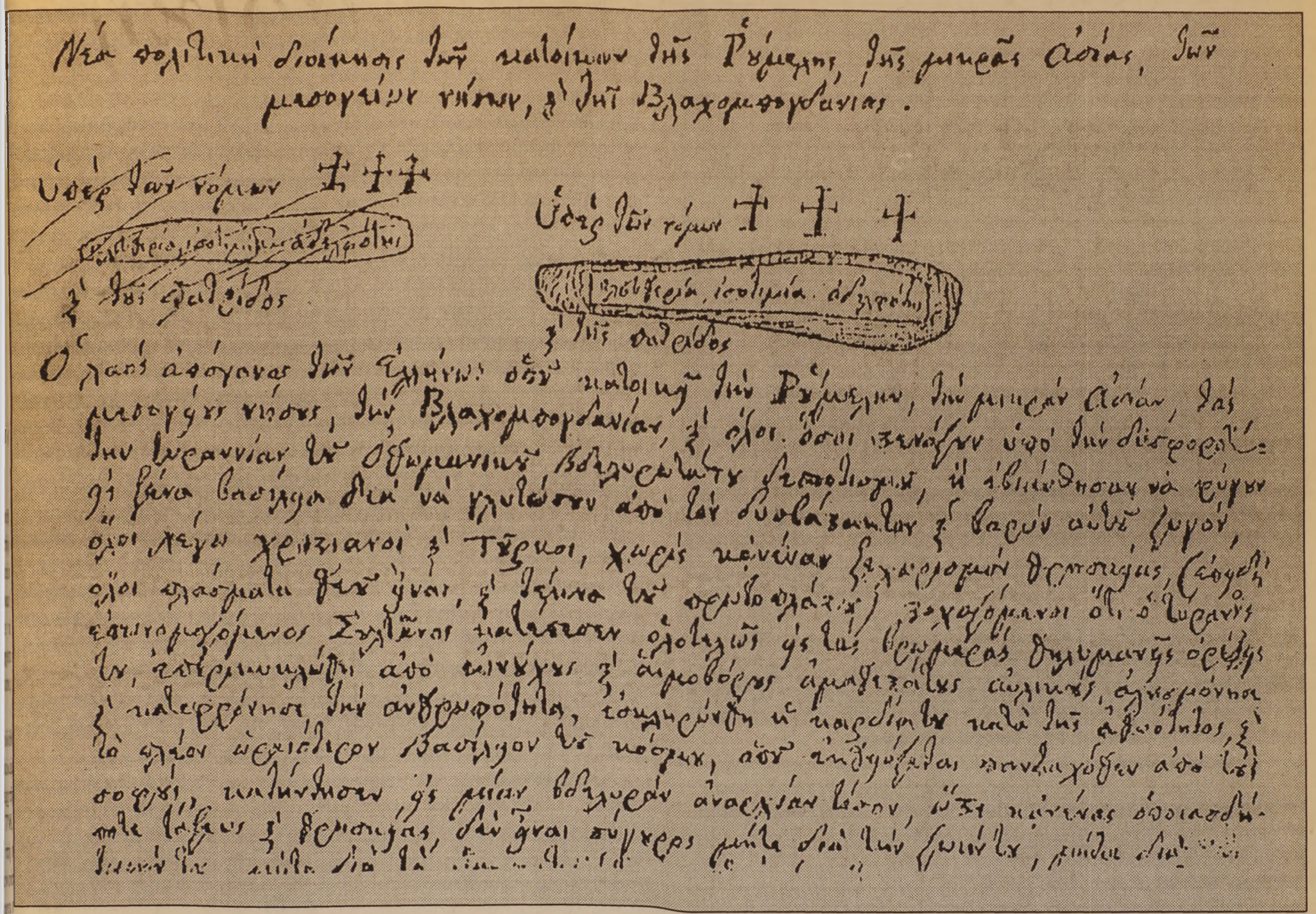
Τὸ ἐπαναστατικὸ ἔντυπο τοῦ Ρήγα τυπώθηκε, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1797, στὴ Βιέννη, σὲ 3.000 ἀντίτυπα. Ἀπὸ αυτὰ τὰ περισσότερα κατασχέθηκαν στὴν Τεργέστη (2.785 ἀντίτυπα), στὰ κιβώτια ποὺ θὰ μετέφερε ὁ ἴδιος ὁ Ρήγας στὶς ἑλληνικὲς περιοχές. Ἄλλα κατασχέθηκαν στὴ Βιέννη. Ἐλάχιστα εἴταν ἐκεῖνα ποὺ στάθηκε δυνατὸ νὰ κυκλοφορήσουν. Καὶ ἀπὸ αὐτά, πάλι, κανένα δὲν διασώθηκε. Μὲ ἐξαίρεση τὸν «Θούριο», τὸν ὁποῖον μπόρεσε νὰ τυπώσει, στὴν Κέρκυρα, τὸ 1798, ὁ συνεργάτης τοῦ Ρήγα Χριστόφορος Περραιβός, τὰ ὑπόλοιπα τρία κείμενα ποὺ περιέχονταν στὴν ἔκδοση τοῦ Ρήγα τὰ γνωρίζουμε, τώρα, ἀπὸ ἐλάχιστα χειρόγραφα ἀντίγραφα ἢ χειρόγραφες μεταφράσεις (στὰ γερμανικὰ καὶ τὰ ρωσικά), ποὺ ἔγιναν ἐκείνη τὴν ἐποχή, ἢ σὲ λίγο μεταγενέστερους χρόνους.

Στὶς ἀποφάσεις τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν τῆς Αὐστριακῆς καὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, οἱ ὁποῖες ὁδήγησαν στὴ σύλληψη καὶ τὴν ἐκτέλεση τοῦ Ρήγα καὶ τῶν συντρόφων του, καὶ ποὺ προκλήθηκαν, ὅπως εἶναι γνωστό, καὶ ὅπως σημειώθηκε ἤδη, καὶ ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ μονοφύλλου ποὺ περιεῖχε τὰ ἐπαναστατικὰ κείμενα, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἔρχεται, ὅπως ταίριαζε στὴν παράδοσή του, νὰ προσθέσει τὴ δική του, πνευματικὴ καὶ ἐμπράγματη καταδίκη.

Μὲ πατριαρχικὴ καὶ συνοδικὴ ἐγκύκλιο ποὺ ἐξαπολύθηκε ἀπὸ τὸν πατριάρχη Γρηγόριο Ε', «ἱεράρχην συνετόν, πολέμιον τῶν γαλλικῶν ἀρχῶν καὶ εἴπερ τινὰ ἐνδιαφερόμενον ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως τῆς τάξεως», ὅπως τὸν χαρακτήριζε, τὸ 1798, ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὴ σύλληψη τοῦ Ρήγα, καὶ μὲ ἀφορμὴ τὴ σύλληψη αὐτή, ὁ αὐστριακὸς πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸ ἔντυπο τοῦ Ρήγα καταδικάζεται «ὅτι πλῆρες ὑπάρχει σαθρότητος ἐκ τῶν θολερῶν αὐτοῦ ἐννοιῶν, τοῖς δόγμασι τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως ἐναντιούμενον».

Ἡ πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος εἶχε ὡς ἀποδέκτες τοὺς κατὰ τόπους ἱεράρχες, μητροπολίτες, ἴσως καὶ ἐπισκόπους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ζητήθηκε νὰ «ἐπαγρυπνοῦν», «μὲ ἀκριβεῖς ἐρεύνας καὶ ἐξετάσεις», ὥστε νὰ μὴν κυκλοφορήσει στὶς ἐπαρχίες τους καὶ ἀναγνωσθεῖ ἀπὸ τὸν χριστιανικὸ λαὸ τὸ ἐπικίνδυνο σύγγραμμα. Τοὺς ζητεῖται, ἐπιπλέον, νὰ κατάσχουν καὶ νὰ ἀποστέλλουν, στὸ πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅσα ἀντίτυπα, ἔντυπα ἢ χειρόγραφα, μπορέσουν νὰ ἐπισημάνουν ὅτι κυκλοφοροῦν στὴν περιοχή τους. Καὶ ἀπειλοῦνται οἱ ἴδιοι οἱ ἱεράρχες μὲ αὐστηρὲς ἐκκλησιαστικὲς ποινὲς («ποινὴν παρὰ Θεοῦ καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐξ ἀποφάσεως»), στὴν περίπτωση ποὺ διαπιστωθεῖ ὅτι τὸ «τοιοῦτον σύγγραμμα» κυκλοφόρησε στὴν ἐπαρχία τους χωρὶς οἱ ἴδιοι νὰ τὸ ἀνακαλύψουν ἢ νὰ τὸ καταγγείλουν.

Ἡ ἐγκύκλιος αὐτὴ δὲν ἔχει, ἀκόμη, ἐπισημανθεῖ σὲ πατριαρχικοὺς κώδικες, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἐξαιρετικὰ φειδωλοὶ σὲ πληροφορίες γιὰ ἔργα καταδικασμένα ἢ ἀφορισμένα ἀπὸ τὴν ἐκκλησία. Ὅσα γνωρίζουμε, γιὰ τὰ θέματα αὐτά, τὰ γνωρίζουμε ἀπὸ μαρτυρίες ἔμμεσες καί, κάποτε, ἀπὸ διασωθέντες κώδικες ἀλληλογραφίας τοπικῶν μητροπόλεων, στοὺς ὁποίους ἐνσωματώθηκαν ἢ ἀντιγράφτηκαν οἱ πατριαρχικὲς ἐγκύκλιοι ποὺ εἶχαν ἀποσταλεῖ.

«Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις»
(χειρόγραφο ἀντίγραφο. Ἀνακοινώθηκε ἀπὸ τὸν Λεάνδρο Βρανούση)

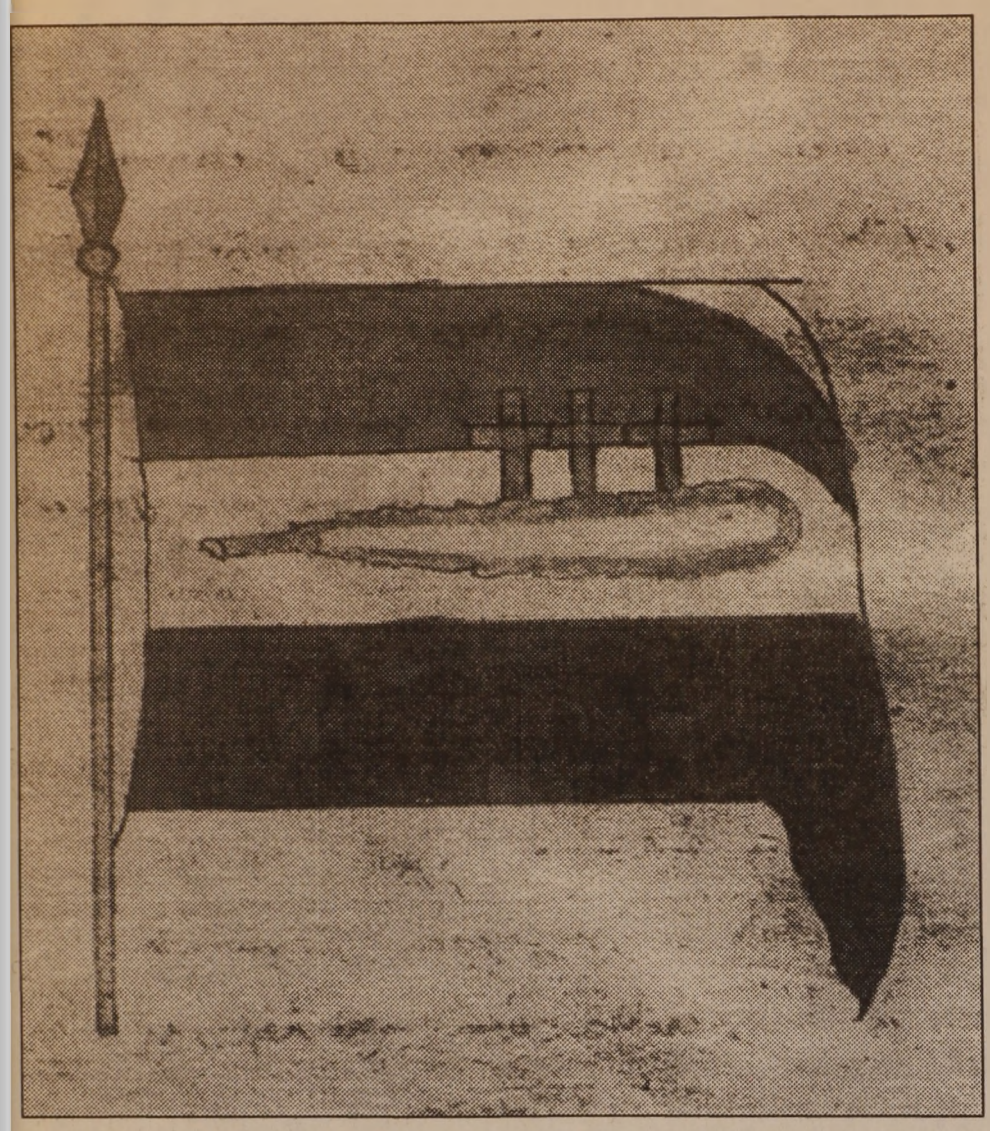
Αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ἐγκύκλιο τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ε', μὲ τὴν ὁποία καταδικάζεται τὸ ἔργο τοῦ Ρήγα. Ἔγινε γνωστή, μόλις τὸ 1866, ἀπὸ ἀντίγραφο ποὺ πάρθηκε «ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς ἐν Σμύρνη μητροπόλεως», καὶ παρουσιάστηκε σὲ συναγωγὴ ἐγγράφων καὶ πράξεων τοῦ πατριάρχη Γρηγορίου, ποὺ δημοσίευσαν ὁ Γ. Γ. Παππαδόπουλος καὶ ὁ Γ. Π. Αγγελόπουλος («Τὰ κατὰ τὸν ἀείδιμον πρωταθλητὴν τοῦ Ἱεροῦ τῶν Ἑλλήνων Ἀγῶνος τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε'», δύο τόμοι, Ἀθήνα 1865 καὶ 1866). Στὴ συναγωγὴ αὐτή, καὶ μὲ τὸν σεμνὸ τίτλο: «Κατάκρισις πολιτικοῦ φυλλαδίου», δημοσιεύεται, χωρὶς νὰ συσχετίζεται μὲ τὸ Ρήγα, τὸ ἀντίγραφο τῆς ἐγκυκλίου ποὺ στάλθηκε ἀπὸ τὸν πατριάρχη στὸν μητροπολίτη τῆς Σμύρνης Ἄνθιμο. Φέρει ἡμερομηνία 1 Δεκεμβρίου 1798: πέντε μῆνες μετὰ τὴν θανάτωση τοῦ Ρήγα καὶ τῶν συντρόφων του. Τὸ δεύτερο ἀντίγραφο ποὺ ἔχει ἐπισημανθεῖ, καὶ τὸ ὁποῖο, ὅσο γνωρίζω, δὲν ἔχει, ἀκόμη, δημοσιευθεῖ, ἀπευθύνεται στὸν μητροπολίτη Παροναξίας Νεόφυτο καὶ φέρεται νὰ εἶναι χρονολογημένο 20 Δεκεμβρίου 1797. Ἡ διαφορὰ τῆς χρονολογίας εἶναι σημαντικὴ καὶ ἴσως ὀφείλεται σὲ ἀντιγραφικὸ λάθος. Πάντως, καὶ οἱ δύο χρονίσεις εἶναι δυνατές, καθὼς τὸ μονόφυλλο τοῦ Ρήγα τυπώθηκε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1797, καὶ ὑπῆρχε ὁ χρόνος νὰ φτάσουν ἀντίτυπά του στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ νὰ προκαλέσουν τὴν πατριαρχικὴ ἀντίδραση στὰ τέλη τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ ἴδιου χρόνου.

Παραθέτω, τώρα, ἐδῶ, τὴν πατριαρχικὴ ἐγκύκλιο ἀπὸ τὸ ἀντίγραφο ποὺ στάλθηκε στὸν μητροπολίτη τῆς Σμύρνης, ὅπως αὐτὸ δημοσιεύτηκε στὴ συναγωγὴ τοῦ 1866 (συμπληρώνω, μόνο, τὴν ἐπιγραφὴ μὲ τοὺς πατριαρχικοὺς τίτλους ἡ ὁποία ὑπῆρχε, σταθερά, σὲ ὅλα τὰ πατριαρχικὰ ἔγγραφα καὶ τὴν ὁποία, γιὰ λόγους συντομίας, οἱ ἐκδότες τοῦ 1866 εἶχαν ἀντικαταστήσει μὲ ἕνα συνοπτικό: *κτλ*).

+ Γρηγόριος ἐλέῳ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Ἱερώτατε μητροπολῖτα Σμύρνης, ὑπέρτιμε καὶ ἔξαρχε Ἀσίας ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργὲ τῆς ἡμῶν μετριότητος, κὺρ Ἄνθιμε, χάρις εἴη τῇ ἀρχιερωσύνῃ σου καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ!

Διὰ τῆς παρούσης ἡμετέρας πατριαρχικῆς ἐπιστολῆς δηλοποιοῦμεν τῇ ἀρχιερωσύνῃ σου, ὅτι συνέπεσεν εἰς χεῖρας ἡμῶν ἓν σύνταγμα εἰς μίαν κόλλαν χαρτί ὁλόκληρον, μεγάλην, εἰς ἁπλῆν φράσιν ῥωμαϊκὴν, ἐπιγραφόμενον «νέα πολιτικὴ διοίκησις τῶν κατοίκων τῆς Ῥούμελης, τῶν μικρῶν ἐν τῇ μεσογείῳ νήσων καὶ τῆς Βλαχομπογδανίας», καὶ ἀνεμνήσθημεν τοῦ ποιμαντικοῦ χρέους. Καὶ διὰ τοῦτο γράφομεν τῇ ἀρχιερωσύνῃ σου νὰ ἐπαγρυπνῇς, εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς ἐπαρχίας σου, μὲ ἀκριβεῖς ἐρεύνας καὶ ἐξετάσεις, ὅταν ἐμφανισθῇ τοιοῦτον σύνταγμα, ὡς ἄνωθεν,

Ἀναπαράσταση τῆς σημαίας τοῦ Ρήγα (κόκκινο-λευκό-μαῦρο), μὲ τὸ ρόπαλο τοῦ Ἡρακλέους.

εἰς τύπον ἢ χειρόγραφον, νὰ συνάξῃς ἅπαντα τὰ διασπειρόμενα, καὶ νὰ τὰ ἐξαποστέλλῃς εἰς ἡμᾶς ἐν τάχει, μὴ ἐπιμένων τὰ πλείονα, ἀλλ' ἀμέσως ὅσα ἂν ἐμπίπτωσι κατὰ μικρὸν νὰ ἐξαποστέλλῃς. Καὶ πρόσεχε, ἀδελφὲ, ἵνα μὴ φανῇς παραμελῶν εἰς τὴν τοιαύτην ποιμαντικὴν καί ἄγρυπνόν σου ταύτην ἀρχιερατικὴν ἐπιστασίαν· καὶ ἐκ τῆς ἐπαρχίας σου ἐμφανισθῇ τοιοῦτον σύνταγμα διασπειρόμενον καὶ δὲν τὸ φανερώσῃς πρὸς ἡμᾶς καὶ ἐξαποστείλῃς τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ δι' ἄλλου τινὸς ἢ σταλθῇ ἐνταῦθα ἢ ἀκουσθῇ· ὅτι ἀποδεικνύεις σεαυτὸν ἀνίκανον, καὶ τοῦ ποιμαντικοῦ χρέους ἐλλειπέστατον καὶ ἀργήγορον· καὶ ἐκ τούτου ὑποπίπτεις εἰς ἀνυποληψίαν καὶ ποινὴν παρὰ Θεοῦ καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐξ ἀποφάσεως. Ὅθεν ἐντελλόμεθά σοι σφοδρῶς νὰ ἐγρηγορῇς ὅλαις δυνάμεσιν, ἐν πᾶσι τοῖς μέρεσι τῆς ἐπαρχίας σου, καὶ κώμαις καὶ χωρίοις παραλίοις καὶ μεσογείοις, νὰ μὴ παρεμπέσῃ τοιοῦτον σύνταγμα εἰς ἀνάγνωσιν τῷ χριστιανικῷ ἐμπιστευθέντι σοι λαῷ, ὅπερ νὰ μὴν ἐμφανισθῇ πρῶτον τῇ ἀρχιερωσύνῃ σου· ὅτι πλῆρες ὑπάρχει σαθρότητος ἐκ τῶν θολερῶν αὐτοῦ ἐννοιῶν, τοῖς δόγμασι τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως ἐναντιούμενον. Οὕτω ποίησον καὶ μὴ ἄλλως, ἐξ ἀποφάσεως, ἵνα καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις εἴῃ μετὰ τῆς ἀρχιερωσύνης σου!

ᾳψϟή. Δεκεμβρίου ά.

† Κωνσταντινουπόλεως ἐν Χριστῷ ἀδελφός.

Τὸ ὄνομα τοῦ Ρήγα δὲν ἀναγράφεται στό κείμενο μὲ τὸ ὁποῖο ὁ πατριάρχης καταδίκαζε καὶ ἀπαγόρευε τὴν κυκλοφορία τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐντύπου, ὅπως ἄλλωστε δὲν ἀναγράφεται καὶ στὸ ἔντυπο ποὺ προκάλεσε τὴν καταδίκη. Ἡ «Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις» κυκλοφόρησε ὡς ἔργο ἀνώνυμο καὶ ὡς ἔργο ἀνώνυμο προκάλεσε τὴν πατριαρχικὴ ἀντίδραση. (Ἂν, μάλιστα, θεωρηθεῖ, μὲ βάση τὰ ὅσα σημειώθηκαν προηγουμένως, ὅτι ἡ εγκύκλιος ἐξαπολύθηκε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1797, θὰ εἶταν δύσκολο, ἂν ὄχι ἀδύνατο, νὰ γνωρίζουν στὴν Κωνσταντινούπολη ὅτι πρόκειται γιὰ ἔργο τοῦ Ρήγα).

Ἡ πατριαρχικὴ καταδίκη τοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα ἐντάσσεται, ὁμαλά, στὴ μακρὰ σειρὰ τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν ἐπισήμων πράξεων, μὲ τὶς ὁποῖες ἡ συντεταγμένη ὀρθόδοξη ἐκκλησία ἐπεχείρησε, ἀπὸ τὴν ἕβδομη δεκαετία τοῦ 18ου αἰώνα, νὰ ἀναχαιτίσει τὰ νεωτερικὰ ρεύματα τὰ ὁποῖα, μέσα ἀπὸ μιὰ ποικιλία ἐκδηλώσεων, οἱ ὁποῖες μορφοποιήθηκαν στὰ ρεύματα τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, προσανατόλιζαν τὴ νεοελληνικὴ σκέψη καὶ τὶς κοινωνικὲς πρακτικὲς πρὸς τὴν ἀποδέσμευση ἀπὸ τὴ δογματικὴ αὐθεντία τοῦ θρησκευτικοῦ λόγου καὶ τὶς ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθειες. Οἱ ροπὲς πρὸς τὴν ἐκκοσμίκευση τῆς γνώσης καὶ τῆς ἠθικῆς προκαλοῦν διαρκῶς βιαιότερες ἀντιδράσεις μιᾶς ἐκκλησίας ἡ ὁποία μπορεῖ, πλέον, νὰ διαπιστώνει ὅτι νέοι πόλοι πνευματικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐξουσίας ἔρχονται νὰ ὑπονομεύσουν τὴν ἀποκλειστικὴ κυριαρχία της καὶ ἐπιζητοῦν νὰ θέσουν τὴ θρησκευτικὴ αὐθεντία ὑπὸ τὸν ἔλεγχο καὶ τὴ δοκιμασία τοῦ κριτικοῦ λόγου.

Οἱ ἀντιδράσεις αὐτές, ποὺ συχνὰ ἐμφανίζονται μὲ μορφὴ αὐστηρῶν μέτρων καὶ «φρικτῶν ἀφορισμῶν», καὶ οἱ ὁποῖες στρέφονται, κυρίως, ἐναντίον τῶν γάλλων φιλόσοφων τοῦ Διαφωτισμοῦ, καὶ ὅσων ὀρθοδόξων θεωροῦνται ὅτι ἀποδέχονται ἢ διαδίδουν τὶς ἰδέες τους, πολλαπλασιάζονται στὰ χρόνια τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, καὶ, ἰδίως, στὰ χρόνια ποὺ ἡ προώθηση τῶν «δημοκρατικῶν γάλλων» πρὸς τὶς περιοχὲς τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου δημιουργεῖ ἐλπίδες, ἢ δυνατότητες, γιὰ ἀπελευθερωτικὲς ἐνέργειες ὑποκινημένες ἀπὸ τοὺς «θεοστυγεῖς φραντζέζους».

Οἱ κατασταλτικὲς παρεμβάσεις τοῦ πατριαρχείου ἐντείνονται, καθὼς, τώρα πιά, δὲν ἀπειλοῦνται, πλέον, μόνο τὰ θεμέλια τῆς ὀρθόδοξης πίστης ἀλλά, μαζὶ μ' αὐτά, καὶ οἱ ἑδραιωμένες κοινωνικὲς ἐξουσίες καὶ ἱεραρχίες οἱ ὁποῖες θεωροῦνται, καὶ αὐτές, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας, «ἐκ θεοῦ δεδομένες» καὶ, κατὰ συνέπεια, ἱερὲς καὶ μὴ ἐπιδεικτικὲς ἀμφισβήτησης. Σὲ κείμενα ὑποκινημένα ἀπὸ τὸ πατριαρχεῖο γιὰ νὰ ἀντιπαραταθοῦν οἱ νέες ἰδέες, καταδικάζονται ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι «διὰ μίαν ψευδῆ καὶ ἀνύπαρκτον τάχα ἐλευθερίαν τοῦ παρόντος βίου», κινδυνεύουν νὰ χάσουν «τοὺς ἀμαραντίνους στεφάνους τῆς αἰωνίου μακαριότητος».

Μὲ γράμμα του πρὸς τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς τοῦ κλίματος τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Γρηγόριος ὁ Ε', τὸν Ἰούλιο τοῦ 1798, θὰ συνοψίσει καλὰ τὶς νέες ἀνησυχίες καὶ τοὺς κινδύνους ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὀφείλει νὰ προφυλαχθεῖ τὸ χριστεπώνυμο πλήρωμα: «νὰ μὴν τύχει τὶς τῶν πιστῶν καὶ ὀρθοδόξων χριστιανῶν ἀπατηθῇ ἐξ ἀβουλίας ἢ ἀπροσεξίας, καὶ δελεασθῇ μὲ τὸ σατανικὸν ἐκεῖνο δελέασμα ὅπου ὑποκεκριμένως καὶ δολίως προτείνουσι τῷ ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας» ... «ὅτι ἡ τοιαύτη λύμη εἶναι μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ἐλευθερίας ἀνταρσία καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Θεὸν καὶ προφανὴς ἀθεΐα».

Τὴν «ἀνταρσία» αὐτὴ «τῷ ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας», ὁ Ρήγας τὴν εἶχε διαπράξει: φυσικὸ εἶταν τὸ ἔργο του νὰ ἐπισύρει τὴν πατριαρχικὴ καταδίκη. Ἄλλωστε, τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του, στὰ χρόνια τῆς ἐνεργῆς παρουσίας του στὰ πνευματικὰ καὶ τὰ ἐθνικὰ δρώμενα (1790-1798), ἀντιπροσωπεύει μιὰ διαρκὴ ἀνταρσία, μὲ τὴν ἔννοια, ἀκριβῶς, πού ἔδινε στὸν ὅρο ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησία στὰ χρόνια ἐκεῖνα. Ἀπὸ τὸ «Σχολεῖον τῶν Ντελικάτων Ἐραστῶν» καὶ τὸ «Φυσικῆς Ἀπάνθισμα» τοῦ 1790 ἕως τὶς ἐπαναστατικὲς ἐνέργειες καὶ τὰ ἐπαναστατικὰ συγγράμματα τοῦ 1797, ὅλη ἡ δια-

δρομὴ του βρίσκεται στοὺς ἀντίποδες τῶν ἀντιλήψεων, καὶ τῶν συμπεριφορῶν, ὅσες ἡ Ἐκκλησία θεωροῦσε ὅτι ἔπρεπε νὰ διέπουν τὴ ζωὴ του ποιμνίου της. Καὶ μόνο τὸ σύνθημα: «Ὅποιος ἐλεύθερα συλλογᾶται, συλλογᾶται καλά», τὸ ὁποῖο ὁ Ρήγας διατύπωσε ἤδη ἀπὸ τὸ 1790, θὰ μποροῦσε νὰ ἀρκέσει γιὰ νὰ καταδείξει τὴν ἀνατρεπτικὴ ἐμβέλεια τοῦ ἐγχειρήματός του, σὲ μιὰ ἐποχή ὅπου, ἀπὸ τὴν ἀντίθετη παράταξη διακηρύσσονταν ὅτι «εἰς τὰ ἐξ ἀποκαλύψεως δὲν ζητεῖται ἀπόδειξις, ζητεῖται πίστις», ἤ, ὅπως ἔγραφε ἄλλος, ἐπίσημος, λόγιος τῆς ἐποχῆς: «Ἡμεῖς νενικημένοι ἀπὸ μίαν ἐωσφορικὴν μανίαν δὲν ἀρκούμεθα εἰς τὰ ἐντάλματα τοῦ Δεσπότου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς τὰς παραδόσεις τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, καὶ ἑπομένως εἰς τὰς διαταγὰς τῶν Ἁγίων Οἰκουμενικῶν ἑπτὰ Συνόδων, ἀλλὰ θέλομεν νὰ εὕρωμεν καὶ τὸν λόγον καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ καθ' ἑνὸς» ... «φρονήματα ἐὰν δὲν σφάλλω σατανικά, προλήψεις ἐωσφορικαί.

Ὡστόσο, ἡ ἐπίσημη πατριαρχικὴ καταδίκη τοῦ συγκεκριμένου ἔργου τοῦ Ρήγα, κανονικὴ μέσα στὶς πάγιες συμπεριφορὲς τῆς ἐκκλησίας, θέτει καὶ ὁρισμένα ἄλλα προβλήματα τὰ ὁποῖα, μὲ τὸ σημερινὸ ἐπίπεδο τῶν γνώσεών μας, δὲν εἶναι εὔκολο νὰ ἀπαντηθοῦν. Αὐτοῦ τοῦ τύπου οἱ πατριαρχικὲς ἐγκύκλιοι, ἰδίως ὅταν ἀφοροῦν βιβλία καὶ ἔργα διδασκάλων, προϋπέθεταν, κανονικά, ἐπίσημες πατριαρχικὲς καὶ συνοδικὲς πράξεις οἱ ὁποῖες ἀνέλυαν καὶ ἀναιροῦσαν τὶς ἀπόψεις, ὅσες ἐθεωρεῖτο ὅτι ἀντέβαιναν στὰ δόγματα τῆς πίστεως καὶ στὰ καθήκοντα τῆς ὑπακοῆς. Καὶ μόνο μετὰ ἀπὸ τὸν ἔλεγχο αὐτόν, καὶ τὴν αἰτιολογημένη κρίση, ἡ ἀνώτατη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ προχωροῦσε σὲ μέτρα καὶ ποινές: καταδίκη, ἀνάθεμα, ἀφορισμὸς τοῦ συγκεκριμένου ἔργου, τοῦ συντάκτη του καὶ ὅσων τὸ ἐδιάβαζαν ἢ τὸ διέδιδαν.

Ὁ Ρήγας καὶ ὁ Κοραῆς στηκώνουν τὴν Ἑλλάδα (λιθογραφία τοῦ 19ου αἰώνα).

Σημείωσα, ἤδη, ὅτι ἐλάχιστες ἀπὸ τὶς πράξεις αὐτὲς ἔχουν διασωθεῖ, παρ' ὅτι γνωρίζουμε ὅτι ὑπῆρξαν, ὅπως γνωρίζουμε, ἀπὸ ἄλλες πηγές, πολλὰ ἀπὸ τὰ πρόσωπα στὰ ὁποῖα ἐπιβλήθηκαν αὐτὲς οἱ ποινὲς καὶ τὸ σκεπτικὸ τῶν σχετικῶν πατριαρχικῶν πράξεων. Καί, πάντως, γνωρίζουμε τὸν τύπο τους καὶ τὴν τυπολογία τους ποὺ ἐμφανίζουν μιὰ ἐντυπωσιακὴ διαχρονικὴ συνέχεια.

Στὴν περίπτωση τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐντύπου τοῦ Ρήγα, ἕνα ἔργο «πλῆρες σαθρότητος», «τοῖς δόγμασι τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως ἐναντιούμενον», κατὰ τὶς πατριαρχικὲς διατυπώσεις, γνωρίζουμε τὴν αὐστηρὴ πατριαρχικὴ ἀποδοκιμασία καὶ καταδίκη, μόνο μέσα ἀπὸ τὴν πατριαρχικὴ ἐγκύκλιο ἡ ὁποία ζητοῦσε τὴν κατάσχεση τῶν ἀντιτύπων ποὺ κυκλοφοροῦσαν: τὰ ὑπόλοιπα, ὅσο θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν προηγηθεῖ, λείπουν. Βέβαια, τίποτε δὲν ἀποκλείει νὰ περιορίστηκε τὸ Πατριαρχεῖο σὲ αὐτό, μόνο, τὸ μέτρο. Ἀλλὰ καθὼς αὐτὴ ἡ μορφὴ ἀντιβαίνει στὴν πάγια πρακτικὴ τῶν Πατριαρχείων, θὰ μποροῦσε εὔλογα νὰ ὑποθέσει κανείς, ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ λανθάνει τὸ ἀναλυτικὸ κείμενο τῆς καταδίκης τοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα καὶ τοῦ συντάκτη του, καὶ ὁ ἐνδεχόμενος ἀφορισμός του. Ὑπόθεση πρὸς ἔρευνα, βέβαια, μὲ ὅλες τὶς ἐπιφυλάξεις τὶς ὁποῖες πρέπει νὰ λαβαίνει κανεὶς σὲ τέτοιες περιπτώσεις, ἀλλὰ ἡ ὁποία δὲν εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ διαψευσθεῖ. Ἡ αὐστηρὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἡ βιαιότητα μὲ τὴν ὁποία ἐκφράστηκε, στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 18ου αἰώνα, ἡ πολιτική της γιὰ τὴν ἀνάσχεση τῶν νεωτερικῶν κινημάτων καὶ τὴν ἐξουδετέρωση τῶν ἀνθρωπίνων φορέων τους, καθιστᾶ, ἀντίθετα, αὐτὴ τὴν ὑπόθεση, πιθανή. «Ἡ μάχαιρα τοῦ πνεύματος», τὴν ὁποία ἐπικαλεῖται, τὸ 1798, ἀκριβῶς, ὁ πατριαρχικὸς συντάκτης τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας», γιὰ νὰ καταπολεμηθεῖ «τὸ νῦν θρυλλούμενον σύστημα τῆς ἐλευθερίας», χρησιμοποιήθηκε συχνὰ ἐναντίον ἐκείνων οἱ ὁποῖοι, ὅπως ὁ Ρήγας, ἀγωνίζονται γιὰ «ἐλευθερίαν καὶ φῶτα».

Ἔστις ἀκούει ἢ ἀναγινώσκει ἀναθεματιζόμενον τὸν ἀσεβέσατον τοῦτον, καὶ συναναθεματίζει, Ἀνάθεμα ἔσω.

Ἔστις τοῦ καταστύξου αὐτοῦ βιβλιδαρίου ἀντιποιεῖται, καὶ ὁμοφρονεῖ τῷ Πατρὶ αὐτοῦ τετυφωμένῳ χριστοδούλῳ, Ἀνάθεμα ἔσω.

Ὁ κατὰ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν ἀκολουθίαν καὶ τάξιν δεξάμενος Ἐφημέριος τὸν μιαρὸν αὐτὸν μετὰ τὸ ἀποχρέμψασθαι τὴν μιαρὰν αὐτοῦ ψυχὴν ἐν τῷ εὐκτηρίῳ οἴκῳ τῶν Ἐκκλησιαζομένων Ὀρθοδόξων, ἔξω ὑπὸ τὸ ἐπιπίμιον τῆς ἀπραξίας πάσης Ἱεροπραξίας, καὶ μηδεὶς παρ' αὐτοῦ Ἱερόν τι δεχθείη λειτούργημα ἐν κάρει ἀλύτου ἐπιτιμίου, ἕως οὗ ἔλθῃ αὐτὸς πρὸς τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν ἀμέσως εἰς ἀπολογίαν τοῦ τοιούτου δεινοῦ καὶ τολμηροῦ ἐγκλήματος.

Ὅς τις τῶν Χριστιανῶν μικρὸς ἢ μέγας, ἀνὴρ ἢ γυνή, Ἱερωμένος ἢ λαϊκὸς ἔχει ἢ ἀγοράζει, ἢ δωρεὰν λαμβάνει τὸ ἄνωθεν ἐξωθελισθὲν βιβλιδάριον μετὰ τῆς προσκεκολλημένης αὐτῷ φυλλάδας, καὶ ἀναγινώσκει αὐτό, ἢ μεταδίδωσι, καὶ οὐ κατακαίει, ὁ τοιοῦτος ἀφωρισμένος ἔστω παρὰ πάσης τῆς τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησίας καὶ ὁμηγύρεως τῆς ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τῆς Οἰκουμένης.

Τύπος ἀφοριστικοῦ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν ἀφορισμὸ τοῦ Χριστόδουλου Παμπλέκη, 1793).

Θάνατος ἐλευθερία συμμορία, συμμορία λεγε.

Το πολίτευμα του Ρήγα

Ένα ανέφικτο διαβαλκανικό ελληνικό κράτος

του Αριστόβουλου Μάνεση

I

Η προσπάθεια του Ρήγα Βελεστινλή (ή Φεραίου) να οργανώσει ένα ευρύ κοινό επαναστατικό κίνημα του ελληνικού έθνους και των άλλων εθνοτήτων της Βαλκανικής χερσονήσου και τα του οθωμανικού ζυγού εκδηλώθηκε, καθώς είναι γνωστό, σε πολλά επίπεδα. Εν πρώτοις ο Ρήγας επεδίωξε την πνευματική χειραφέτηση των ραγιάδων με τη διάδοση και εκλαΐκευση των ιδεών του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και των πολιτικών αρχών της Γαλλικής Επανάστασης, με μία έντονη συγγραφική, μεταφραστική και εκδοτική δραστηριότητα, η οποία, με τις ζυμώσεις που προκαλούσε, απέβλεπε στην ιδεολογική προετοιμασία του επαναστατικού εγχειρήματος. Έτσι π.χ. με το *Απάνθισμα φυσικής* και με το *Σχολείον των ντελικάτων εραστών* εισέδυε, σε μία κοινωνία βυθισμένη στην αμάθεια, στις προλήψεις, στις δεισιδαιμονίες και στην αυστηρότητα (δηλαδή την υποκρισία) των ηθών, μία νέα αντίληψη της ζωής βασισμένη στις γνώσεις της σύγχρονης επιστήμης και στην ελευθερία και ειλικρίνεια αισθηματικών-ερωτικών συμπεριφορών.

Παράλληλα, με την επιδίωξη της πνευματικής τους χειραφέτησης, ο Ρήγας φρόντιζε να απευθύνεται και στο συναίσθημα των λαϊκών μαζών με ποιήματα και με άσματα· ο περίφημος *Θούριός* του «ήτοι ορμητικός, πατριωτικός ύμνος πρώτος», τις εμψύχωνε και τις ενθουσίαζε με στόχο την αποτίναξη της τουρκικής κυριαρχίας. Η επαναστατική προοπτική του Ρήγα δεν σταματούσε όμως εδώ. Την *εθνική απελευθέρωση* την έβλεπε συνυφασμένη με την *πολιτική απελευθέρωση*: η πρώτη ήταν προϋπόθεση για την επίτευξη της δεύτερης. Σύμφωνα με τα σχέδια του Ρήγα το δεσποτικό καθεστώς των σουλτάνων έπρεπε να αντικατασταθεί από ένα πολίτευμα φιλελεύθερο και δημοκρατικό. Διότι είχε καταστεί κοινή συνείδηση ότι εκείνο που έλειπε δεν ήταν μόνον η εθνική αλλά και η πολιτική ελευθερία.

Ο Ρήγας συνέλαβε και επεχείρησε πρώτος στα Βαλκάνια τη θεσμική υλοποίηση των αρχών της Γαλλικής Επανάστασης. Συνέταξε προς τούτο ένα πολιτικό κείμενο, που τυπώθηκε σε φυλλάδιο, το 1797 στη Βιέννη, στο τυπογραφείο δύο Ελλήνων από τη Σιάτιστα της Μακεδονίας, των αδελφών Μαρκίδη-Πούλιου, οι οποίοι εξέδιδαν και την πρώτη ελληνική «Εφημερίδα». Το φυλλάδιο αυτό υπό τον τίτλο «*Νέα Πολιτική Διοίκησις* των κατοίκων της Ρούμελης, της Μ. Ασίας, των Μεσογείων νήσων και της Βλαχομπογδανίας. Υπέρ των νόμων –Ελευθερία, Ισοτιμία, Αδελφότης– και της Πατρίδος» ήταν ουσιαστικά ένα *πολιτικό επαναστατικό μανιφέστο* που περιείχε τέσσερα επιμέρους κείμενα: 1ο μία προκήρυξη, 2ο μία διακήρυξη των «Δικαίων [δικαιωμάτων] του Ανθρώπου», 3ο ένα σχέδιο Συντάγματος και 4ο τον «Θούριο».

Το πολίτευμα που σχεδίαζε ο Ρήγας, όπως προκύπτει από τη Διακήρυξη Δικαιωμάτων και από το σχέδιο *Συντάγματος* δεν ήταν πρωτότυπο. Τα κείμενα αυτά αποτελούσαν κατά μεγάλο μέρος παράφραση της γαλλικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη και του ιακωβινικού Συντάγματος του 1793, με αποκλίσεις και προς το Σύνταγμα του 1795. Υπήρχαν όμως και στοιχεία νέα και αξιόλογα. Η σπουδαιότερη δε διαφορά του –και πρωτοτυπία του– σε σχέση με τα γαλλικά κείμενα συνίστατο στο ότι προγραμμάτιζε το πολιτικό καθεστώς ενός πολυεθνικού κράτους. Η ιδιομορφία του αυτή έδωσε λαβή να διατυπωθεί η εκδοχή ότι με το σχέδιο πολιτεύματος που κατήρτισε ο Ρήγας απέβλεπε στην ίδρυση μιας Βαλκανικής Ομοσπονδίας.

Συναφώς πρέπει να σημειωθούν τα εξής:

II

α. Είναι γεγονός ότι το κράτος που θα ιδρυόταν και θα λειτουργούσε σύμφωνα με τα πολιτικά σχέδια του Ρήγα θα είχε *πολυεθνικό-διαβαλκανικό* χαρακτήρα. Κατά το άρθρο 1 του σχεδίου Συντάγματος «η Ελληνική Δημοκρατία είναι μία, με όλον οπού συμπεριλαμβάνει εις τον κόλπον της διάφορα γένη και θρησκείας». Ο κυρίαρχος –ή, κατά την ορολογία του Σχεδίου Συντάγματος– «ο αυτοκράτωρ λαός» είναι όλοι οι κάτοικοι της χώρας «χωρίς εξαίρεσιν θρησκείας και διαλέκτου, *Έλληνες, Αλβανοί, Βλάχοι, Αρμένηδες και κάθε άλλο είδος γενεάς*» (άρθρο 7 Συντάγματος, βλ. και άρθρο 122). Χαρακτηριστική είναι και η διατύπωση του άρθρου 34 της διακήρυξης: «ο *Βούλγαρος* πρέπει να κινείται όταν πάσχη ο *Έλλην* και τούτος πάλι δι' εκείνον και αμφότεροι διά τον *Αλβανόν* και τον *Βλάχον*». Αλλά και στον *Θούριο* καλούνται οι «Βουλγάροι και Αρβανίτες, Αρμένιοι και Ρωμιοί / Αράπηδες και Άσπροι, με μια κοινήν ορμή / για την ελευθερία να ζώσωμεν σπαθί».

Ο Ρήγας, σχεδιάζοντας το μετεπαναστατικό πολυεθνικό κράτος, του οποίου γεωγραφική απεικόνιση ήταν η «Χάρτα της Ελλάδος» που τύπωσε το 1799, είχε προφανώς επηρεασθεί από τρία παρόμοια πρότυπα, κατά χρονολογική σειρά: Πρώτον, από το πολυεθνικό κράτος του Μακεδονικού Ελληνισμού της αρχαιότητας που είχε επεκταθεί έως τα βάθη της Μικράς Ασίας κατά την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου, του οποίου την προσωπογραφία είχε άλλωστε τυπώσει και κυκλοφορήσει ο Ρήγας. Δεύτερον, από το προηγούμενο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η οποία εκτεινόταν στη βαλκανική χερσόνησο και στη Μικρά Ασία και περιλάμβανε διάφορες εθνότητες, αλλά βαθμιαία είχε εξελληνισθεί, όπως συ-

νάγεται, π.χ., και από την επίσημη καθιέρωση και ιδίως την κοινή χρήση της ελληνικής γλώσσας. Τρίτον, από το παράδειγμα –που το ζούσε ο Ρήγας– της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο πλαίσιο της οποίας συμβίωναν πολλές εθνότητες.

Πάντως, αυτά τα είδη πολυεθνικών κρατών χαρακτηρίζονται: i) από την άσκηση ενιαίας και συγκεντρωτικής κρατικής εξουσίας· ii) από την υπεροχή του ελληνικού στοιχείου σε σχέση με τις άλλες εθνότητες και iii) από τον καταναγκαστικό τρόπο της ίδρυσης και της διατήρησης της κρατικής συμβίωσής τους. Επρόκειτο, δηλαδή, για *απολυταρχικά καθεστώτα*, πράγμα στο οποίο δεν φαίνεται να έδινε σημασία το σχέδιο του Ρήγα μιμούμενο την πολυεθνική σύνθεσή τους. Αντίθετα, το διαβαλκανικό-πολυεθνικό κράτος, που προγραμμάτιζε ο Ρήγας θα ήταν δημοκρατικό και φιλελεύθερο και δεν θα είχε επικεφαλής ούτε βασιλείς ούτε αυτοκράτορες ούτε σουλτάνους. Νόμιζε δηλαδή ο Ρήγας ότι θα ήταν δυνατόν να διατηρηθεί κατ' αρχήν η υπάρχουσα στο οθωμανικό κράτος πολυεθνική συμβίωση, να αλλάξουν όμως τα νομικοπολιτικά πλαίσιά της, με την αντικατάσταση της δεσποτικής εξουσίας των σουλτάνων από μία δημοκρατική εξουσία με φορέα τον λαό που κατοικούσε στη χώρα.

β. Σύμφωνα με το σχέδιο πολιτεύματος του Ρήγα, το ιδρυθησόμενο κράτος θα ήταν *δημοκρατικό*. Ο δημοκρατικός χαρακτήρας της προγραμματιζόμενης κρατικής οργάνωσης είναι προφανής και έντονος. Η «Ελληνική Δημοκρατία», όπως ονομάζεται (άρθρο 1 του Σχεδίου Συντάγματος), βασίζεται στη *λαϊκή κυριαρχία*, αφού όλες οι εξουσίες πηγάζουν από τον «αυτοκράτορα λαό»· η κυριαρχία («αυτοκρατορία») είναι «θεμελιωμένη εις τον λαόν. Ήγουν ο λαός μόνον ημπορεί να προστάξη... δι' όλα χωρίς κανένα εμπόδιον» (άρθρο 25 της Διακήρυξης). Επιβεβαίωση δε της λαϊκής κυριαρχίας αποτελεί η εφαρμογή της αρχής της *ισότητας* (άρθρα 2 και 3 διακήρυξης) που επιβάλλει την ίση *συμμετοχή* όλων των πολιτών στην άσκηση της νομοθετικής λειτουργίας και στην *εκλογή* των αξιωματούχων, των βουλευτών και αντιπροσώπων του έθνους (άρθρο 25 Διακήρυξης και άρθρα 8-10 Σχ. Σ.), καθώς και ίσο δικαίωμα του *εκλέγεσθαι* (άρθρο 28 Σχ. Σ.) και της ανάδειξης σε αξιώματα και πρόσληψης σε δημόσιες υπηρεσίες (άρθρο 5 Διακήρυξης).

Η εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου πλαισιωμένη με τις μορφές τεσσάρων στρατηγών του και με σκηνές από τους νικηφόρους αγώνες του κατά των Περσών. Έργο του Ρήγα, χάραξη Φρανσουά Μύλλερ, Βιέννη 1797.

Η οργανωτική δομή της κρατικής εξουσίας βασιζόταν επίσης σε *προωθημένη εφαρμογή της δημοκρατικής αρχής*, με την πρώιμη, για την εποχή εκείνη, λειτουργία της καθολικής ψηφοφορίας και με τον συνδυασμό πρωτοβάθμιων λαϊκών συναθροίσεων και Εθνικής Συνέλευσης ως νομοθετικού σώματος (άρθρα 11 επ., 21 επ., 39 επ., Σχ. Σ.). Κατ' εξοχήν δημοκρατικό χαρακτήρα έχουν επίσης η ενιαύσια θητεία των μελών του Νομοθετικού Σώματος (άρθρα 39-40 Σχ. Σ.), η εξάρτηση της ισχύος των ψηφιζομένων –«προβαλλομένων»– νόμων από τη «συγκατάθεση όλου του λαού» (άρθρο 4 Διακήρυξης) και τη λαϊκή επικύρωση (άρθρα 58-60 Σχ. Σ.), που σημαίνει ένα είδος λαϊκού veto συνδυασμένου με οιονεί νομοθετικό δημοψήφισμα. Η δημοκρατία *δεν* είναι, επομένως, αποκλειστικά *αντιπροσωπευτική*. Υπάρχουν άλλωστε και άλλοι θεσμοί *άμεσης δημοκρατίας*, όπως μία μορφή «δημοψηφίσματος» σε ορισμένες περιπτώσεις (άρθρο 50 Σχ. Σ.) καθώς και «λαϊκής πρωτοβουλίας» (άρθρα 115-117 Σχ. Σ.), ενώ εξ άλλου και οι δικαστές εκλέγονται από τον λαό (άρθρα 88, 91, 95, 96-97 Σχ. Σ.). Ο έντονος δημοκρατικός χαρακτήρας του πολιτεύματος του Ρήγα ολοκληρώνεται με την υπαγωγή της εκτελεστικής εξουσίας –του πενταμελούς Εκτελεστικού Διοικητηρίου («Διευθυντηρίου» κατά

το πρότυπο του γαλλικού Directoire) υπό το Νομοθετικό Σώμα, ως εκπρόσωπο της λαϊκής κυριαρχίας. Έτσι, αντί για την κατά τον Montesquieu διάκριση των εξουσιών, καθιερώνεται το κατά τον Rousseau δημοκρατικότερο σύστημα της *«κυβερνώσας βουλής»*. Τέλος, έσχατη εφαρμογή της λαϊκής κυριαρχίας αποτελεί η αναγνώριση σε κάθε πολίτη του *δικαιώματος αντίστασης* «όταν τον καταθλίβουν και τον αδικούν» (άρθρο 33 Διακήρυξης) ακόμη δε και του *δικαιώματος επανάστασης* «όταν η Διοίκησις βιάζει, αθετεί, καταφρονεί τα δίκαια του λαού» (άρθρο 35).

γ. Εκτός από τον δημοκρατικό και ο *φιλελεύθερος* χαρακτήρας του προγραμματισμένου από τον Ρήγα πολιτεύματος προβάλλει εξ ίσου έντονος από το κείμενο της «Νέας Πολιτικής Διοίκησης» που έχει ως «επίγραμμα» το τρίπτυχο «Ισοτιμία-Ελευθερία-Αδελφότης». Σειρά όλη ατομικών ελευθεριών προβλέπονται και κατοχυρώνονται από τη «Διακήρυξη των Δικαίων του Ανθρώπου» στα διάφορα άρθρα της, καθώς και από το Σχέδιο Συντάγματος (γενικά άρθρο 122): η ισότητα εν γένει και ειδικότερα ενώπιον του νόμου, το δικαίωμα στη ζωή, η προσωπική ελευθερία και ασφάλεια, η ελεύθερη έκφραση γνώμης και ειδικότερα με την τυπογραφία, η ελευθερία των συναθροίσεων, η θρησκευτική ελευθερία, το δικαίωμα του αναφέρεσθαι, η αρχή nullam crimen sine lege, το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου, η απαγόρευση της αναδρομικότητας των ποινικών νόμων, η απαγόρευση των βασανιστηρίων και της δουλείας, η ελευθερία του επαγγέλματος, η προστασία των «κτημάτων οπού έχομεν» (ο Ρήγας αποφεύγει να μιλήσει για προστασία της ιδιοκτησίας εν γένει, που θα περιλάμβανε και τις μεγάλες γαιοκτησίες). Καθιερώνονται εξ άλλου και κάποια κοινωνικά δικαιώματα: για εργασία, για κοινωνική περίθαλψη, το δικαίωμα στην εκπαίδευση (η οποία καθίσταται υποχρεωτική «εις όλα τα χωρία διά τα αρσενικά και θηλυκά πεδία»), επίσης δε εμβρυωδώς και η ισότητα ανδρών και γυναικών όσον αφορά ειδικά τη στρατιωτική υπηρεσία. Τέλος, καθιερώνεται in extremis το δικαίωμα της αντίστασης κατά της τυραννίας και το δικαίωμα της επανάστασης.

δ. Ένα άλλο κατ' εξοχήν βασικό στοιχείο του πολιτεύματος του Ρήγα ήταν ο *ελληνικός* χαρακτήρας του κράτους, όπως σαφώς και πολλαπλώς συνάγεται τόσο από το γράμμα όσο και από το πνεύμα της «Νέας Πολιτικής Διοίκησης», το κείμενο της οποίας είναι άλλωστε γραμμένο στα ελληνικά και αρχίζει με τις λέξεις: «Ο λαός απόγονος των Ελλήνων». Το σχεδιαζόμενο νέο κράτος ονομάζεται *«Ελληνική Δημοκρατία»* (άρθρο 1 και 127 Σχ. Σ.)· το άρθρο 4 παράγραφος 6 προβλέπει ότι: «εκείνος που ομιλεί την ελληνικήν γλώσσαν... είναι Έλλην και πολίτης»· η ελληνική γλώσσα καθιερώνεται ως επίσημη γλώσσα του κράτους: «όλοι οι νόμοι και προσταγαί γίνονται εις την απλήν των Ελλήνων γλώσσαν ως πλέον ευκατάληπτον και εύκολον να σπουδασθή απ' όλα τα εις το βασίλειον [κράτος] τούτο εμπεριεχόμενα γένη» ομοίως και οι δικαστικές αποφάσεις και άλλες δημόσιες πράξεις (άρθρο 53 παράγραφος 2)· επίσης η ελληνική γλώσσα διδάσκεται υποχρεωτικώς στα σχολεία (άρθρο 22 Διακήρυξης). Επανειλημμένη και συνεχής είναι επίσης η χρήση του όρου «Έλλην» και «ελληνικός» στις διατάξεις του Σχεδίου Συντάγματος: «ο ελληνικός λαός» (άρθρα 2 και 118), «ελληνικός τόπος» και «ελληνική γη» (άρθρα 55 και 121), «Έλληνες και Ελληνίδες» (άρθρα 109, 119, 122). Επιβεβαίωση του ελληνικού χαρακτήρα του κράτους που προγραμμάτιζε ο Ρήγας αποτελεί –όπως ήδη σημείωσα– και η εκ μέρους του εκτύπωση και κυκλοφορία αφ' ενός του γεωγραφικού χάρτη των Βαλκανίων και της Μικράς Ασίας υπό τον τίτλο «Χάρτα της Ελλάδος» και αφ' ετέρου του πορτραίτου του Μεγάλου Αλεξάνδρου μέσω του οποίου ήθελε να συνδέσει το νέο κράτος με μνήμες προγονικού κλέους της ελληνικής αρχαιότητας.

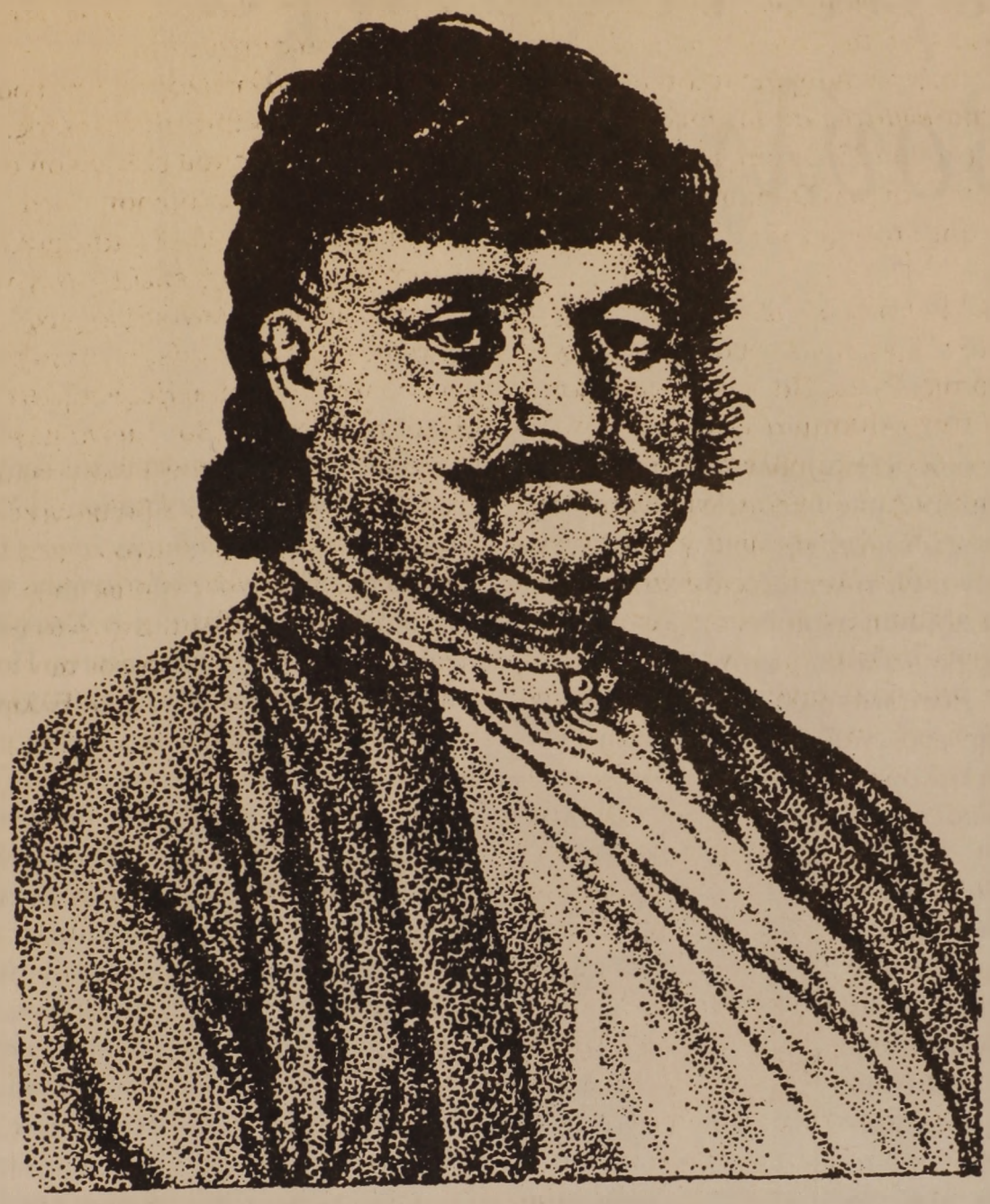
Πάντως, ο ελληνικός χαρακτήρας που προσέδιδε στο πολίτευμά του ο Ρήγας δεν ήταν αυθαίρετος. Η μέριμνά του για την καθιέρωση της υπεροχής του ελληνικού στοιχείου, που είναι διάχυτη στη «Νέα Πολιτική Διοίκηση», φαίνεται θεμιτή, στον βαθμό που ανταποκρινόταν σε μία ιστορικά διαπιστωμένη κατάσταση που υπήρχε, την εποχή εκείνη, στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Εκτός από τις κυρίως ελληνικές περιοχές, το ελληνικό στοιχείο ήταν διασπαρμένο σε παροικίες που υπήρχαν σε όλη τη βαλκανική χερσόνησο, στην Κεντρική Ευρώπη, στη Μικρά Ασία, στη Νότια Ρωσία. Περί τα τέλη του 18ου αιώνα μεγάλη ήταν η οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη του Ελληνισμού σ' αυτές τις περιοχές. Μέσω των Ελλήνων, τα άλλα βαλκανικά έθνη έρχονταν σε επαφή με τις προοδευτικές δημοκρατικές και φιλελεύθερες ιδέες της δυτικής Ευρώπης. Ελληνικά κυρίως ήταν τα σχολεία, τα τυπογραφεία και τα εκδιδόμενα βιβλία. Στοιχεία δε της ελληνικής γλώσσας γνώριζαν οι αλλοεθνείς κάτοικοι των περιοχών όπου υπήρχαν ελληνικές παροικίες, ενώ η λέξη «Έλληνας» είχε καταστεί στη γλώσσα των σλαβικών εθνών συνώνυμη με το «μορφωμένος» και το «έμπορος». Με αυτά τα δεδομένα φαίνεται εύλογη η επιδίωξη του Ρήγα να στηριχθεί κατά πρώτο λόγο στο ελληνικό έθνος, όχι απλώς επειδή ανήκε σ' αυτό, αλλά επειδή το θεωρούσε ως το πιο ώριμο και κατάλληλο να θέσει σε κίνηση την επαναστατική διαδικασία και, μαζί με τις άλλες βαλκανικές εθνότητες, να αποτινάξει την τουρκική κυριαρχία και να οργανώσει και να διευθύνει το νέο κράτος μετά την απελευθέρωση.

III

Από τα προλεχθέντα ανακύπτει το ερώτημα: αν και πώς θα ήταν δυνατόν να συνυπάρξουν και να συλλειτουργήσουν τα *τέσσερα βασικά στοιχεία* που χαρακτήριζαν το προγραμματιζόμενο από τον Ρήγα νέο κράτος *–πολυεθνικό (διαβαλκανικό), δημοκρατικό, φιλελεύθερο, ελληνικό–* και κατά πόσον ένα τέτοιο κράτος με μεγάλη εδαφική έκταση και με εθνική ανομοιογένεια θα είχε προοπτική βιωσιμότητας.

Η εκδοχή ότι το κράτος αυτό θα προσελάμβανε ομοσπονδιακό χαρακτήρα, θα σχημάτιζε δηλαδή μια «Βαλκανική Ομοσπονδία» *δεν ευσταθεί ούτε από νομική-συνταγματική ούτε από πολιτική-κοινωνιολογική άποψη*. Ένα κράτος που περιλαμβάνει περισσότερες εθνότητες δεν έχει κατ' ανάγκην ομοσπονδιακό χαρακτήρα. Όλες οι μορφές όμως ομοσπονδιοποίησης –βασικά ομοσπονδίες κρατών ή ομοσπονδιακά κράτη– προϋποθέτουν την ύπαρξη *περισσότερων κρατών*, που ενώνονται με ομοσπονδιακούς δεσμούς. Όμως, είναι προφανές και απολύτως βέβαιον ότι ο Ρήγας δεν έκρινε πως τα βαλκανικά έθνη θα σχημάτιζαν καθένα το δικό του κράτος, και ότι αυτά τα κατ' ιδίαν εθνικά κράτη θα ενώνονταν σε ένα σύνθετο κράτος, του οποίου το πολίτευμα συνέταξε ο Έλληνας επαναστάτης. Ρητώς άλλωστε προβλέπει το Σύνταγμά του ότι: «η Ελληνική Δημοκρατία είναι *μία*, με όλον οπού περιλαμβάνει εις τον κόλπον της διάφορα γένη και θρησκείας και... είναι *αδιαίρετη*». Άρα πρόκειται για *ενιαίο* –και όχι «σύνθετο»– κράτος, δηλαδή για μία κρατική οντότητα επέκεινα και υπεράνω των επιμέρους εθνικών κρατών, όπως είναι το ομοσπονδιακό κράτος. Στο πλαίσιο του πολιτεύματος του Ρήγα οι διάφορες εθνότητες –των οποίων τα εδαφικά όρια δεν ήταν άλλωστε τότε όλα σαφή και σταθερά– δεν αναγνωρίζονταν ότι έχουν ιδιαίτερη υπόσταση καθαυ-

τές, δηλαδή ως εθνικές ομάδες και χωριστές οντότητες. Απλώς, στο πολυεθνικό δημοκρατικό κράτος, βάσει της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας και της συναφούς αρχής της ισότητας, όλοι οι πολίτες του *ως άτομα*, ασχέτως εθνικών, θρησκευτικών ή γλωσσικών ιδιαιτεροτήτων θα συμμετείχαν στην άσκηση της κρατικής εξουσίας. Και μία επί πλέον καίριας σημασίας διαπίστωση: στο πολίτευμα του Ρήγα *δεν προβλέπεται κανένας θεσμός ή διαδικασία ρύθμισης των σχέσεων μεταξύ των διαφόρων εθνοτήτων*, που να υποδηλώνει κάποια, έστω υποτυπώδη, μορφή ομοσπονδιακής κρατικής οργάνωσης. Η δε ύπαρξη δεύτερης Βουλής –της «Βουλής των Γερόντων»– ουδέ κατ' ελάχιστον μπορεί να σημαίνει καθ' εαυτήν και κατ' ανάγκην κάτι τέτοιο. Πρώτον, διότι σύστημα δύο Βουλών λειτουργεί σε πολλά *ενιαία* κράτη, όπως άλλωστε και στη Γαλλία, της οποία το Σύνταγμα του 1795 έλαβε εν προκειμένω ως πρότυπο ο Ρήγας. Και δεύτερον, διότι στη δεύτερη αυτή Βουλή *δεν αντιπροσωπεύονταν οι κατ' ιδίαν εθνότητες* (όπως συμβαίνει στις ομοσπονδίες), αλλά οι εκλογείς *ως άτομα*, όπως και στη «Βουλή των 500».

Προγραμματίζοντας ο Ρήγας την ίδρυση ενός πολυεθνικού κράτους *παρέβλεπε ένα ιστορικό γεγονός*: ότι μετά τη Γαλλική Επανάσταση είχε πια αρχίσει να παρέρχεται η εποχή των πολυεθνικών κρατών και είχε έρθει η εποχή των εθνικών κρατών. Βάσει της *«αρχής των εθνοτήτων»* –κάθε έθνος και κράτος κάθε κράτος και έθνος– τα διάφορα έθνη επεδίωκαν να αποκτήσουν καθένα το δικό του κράτος.

Εξ άλλου το *πολυεθνικό, διαβαλκανικό* κράτος, που ο Ρήγας προγραμμάτιζε ως *ελληνικό*, εμπεριείχε μία *βασική αντινομία που σε συνδυασμό με τα άλλα δύο στοιχεία* του κράτους –το *δημοκρατικό* και το *φιλελεύθερο*– θα οδηγούσε σε αδιέξοδο: η λειτουργία των δημοκρατικών και φιλελεύθερων θεσμών *ή* θα απέληγε, βάσει και της αρχής της πλειοψηφίας, στη βαθμιαία κάμψη της υπεροχής του ελληνικού στοιχείου και στην αποβολή του ελληνικού χαρακτήρα του κράτους, δεδομένου ότι οι Έλληνες ήσαν πάντως μειοψηφία σε σχέση με το σύνολο των άλλων βαλκανικών εθνοτήτων· *ή* για να διατηρήσει το ελληνικό έθνος τη θεσπισμένη υπερέχουσα «ηγεμονική» θέση του μέσα στο ενιαίο –πολυεθνικό αλλά ελληνικό– κράτος, θα έπρεπε μοιραία οι δημοκρατικοί και φιλελεύθεροι θεσμοί να ατονήσουν ή να καταλυθούν.

Το πολίτευμα του Ρήγα είχε πάντως ιδεολογικό-πολιτικό και παιδαγωγικό χαρακτήρα: επεδίωκε βασικά να προκαλέσει ζυμώσεις για την προώθηση της φιλίας και αλληλεγγύης μεταξύ των λαών της Βαλκανικής, ώστε να επιτευχθεί η κοινή συστράτευσή τους για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού και για την εθνική και πολιτική τους απελευθέρωση. Και εδώ έγκειται η μεγάλη ιστορική εισφορά και σημασία του.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ ΝΕΟΙ ΤΟΜΟΙ ΤΟΥ ΑΝΤΙ

ΠΟΛΥΤΙΜΟΣ ΒΟΗΘΟΣ

Έτοιμοι οι νέοι τόμοι του *Αντί*. Στα γραφεία του περιοδικού μπορείτε να προμηθευτείτε μέχρι και τον τόμο ΜΑ' (Β' εξάμηνο 1994, δηλαδή μέχρι και το τεύχος 567).
Θα βρείτε, επίσης, τους τόμους των προηγούμενων ετών.
Στους τόμους του *Αντί* έχετε καταγεγραμμένη τη σύγχρονη ιστορία μας.

Α' εξάμηνο 1994

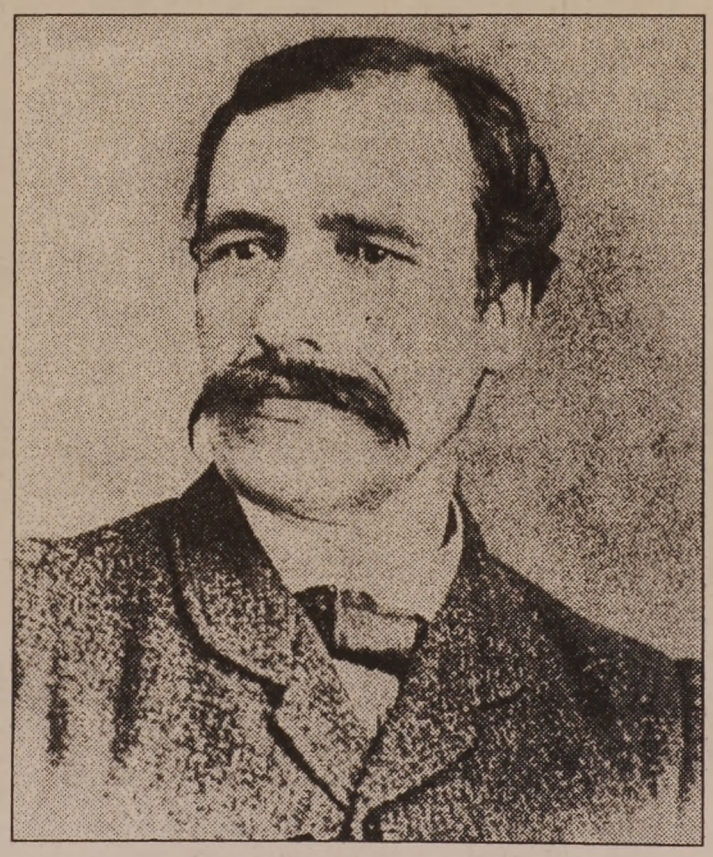

Β' εξάμηνο 1994

Το μήνυμα του Ρήγα και οι Βούλγαροι

της Νάντια Ντάνοβα

Η προσπάθειά μας να μιλήσουμε για την ακτινοβολία των ιδεών του **Ρήγα** στους Βουλγάρους μας υποχρεώνει να στραφούμε προς τα δεδομένα της ιστορίας της βουλγαρικής κοινωνίας του τέλους του 18ου αιώνα. Οι τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα περιλαμβάνουν μια κρίσιμη περίοδο της μακρόχρονης διαδικασίας μετάβασης της βουλγαρικής κοινωνίας από το φεουδαλισμό στον καπιταλισμό. Είναι η περίοδος κατά την οποία η δέσμευση των Βαλκανίων με την ευρωπαϊκή καπιταλιστική αγορά έπαιξε προτρεπτικό ρόλο για την οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική ανάπτυξη των Βουλγάρων. Βασικό αποτέλεσμα αυτής της ανάπτυξης είναι η αναμόρφωση της δομής της βουλγαρικής κοινωνίας και η αύξηση του ρόλου των εμπόρων. Και για τους Βουλγάρους, όπως και για τους υπολοίπους βαλκανικούς λαούς, ο έμπορος είναι ο φορέας του καινούριου στην οικονομική, πολιτική και πνευματική ζωή. Οι βούλγαροι έμποροι από το Κότελ, από την Κοπρίβστιτσα, από το Μπάνσκο, από το Μέγα Τύρναβο και αλλού, ταξιδεύουν στη Βιέννη, στη Γαλλία, στη Νότιο Ρωσία, μέσα στο πλαίσιο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, στην Ουγγαρία και στις Παραδουνάβιες ηγεμονίες. Αυτοί έρχονται σε επαφή με τις πιο αναπτυγμένες κοινωνίες, αναπνέουν την ατμόσφαιρα των πολιτιστικών κέντρων της φωτισμένης Ευρώπης. Είναι η περίοδος της βουλγαρικής ιστορίας κατά τη διάρκεια της οποίας η αγροτική παραγωγή συνδέεται με την καπιταλιστική αγορά και προσαρμόζεται προς τις απαιτήσεις της. Στα χρόνια αυτά στη βιοτεχνία εισάγονται καινούργιες μορφές οργάνωσης της δουλειάς και ως ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα διακρίνεται η δράση του εμπόρου **Χατζή Χρίστου Ράτζκοβ** από το Γκάμπροβο, ο οποίος οργανώνει βιοτεχνία για την παραγωγή μεταξιού. Σ' αυτή την οικονομική εξέλιξη στο τέλος του 18ου αιώνα ανασταλτικό ρόλο έπαιξε η πολιτική αναρχία στην Οθωμανική αυτοκρατορία και προπαντός τα αποσπάσματα των Κιρτζαλήδων[1] που χτυπούσαν τις βουλγαρικές πόλεις.

Γεόργι Ρακόφσκι (1821-1867).

Η περίοδος που μας ενδιαφέρει περιλαμβάνει και τη διαδικασία της διαμόρφωσης της βουλγαρικής διανόησης, η οποία για αρκετό καιρό αντιπροσωπεύεται από κληρικούς. Ένας απ' αυτούς είναι ο **Παΐσιος Χιλανδαρίου** (1722-;), ο οποίος με τη δική του *Ιστορία των Σλαβενοβουλγάρων* (1762) συνέβαλε πολύ στη διαμόρφωση της συλλογικής μνήμης των Βουλγάρων. Από τους ίδιους κύκλους βγαίνει και ο **Σοφρώνιος Βράτζας** (1739-1813), ο οποίος διαδίδει την ιστορία του Παΐσίου και συντάσσει έργα στο πνεύμα του Διαφωτισμού. Στον κλήρο ανήκει και ο **Σπυρίδων**, ο οποίος επίσης έγραψε μια ιστορία των Βουλγάρων, με την οποία τους βοηθά στη διαμόρφωση της εθνικής τους ταυτότητας.

Ώς τώρα δεν διαθέτουμε πληροφορίες για την άμεση διάδοση του μηνύματος του Ρήγα στους Βουλγάρους. Δεν αποκλείεται κάπου, ή στις Παραδουνάβιες ηγεμονίες ή στη Βιέννη, στους κύκλους των εμπόρων, να πραγματοποιήθηκε και μία επαφή Βουλγάρων με τον Ρήγα ή με τα έργα του· δεν έχουμε, όμως, στοιχεία. Δεν συναντήσαμε επίσης δεδομένα για τη διάδοση των έργων του Ρήγα στη Βουλγαρία. Το μόνο που διαπιστώνουμε είναι το ότι στις βιβλιοθήκες της σημερινής Βουλγαρίας βρίσκονται δύο αντίτυπα από το φωτεινό έργο του Ρήγα *Φυσικής Απάνθισμα*, χωρίς να ξέρουμε πότε και με τι τρόπο φθάσανε εδώ. Τολμώ να ισχυριστώ ότι, παρά τις ζυμώσεις στον τομέα της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, παρά τους σποραδικούς ξεσηκωμούς των Βουλγάρων σε περιόδους όπου η Υψηλή Πύλη ήταν σε εμπόλεμη κατάσταση με κάποια εξωτερική δύναμη, στο τέλος του 18ου αιώνα το έδαφος στη Βουλγαρία είναι ακόμα απροετοίμαστο για το μήνυμα του Ρήγα. Μπορούμε να πούμε, όμως, ότι ο ίδιος ο Ρήγας δέχθηκε τους Βουλγάρους ως γειτονικό λαό, ο οποίος θα μπορούσε να είναι δυνητικός σύμμαχος εναντίον του σουλτάνου. Σ' αυτούς ο Ρήγας αποδίδει και τη θέση ελευθέρων και ισοτίμων συμπολιτών της μελλοντικής ελληνικής δημοκρατίας.

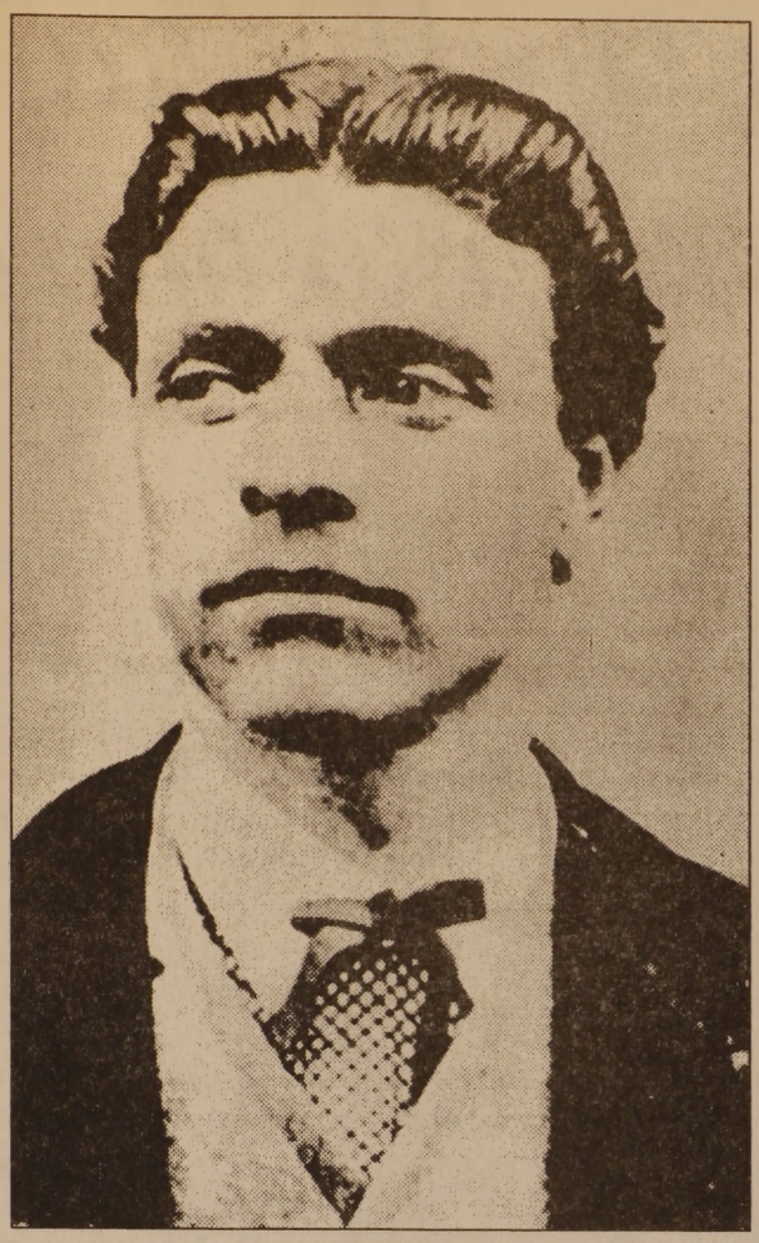
Οι πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, όταν κατά κάποιον τρόπο άρχισε η πραγματοποίηση των σχεδίων του Ρήγα, μας παρέχουν μεγαλύτερη βεβαιότητα να μιλήσουμε για την αποδοχή του μηνύματος του Ρήγα από τους Βουλγάρους. Αυτά είναι τα χρόνια όπου στη βουλγαρική πνευματική ζωή όλο και περισσότερο γίνεται αισθητή η παρουσία των οπαδών των αρχών του Διαφωτισμού. Γίνεται πιο αισθητή και η προθυμία των Βουλγάρων να συμμετάσχουν στα γεγονότα που συγκλονίζουν τα Βαλκάνια. Η Επανάσταση των

** Η Νάντια Ντάνοβα είναι καθηγήτρια στο Ινστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών της Σόφιας.*

Σέρβων, που άρχισε το 1804 και κράτησε μερικά χρόνια, δημιούργησε περιστάσεις ευνοϊκές για ένα γενικευμένο ξεσηκωμό των Βαλκανίων. Η σερβική εξέγερση απέδειξε ότι οι δυνάμεις ενός μικρού λαού μπορούν να αντισταθούν στα αυτοκρατορικά στρατεύματα. Η ιδέα του Ρήγα ότι η ελευθερία κατακτιέται με τις γηγενείς δυνάμεις αποδεικνύεται ρεαλιστική. Πραγματοποιήσιμη αποδείχθηκε και η ιδέα για μια συνεργασία των βαλκανικών λαών, επειδή στα στρατεύματα των επαναστατημένων Σέρβων έλαβαν μέρος Ρουμάνοι, Βούλγαροι και Έλληνες. Σέρβοι, Έλληνες, Βούλγαροι και Ρουμάνοι πολέμησαν μαζί και στα αποσπάσματα εθελοντών κατά τον πόλεμο του 1806-1812, όταν η ρωσοτουρκική σύγκρουση άναψε τις ελπίδες των βαλκανικών λαών για απελευθέρωση.

Η δράση της Φιλικής Εταιρείας και η Επανάσταση του '21 είναι παραπέρα βήματα προς την πραγματοποίηση της ιδέας του Ρήγα για συνεργασία μεταξύ των βαλκανικών λαών. Η βουλγαρική συμμετοχή στη Φιλική Εταιρεία εκδηλώθηκε σχεδόν σε όλες τις αναπτυγμένες πόλεις της Βουλγαρίας: Μέγα Τύρνοβο, Σόφια, Γκάμπροβο, Σβιστόβ, Ελένα, Κότελ κ.λπ. δώσανε τους βουλγάρους φιλικούς τους. Ως προς το ενεργό μέρος, οι Βούλγαροι συμμετείχαν στις πιο αποφασιστικές μάχες της Τριπολιτσάς, του Δερβενακίου, στην Ακρόπολη, στο Μεσολόγγι κ.λπ., γεγονός που αποδεικνύει τη διορατικότητα του Ρήγα, βλέποντας στο πρόσωπο των Βουλγάρων ελπιδοφόρο σύμμαχο. Ο μνημονευόμενος παραπάνω έμπορος και επιχειρηματίας από το Γκάμπροβο Χατζής Χρίστος Ράτζκοβ είναι μέλος της Φιλικής Εταιρείας και θυσίασε τη ζωή του. Ο Βούλγαρος Χατζής Χρίστος μαζί με το ιππικό του βρέθηκε στις πιο κρίσιμες μάχες του αγώνα.

Οι δεκαετίες που ακολούθησαν την ίδρυση του ελληνικού κράτους είναι τα χρόνια της διαμόρφωσης της εθνικής του πολιτικής. Είναι τα χρόνια, κατά τη διάρκεια των οποίων οι διεκδικήσεις των Βουλγάρων για μια ανεξάρτητη εκκλησία θα έρθουν σε σύγκρουση με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο θα έχει την υποστήριξη του ελληνικού κράτους. Παρά την ψύχρανση των σχέσεων μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων, που ακολούθησε τη σύγκρουση των Βουλγάρων με το Πατριαρχείο, τα χρόνια αυτά μας προσφέρουν την πρώτη εμφάνιση του ονόματος του Ρήγα σε κείμενο γραμμένο από Βούλγαρο. Κατά την τέταρτη δεκαετία του 19ου αιώνα ο ιερομόναχος **Νεόφιτ Μπόζβελι** (1785-1848), ο οποίος κατέχει μια εξέχουσα θέση στην ιστορία της βουλγαρικής εθνικής αφύπνισης ως δάσκαλος, ως συντάκτης έργων-φορέων των αρχών του Διαφωτισμού και ως ιδεολόγος του βουλγαρικού κινήματος, αρχίζει μια μετάφραση του *Δοκιμίου ιστορικού περί της Φιλικής Εταιρείας* του Ιω. Φιλήμωνα. Δίνοντας πληροφορίες για τον Ρήγα, ο Νεόφιτ Μπόζβελι συνεχίζει με εξηγήσεις ότι ο Ρήγας είναι Βούλγαρος και εξάγει το όνομα Βελεστινλής από τη βουλγάρικη λέξη «βαλκ», δηλαδή «λύκος». Έτσι ο Ρήγας-Βάλτζος μπαίνει στο εθνικό πάνθεο των Βουλγάρων και αυτή η προσπάθεια

Βασίλ Λέβσκι (1837-1873).

εμπλουτισμού της ιστορικής συλλογικής μνήμης των Βουλγάρων αποδεικνύει το σεβασμό του Νεόφιτ Μπόζβελι προς τον έλληνα ήρωα. Φαίνεται ο Μπόζβελι δεν μπόρεσε να αντισταθεί στη γοητεία του Ρήγα και προσπάθησε να τον κάνει «δικό μας».

Τις επόμενες δεκαετίες το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα των Βουλγάρων μπαίνει στην αποφασιστική φάση. Ο **Γεόργι Σ. Ρακόβσκι** (1821-1867) είναι η κεντρική προσωπικότητα σ' αυτή την περίοδο των απελευθερωτικών προσπαθειών. Όλη η δράση του, η οποία έχει για σύνθημα «Καλύτερα αδελφοί, μια γλυκιά στιγμή θανάτου για την ελευθερία, παρά μακρόχρονη ζωή σκλάβου» περιλαμβάνει προσπάθειες προς πραγματοποίηση συμμαχίας με τους Έλληνες, Σέρβους και Μαυροβουνίους εναντίον του σουλτάνου.

Στην ίδια τάση, χαραγμένη από τον Ρήγα, βαδίζει και ο **Βασίλ Λέβσκι** (1837-1873), ο οποίος είναι η πιο φωτεινή προσωπικότητα του βουλγαρικού 19ου αιώνα. Ο Λέβσκι κατέχει στη συνείδηση των Βουλγάρων την ίδια θέση αποστόλου της ιδέας της ελευθερίας που κατέχει για τους Έλληνες ο Ρήγας. Είναι ο πρωτεργάτης μιας επαναστατικής οργάνωσης στο εσωτερικό της χώρας, την οποία πραγματοποίησε ο ίδιος. Σκοπός της οργάνωσης είναι «Με μια γενική επανάσταση να γίνει μια ριζική μεταμόρφωση του παρόντος κρατικού δεσποτικού τυραννικού συστήματος και να αντικατασταθεί με Δημοκρατία. Να χτιστεί ένας ναός της αληθείας, της δικαιοσύνης και της ελευθερίας και το τουρκικό «τζορμπατζιλίκι» να δώσει τη θέση του στην Ομόνοια, την Αδελφότητα και την τέλεια Ισότητα μεταξύ όλων των εθνοτήτων. Βούλγαροι, Τούρκοι, Εβραίοι κ.ά. θα είναι ισότιμοι από κάθε άποψη: θρησκευτική, εθνική και ως πολίτες, σε όλα. Όλοι θα υποτάσσονται στον ίδιο νόμο, ο οποίος θα ψηφιστεί με την πλειοψηφία όλων των εθνοτήτων. Ο Λέβσκι επιμένει η σημαία του ελεύθερου κράτους να γράφει: «Άγια και καθαρή Δημοκρατία». Μέσα σ' αυτή τη δημοκρατία όλοι οι λαοί θα ζήσουν κάτω από τους ίδιους γνήσιους και άγιους νόμους, όπως δόθηκε από τον Θεό στον άνθρωπο, και για τον Τούρκο, και για τον Εβραίο κ.λπ. Εμείς δεν κυνηγάμε τον τουρκικό λαό, ούτε τη θρησκεία του, αλλά τον βασιλέα και τους νόμους του, με μια λέξη την τουρκική κυβέρνηση, η οποία βαρβαρικά κατέχει όχι μόνο εμάς, αλλά και τον ίδιο τον Τούρκο».

Τώρα, στο τέλος του 20ού αιώνα, διακόσια χρόνια μετά τον ηρωικό θάνατο του Ρήγα, στρεφόμαστε προς τις ιδέες του και ομολογούμε ότι και οι γενιές του 21ου αιώνα θα βρουν έδαφος για να συμβάλουν στην πραγματοποίηση των πανανθρώπινων ιδανικών του.

---

1. Κιρτζαλήδες ή Γκιρτζαλήδες ήταν σώματα του τουρκικού στρατού που εστασίασαν, κατέφυγαν στα βουνά της Θράκης ως ληστάρτες και συμμάχησαν με τον Πασβανόγλου. Βλ. Λέανδρος Βρανούσης, *Ρήγας Βελεστινλής* (Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων), Αθήνα 1957, σ. 158.

Η δύναμη της θυσίας και το βαλκανικό όραμα

του Βασίλη Παναγιωτόπουλου

Η νεοελληνική ιστοριογραφία, περισσότερο ίσως από άλλες εθνικές ιστοριογραφίες, βρίσκεται σε αμφίδρομη σχέση με τους εθνικούς εορτασμούς και τις επετείους. Χωρίς να αξίζει τον κόπο να διατυπωθεί μία μείζων κριτική σ' αυτή τη διαδικασία, και γενικότερα στην κοινωνική ροπή εορτασμού «ιστορικών» επετείων, δεν πρέπει να αποσιωπηθούν κάποιες πιθανές παρενέργειες που μπορεί να μην είναι και ολότελα αμελητέες. Γιατί πράγματι, και χωρίς αυτό να γίνεται συνειδητά και σκόπιμα, στις επετείους και στις εορταστικές αφιερώσεις, ένα γλυκό και ήπιο φως ρίχνεται πάνω στα τιμώμενα πρόσωπα και στα γεγονότα, που τα εξωραΐζει και καμιά φορά τα παραμορφώνει. Μέσα στους εορτασμούς, ενδυναμώνονται οι βαθύτερες ρητορικές τάσεις της εθνικής μας παιδείας, διαμορφώνονται ηθικολογικής τάξεως δικαιωτικές απόψεις για πρόσωπα και γεγονότα που δεν το δικαιούνται και συχνά ατονεί η κριτική μας στάση – μοναδικός λόγος δικαιολόγησης της ιστοριογραφικής μας εμπλοκής.

Αλήθεια, ποιος θα τα βάλει με τον **Ρήγα Βελεστινλή** σήμερα, και γιατί; Πάντως όχι ο υπογραφόμενος που συμμετέχει έστω και μ' αυτή τη μικρή συμβολή, στην επέτειο των 200 χρόνων από τη θανάτωση του πρωτομάρτυρα.

Άλλωστε τα περιθώρια κριτικής αποτίμησης εξακολουθούν να υπάρχουν ακόμη και μέσα στο ευμενές κλίμα των επετειακών εορτασμών και της τελετουργίας και τίποτα δεν εμποδίζει να ακουστούν όλες οι απόψεις. Αυτό το δρόμο της έντιμης πολυφωνίας ακολούθησε μάλιστα και ο τελευταίος μεγάλος μελετητής της προσωπικότητας και του έργου του Ρήγα, ο αξέχαστος Λέανδρος Βρανούσης, χωρίς καμία απολύτως απόκρυψη και χωρίς καμία αβαρία. Προφανές δείγμα της αντίληψής του αυτής αποτελεί η πρόσφατη έκδοση ενός επικριτικού έργου του Μιχαήλ Περδικάρη που ο ίδιος ο Λέανδρος Βρανούσης είχε ετοιμάσει όταν ήταν διευθυντής του Μεσαιωνικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών[1].

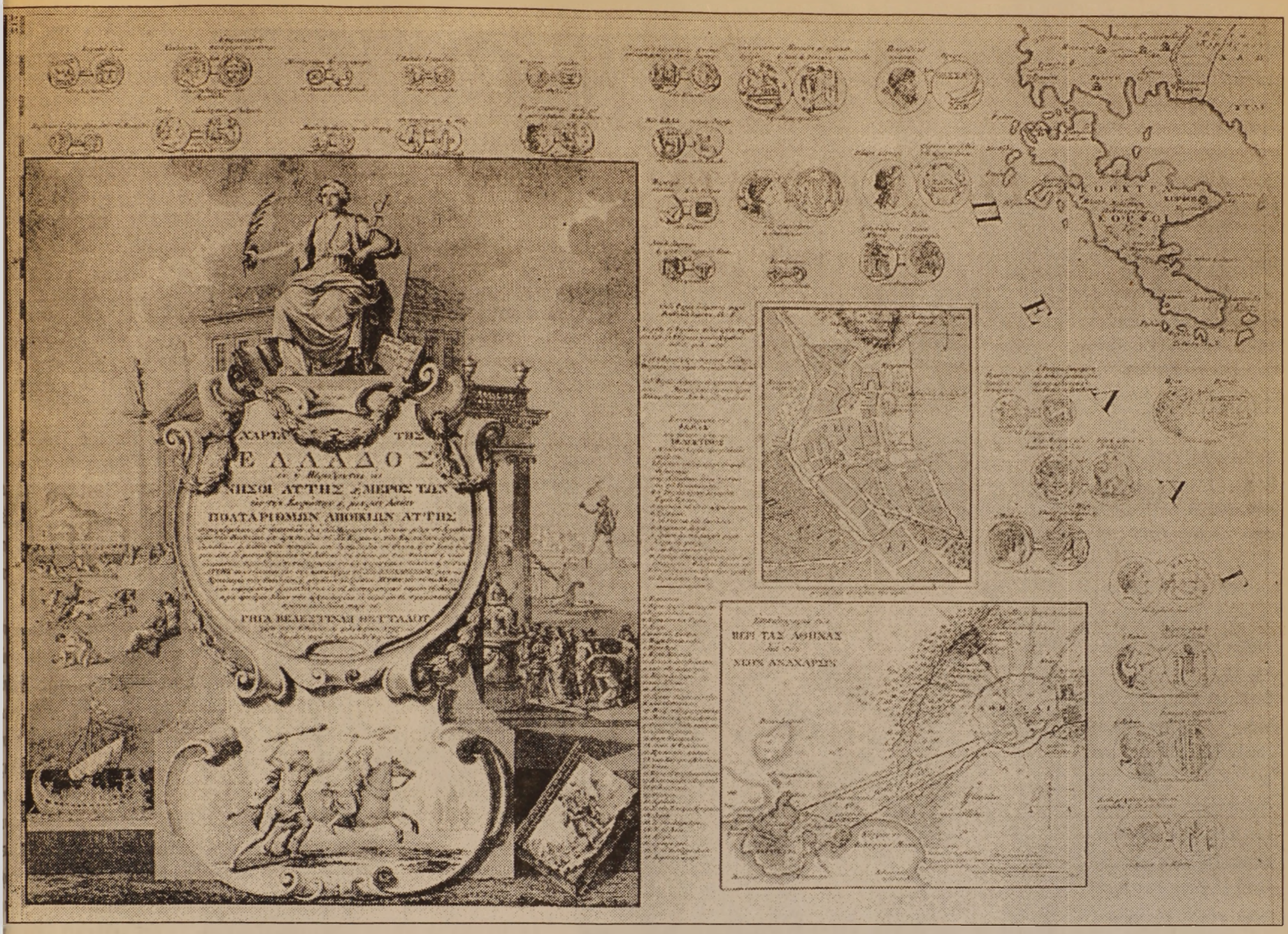
Ας ξεκαθαριστεί, ακόμη ότι το παρόν σημείωμα δεν σκοπεύει να μιλήσει για το ίδιο το έργο του Ρήγα. Θέλει να μιλήσει για την πρόσληψη αυτού του έργου σε δυο-τρεις σπουδαίες στιγμές της ιστορίας των δύο αιώνων που μας χωρίζουν πια από τη μοιραία στιγμή του θανάτου του. Αν σήμερα το ενδεχόμενο ενός εθνικιστικού διαβάσματος του μηνύματος του Ρήγα είναι υπαρκτό, αυτό θα είναι ένα από τα πολλά επίπεδα πιθανής ανάγνωσης για τα οποία ας κρατήσουμε τις παρατηρήσεις μας για το τέλος της εορταστικής χρονιάς.

Η πρώτη λοιπόν περίοδος της πρόσληψης του μηνύματος είναι εκείνη που ξεκινάει αμέσως μετά τη θυσία και φθάνει ώς την εξέγερση του '21. Ο ριζοσπαστικός πατριωτισμός, η ένοπλη εξέγερση κατά της Οθωμανικής τυραννίας, ο βίαιος θάνατος είναι επαρκή στοιχεία για να τροφοδοτήσουν την ιδέα της ένοπλης εξέγερσης που θα ήταν βέβαια αιματηρή και βίαιη. Ο Ρήγας, μάρτυρας και παράδειγμα, είναι αναμφισβήτητα παρών στις επαναστατικές ζημώσεις της εικοσαετίας.

Οι αποτυχημένες αλλά υπαρκτές κινήσεις του είχαν γίνει ευρύτερα γνωστές, το πατριωτικό περιεχόμενο των φυλλαδίων του είχε πάρει το δρόμο της εκλαΐκευσης και η ένταξη της κίνησής του στο ευρύτερο πλαίσιο της Γαλλικής Επανάστασης, έστω και στην επεκτατική ναπολεόντειο εκδοχή της, αποτελούσαν ένα ισχυρό σημείο αναφοράς για τους φιλελεύθερους οραματιστές μιας ανεξάρτητης και δημοκρατικής Ελλάδας. Γι' αυτούς, και για όλους τους άλλους ίσως, το στίγμα της αποτυχίας δεν φαίνεται να βάρυνε στην κρίση τους για την απόπειρα του Ρήγα. Στην επικείμενη εξέγερση του 1821 αναφέρθηκαν ως αντικίνητρο τα «Ορλωφικά» του 1770. Δεν θυμάμαι να έχω συναντήσει αντίστοιχη αναφορά για την εξέγερση που διενεργούσε ο Ρήγας. Τα πολιτειακά προβλήματα της πολυεθνικής και αδιαίρετης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν ήταν ικανά να αναχαιτίσουν στην ορμή προς την εθνική απελευθέρωση. Άλλωστε τα σχέδια της Φιλικής Εταιρείας πριν δοκιμαστούν στην επαναστατική πράξη και πριν φιλτραριστούν μέσα από πολεμικές αποτυχίες (π.χ. Αγώνας στις Ηγεμονίες, κατάρρευση του σχεδίου εξέγερσης στην Κωνσταντινούπολη, κ.ά.) και μέσα από νέες εισροές ιδεών και προβληματισμών που προέκυψαν από τις επιτυχίες στην Πελοπόννησο - Στερεά Ελλάδα - Νησιά, όπου διαμορφώθηκε ένα σαφέστερο σχέδιο κρατικής οργάνωσης, δεν ήσαν ασύμβατα με εκείνα του Ρήγα.

Αν η αυτοπεποίθηση στις δυνάμεις του έθνους είχε ενισχυθεί κατά τα τελευταία προεπαναστατικά χρόνια, η οργανωτική και ιδεολογική πραγματικότητα της Φιλικής Εταιρείας ήταν ασύμμετρα κατώτερη από τις προθέσεις της. Η διαβαλκανική διάσταση και η συνακόλουθη ασάφεια ήταν ακόμη παρούσα στα σχέδια της, καθώς και η ιδέα της συμβολής μιας μεγάλης ξένης δύναμης (τώρα της Ρωσίας), ως αναγκαία συνθήκη επιτυχίας του προτεινόμενου Αγώνα. Οι αποκλίσεις, ιδεολογικές, πολιτικές και στρατιωτικές του επαναστατικού Σχεδίου της Φιλικής Εταιρείας από εκείνο του Ρήγα είναι σίγουρα μεγάλες. Τίποτα όμως δεν λειτουργούσε απαγορευτικά για την οικειοποίηση και την αναγωγή στο ηρωϊκό πρότυπο.

Κατά τη διάρκεια του Αγώνα η παρουσία του Ρήγα δεν φαίνεται να είναι πυκνή ή έντονη. Ο Θούριος και τα άλλα επαναστατικά τραγούδια κυκλοφορούσαν βέβαια, μιμητές και ερμηνευτές τα

Προμετωπίδα της «Χάρτας της Ελλάδος» του Ρήγα, Βιέννη 1796-97.

τολλαπλασίαζαν και τα διέδιδαν, αλλά δεν νομίζω ότι θα μπορούσε να ανιχνεύσει κανείς εύκολα αξιόλογες αναφορές ουσιαστικού πολιτικού περιεχομένου. Εκτός από μία, σημαντική και ίσως πολύσημη. Εννοώ την αντικαποδιστριακή επιστράτευση του συμβόλου του Ρήγα: «Το ρόπαλον του Ηρακλέους», που έδωσε το όνομά του στην ομώνυμη μυστική αντικαποδιστριακή εταιρεία και που τώρα πια ξέρουμε πολύ καλά ότι ο απλοϊκός για τους Έλληνες, ελληνικότατος κατά τη μορφή, αλλά ξενόφερτος συμβολισμός του εσήμαινε: Δημοκρατία και γαλλικό φρόνημα. Το αντίθετο δηλαδή αυτού που, κατά τους επικριτές του εξέφραζε ο κυβερνήτης: Τυραννία και ρωσικό φρόνημα[2].

Η επόμενη εικόνα, κυριολεκτικά και μεταφορικά, του Ρήγα είναι εκείνη που διαμορφώνεται μετά τη λήξη του Αγώνα. Ο ηρωικός του θάνατος δεν ήταν πια μοναδικός, η Επανάσταση είχε συγκροτήσει το δικό της μαρτυρολόγιο και αν ο Ρήγας ήταν ένας από τους μάρτυρες του ευρύτερου Αγώνα, δεν ήταν ο μόνος. Για όλο τον 19ο αιώνα ο Ρήγας είναι, νομίζω, αυτό που η σκέψη του **Μακρυγιάννη** και το χέρι του **Δημ. Ζωγράφου** απαθανάτισε με τρόπο μοναδικό. Είναι ο **σπορέας**. Αυτός που έριξε στην καρπερή γη το «σπόρο της ελευθερίας».

Πέρα όμως από την ενδιαφέρουσα σημειολογία της εικόνας του σπορέα και της πράξης της σποράς, νομίζω ότι βρισκόμαστε μπροστά σε μια ανάγνωση μετριασμού του επαναστατικού νοήματος της απόπειρας του Ρήγα. Το στήσιμο του αδριάντα του δίπλα σ'εκείνον του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε' δεν αποτελεί μια νέα ανάγνωση στην ιδρυτική προσωπογραφία του νέου ελληνισμού;

Κατά τις τελευταίες μάλιστα δεκαετίες του 19ου αιώνα, η τροπή του εθνικού ζητήματος παίρνει τον ακραίο ρομαντικό δρόμο της εθνικής ενοποίησης και καθαρότητας που δεν συνάδει πια προς τις «συμβιβαστικές» διακηρύξεις του Ρήγα. Η βαθιά και αιματηρή ρήξη Ελλήνων και Τούρκων κατά τη διάρκεια του Αγώνα και οι ανερχόμενοι βαλκανικοί εθνικισμοί δεν άφηναν περιθώρια για το όραμα μιας ενιαίας, δημοκρατικής και φιλελεύθερης Βαλκανικής Πολιτείας.

Βέβαια, κανείς δεν θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι ο Ρήγας έχει εξαφανιστεί από την εθνική συνείδηση κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Όχι όμως γιατί γίνεται αποδεκτό ό,τι ακριβώς εκπροσωπούσε εκείνος στο σύνολό του αλλά μάλλον για ένα μέρος αυτού. Αν, πράγματι, στην ελεύθερη Ελλάδα και στα Επτάνησα ο Ρήγας εξακολουθεί να παραμένει ένα σταθερό σημείο αναφοράς (βλ. ονόματα συλλόγων, εντύπων κ.λπ.)[3] είναι γιατί, πέρα από το αφηρημένο πατριωτικό νόημα της θυσίας του, που δεν έπαψε ποτέ για τους Έλληνες να έχει μια ειδική φόρτιση, η αναφορά σ' αυτόν σήμαινε αναφορά στο δημοκρατικό περιεχόμενο του πολιτεύματος που προσπάθησε να διαδώσει και όχι του κρατικού-πολιτειακού του σχεδίου. Εκείνο είχε πια μεταλλαγεί, είχε γίνει μια «πρώιμη φάση» του ενιαίου εθνικού σχεδίου των Ελλήνων, ο προθάλαμος του Αγώνα της εθνικής (και ελληνοκεντρικής) Ανεξαρτησίας. Ο σπορέας, που

λέγαμε παραπάνω).

Όλα αυτά ώς την ώρα που ο «νέος Γιακωβίνος», όπως έχει κιόλας αποκληθεί, ο σοσιαλισμός, έκαμε την εμφάνισή του και στη χώρα μας, μα και στις άλλες βαλκανικές χώρες. Για τους Έλληνες, καθόσον μας αφορά, αλλά και για τους άλλους βαλκάνιους σοσιαλιστές, το εθνικό πρόβλημα ήταν ένα δυσβάστακτο φορτίο που, παρ' όλα αυτά, δεν μπορούσαν με κανένα τρόπο να αποσείσουν. Το εθνικό κίνημα είχε βαθιές λαϊκές ρίζες στις βαλκανικές χώρες και οποιαδήποτε υπονόμευση ή καταγγελία του είχε δυσανάλογα υψηλό κόστος. Οι σοσιαλιστικές-διεθνιστικές ιδέες δεν μπορούσαν να διεισδύσουν εύκολα, όχι μόνο στο ταξικά προσδιορισμένο κοινωνικό σώμα αλλά ούτε στο χαλαρότερο πολιτικό σώμα, όπου οι «στοχαστικοί συμβιβασμοί» αποτελούσαν τον κανόνα του παιχνιδιού.

Και ήρθε ο από μηχανής Θεός: η ιδέα της Βαλκανικής Ομοσπονδίας.

Λεπτομέρεια από την υδατογραφία του Δ. Ζωγράφου με τον διηγηματικό τίτλο του Μακρυγιάννη «Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως». Ο Ρήγας ρίχνει το σπόρο της Ελευθερίας. Ο Μακρυγιάννης επισημαίνει τα εξής: «Μετά πολλούς αιώνας Ρήγας ο Βελεστινλής σπείρει τον σπόρον της ελευθερίας εις του Έλληνας και τους ενθαρρύνει, οδηγών αυτούς τον τρόπον της απελευθερώσεώς των» και «Οι Έλληνες ενθουσιασθέντες και ενθαρρυθέντες από τους λόγους του Ρήγα, έλαβαν τα όπλα υπέρ της ελευθερίας».

Δεν είναι στις προθέσεις μου η κριτική εξέταση αυτού του πολιτικού σχεδίου των σοσιαλιστών, ούτε βέβαια η γενεαλογία και τα καθέκαστα της διαμόρφωσής του. Αυτό που έχει σημασία για το παρόν σημείωμα είναι η νέα ανάγνωση της συμβολής του Ρήγα και του έργου του.

Ο Ρήγας στη νέα βαλκανική του ανάγνωση γίνεται **πρόγονος** και όχι **πρόδρομος-σποράς**. Έχει βάλει τα θεμέλια της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδίας που, ώς την κατάργηση των συνόρων και την κατάλυση των ανεξαρτήτων εθνικών κρατών που θα την αποτελούν, θα είναι η εγγύηση της ευημερίας και της συνεργασίας των λαών της.

Το εθνικό ζήτημα όμως δεν άφησε ανεπηρέαστη τη Σοσιαλιστική κοινότητα της Βαλκανικής. Διαπηδούσε μέσα στις ιδέες και τις πολιτικές πρακτικές των σοσιαλιστών και των συγγενών τους και σκορπούσε την αναστάτωση και τη σύγχυση. Η εθνική προσέγγιση ήταν δι-

ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ Χ. ΜΑΡΚΟΓΛΟΥ
ΣΠΑΡΑΓΜΑΤΑ
Μόλις κυκλοφόρησε
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ... Η άλλη άποψη στο βιβλίο

χερής και οι κομμουνιστές του 20ού αιώνα που εκαλούντο να ιαχειριστούν το σχέδιο της Βαλκανικής Ομοσπονδίας, βρίσκοταν μπροστά σε ανυπέρβλητα εμπόδια. Το ίδιο φυσικά ισχύει και ια τους δημοκρατικούς ριζοσπάστες (Αλεξ. Παπαναστασίου, Ιω. οφιανόπουλος κ.ά. στην Ελλάδα).

Ο **Κορδάτος** ήδη από το 1924 έχει θέσει τα θεμέλια της μαρξιτικής ανάγνωσης του Ρήγα «ο οποίος είναι ένας από τους γνηιοτέρους αντιπροσωπευτικούς τύπους τής τότε αστικής τάξεως»[4] αι πιο κάτω: «Ακόμα δυνάμεθα να εύρωμεν τας δημοκρατικάς αστικάς) ιδέας του Ρήγα και εις το σχέδιόν του περί πολιτικής διικήσεως της μελλούσης Πανβαλκανικής δημοκρατίας»[5] (Η υποράμμιση δική μου).

Μετά την έξαρση της ευρύτερης δημοκρατικής βαλκανικής ιδέας κατά τη δεκαετία 1925-1935, στην οποία ο Κορδάτος συμμετέει με το βιβλίο του *Ο Ρήγας Φεραίος και η Βαλκανική Ομοσπονία*, τα πράγματα παίρνουν έναν διαφορετικό δρόμο. Οι εθνικές ιεκδικήσεις των βαλκανικών λαών που, λίγο πολύ, υιοθετούσαν α κομμουνιστικά κόμματα των χωρών τους, πήραν ακραία αντωνιστική μορφή στο εσωτερικό της βαλκανικής Κομμουνιστικής οινότητας και υποβάθμισαν την ιδέα της ενιαίας σοσιαλιστικής αλκανικής Δημοκρατίας. Έτσι, στα ώριμα χρόνια της μεταπολεικής ιστοριογραφικής παραγωγής του ο Κορδάτος θα αρκεστεί ε μια ακαδημαϊκή διατύπωση: «ο Ρήγας όχι μόνο με το *Θούριό* ου, αλλά και με τις άλλες ενέργειες και διακηρύξεις του, καλούσε λους τους λαούς της Βαλκανικής, σε κοινόν αγώνα κατά της ουρκίας. Είναι ο πρώτος που σχεδίασε και προπαγάνδισε την δέα της Βαλκανικής Ομοσπονδίας»[6]

Σε μια άλλη τάση του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος μετά η μεσοπολεμική «σοσιαλ-ομοσπονδιακή» ευφορία, παράλληλες δέες βρίσκουν την οριστική τους διατύπωση. Στην Ακροναυπλία, ο 1942 ο **Γιάννης Ζέβγος**, αρκετά νηφάλια πρέπει να πούμε, σταεροποιεί την κομμουνιστική άποψη για το έργο του Ρήγα: «*Η ράση του αποτελεί την πρώτη απόπειρα για εθνικο-απελευθερωική επανάσταση σε βαλκανική κλίμακα. Ο Ρήγας σχεδιάζει να μεασχηματίσει επαναστατικά την τουρκική αυτοκρατορία σε μια ημοκρατική Ομοσπονδία. Γι' αυτό καλεί Βούλγαρους, Αρβανίες, Σέρβους, ρωμιούς, αράπηδες και άσπρους να συνεργαστούν. Ία κυρίως στηρίζεται στο ελληνικό στοιχείο κ.λπ.*» Και πιο κάτω, ο κάπως ασαφέστερο: «*Ο Ρήγας είναι ο μεγαλότολμος επαναστάης και πρωτομάρτυρας της βαλκανικής Δημοκρατίας*»[7].

Θα μπορούσε να επιστρατεύσει κανείς έναν απέραντο αριθμό παθημάτων από εργασίες ελλήνων ιστορικών, όλων των πολιτικών ποχρώσεων και των επιστημονικών πειθαρχιών, που να δίνουν τη ική τους εκδοχή στο φαινόμενο της παράτολμης επαναστατικής τροσφοράς του έργου και της συμβολής του Ρήγα στην εθνική ανάννηση των Ελλήνων. Η ποικιλία και η μεγαλύτερη ποσότητα δεν α οδηγούσε νομίζω σε νέες ερμηνείες. Παρά την εφήμερη σοσιαλιστική ανάγνωση και τη σταθερά και νόμιμα δημοκρατική ερμηνεία της θυσίας του, ο Ρήγας διαβάστηκε, τόσο από την επιστημονική κοινότητα όσο και από τον ευρύτερο πνευματικό και πολιτικό κόσμο, ως εθνικός πρόδρομος, ως το καβαφικό «πρώτο σκαλί» του αγώνα της Ανεξαρτησίας. Με το έργο των ελλήνων ιστορικών Σπ. Λάμπρου, Κωνστ. Αμάντου, Νίκου Βέη, Λέανδρου Βρανούση και των παράλληλών τους, ο Ρήγας εντάχθηκε πρώτος στη γενεαλογία της Εθνεγερσίας. Για τη σημερινή ελληνική ιστοριογραφία, όπου –ο καθένας με τον τρόπο του– όλοι θητεύουμε και εισφέρουμε, έχει συγκροτηθεί μία μικροπερίοδος συνέχειας, κάτι που θυμίζει τη ρομαντική συνέχεια του έθνους, σε μικρότερη χρονική κλίμακα, που αρχίζει από κάποιο σημείο του 18ου αιώνα και τελειώνει στο 1821, εκεί που νομοτελειακά όλα οδηγούν στην εθνεγερσία.

Δεν ξέρω αν είμαστε έτοιμοι να ξαναδούμε τον Ρήγα λίγο διαφορετικά, ας πούμε ως μια ακραία στιγμή μιας παλιάς ιδέας που τελειώνει και ως απαρχή μιας νέας ιδέας που γεννιέται, της ιδέας της αυτο-οργάνωσης και της επαναστατικής ρήξης που εκφράζει το '21.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Λέανδρος Βρανούσης «"Ρήγας ή κατά ψευδοφιλελλήνων", ανέκδοτον έργον του Μιχαήλ Περδικάρη». *Επετηρίς Μεσαιωνικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 11 (1960) σελ. 17-204. Ο τόμος εκυκλοφόρησε το 1997.
2. Για τη χρήση του «ροπάλου του Ηρακλέους» ως δημοκρατικού συμβόλου από τον Ρήγα βλ. Λέανδρος Βρανούσης, «Η σημαία, το εθνόσημο και η σφραγίδα της "Ελληνικής Δημοκρατίας" του Ρήγα». Ανακοίνωση στο Α' Πανελλήνιο Συμπόσιο Γενεαλογικής και Εραλδικής Επιστήμης (24-26 Νοεμβρίου 1986), *Δελτίον Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας Ελλάδος*, τομ. 8, Αθήνα 1992, σελ. 347-388. Η μελέτη της Λουκίας Δρούλια, « Η πολυσημία των συμβόλων και το "Ρόπαλον του Ηρακλέους" του Ρήγα», ανακοίνωση στο Συνέδριο του Ο.Μ.Ε.Δ., αφιερωμένο στη μνήμη του Λέανδρου Βρανούση (10-11 Μαΐου 1995), περ. *Ερανιστής* τόμ. 21, Αθήνα 1997 σελ. 128-142, διευρύνει τον προβληματισμό και προσκομίζει νέα στοιχεία για το δημοκρατικό περιεχόμενο του συμβόλου και τη γαλλική του προέλευση. Για τον αντικαποδιστριακό εταιρισμό βλ. Χρήστος Λούκος, *Η αντιπολίτευση κατά του Κυβερνήτη* Ιω. Καποδίστρια, 1828-1831, Αθήνα, Θεμέλιο, 1988 (βλ. Index).
3. Η διδακτορική διατριβή του Varban Todorov, *Nineteen century federalism in Greece. Ideas and projects*, Boulder, Colorado 1996, απαντά σε πολλά από τα ερωτήματα αυτά για την περίοδο ώς το 1892. Ελπίζουμε σύντομα να τη δούμε μεταφρασμένη και Ελληνικά.
4. Ι.Κ. Κορδάτου, *Η κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επαναστάσεως του 1821*. Αθήνα 1924, σελ. 60.
5. ό.π. σελ. 62.
6. Γιάννη Κ. Κορδάτου, Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος, τόμ. Α', Αθήνα 1957, σελ. 331.
7. Γιάννης Ζέβγος, *Σύντομη μελέτη της Νεοελληνικής Ιστορίας* Μέρος Α', Αθήνα, Τα Νέα Βιβλία, 1945 σελ. 33-34.

ΝΙΚΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ - ΚΩΣΤΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ
Ο ΝΑΜΠΥΚΑΣ (μυθιστόρημα)
Μόλις κυκλοφόρησε
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ... *Η άλλη άποψη στο βιβλίο*

Ο Ρήγας και τα σημερινά προβλήματα στα Βαλκάνια

του Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη

η συνάντησή μας στην Τεργέστη τιμά δύο διαπλεκόμενους συμβολισμούς: τη διακοσιοστή επέτειο της σύλληψης του Ρήγα Βελεστινλή σ' αυτή την πόλη και τη θέση της Τεργέστης στην ιστορική ζωή του μεσογειακού και του βαλκανικού κόσμου. Η συνάφεια μεταξύ αυτών των δύο συμβολισμών ίσως να μπορούσε να γίνει κατανοητή σε συσχετισμό με όσα γράφει ο **Fernand Braudel** για την Αδριατική, την κλειστή και ενιαία θάλασσα, που όπως και η Μεσόγειος στο σύνολό της, ενώνει, αντί να χωρίζει τις χώρες που την περιβάλλουν. Σ' αυτό το πλαίσιο η Βενετία μπορούσε να είναι για αιώνες η αδιαμφισβήτητη βασίλισσα της Αδριατικής, που τη θεωρούσε έναν απλό κόλπο υπό τον απόλυτο έλεγχο της ναυσιπλοΐας της, η Τεργέστη όμως αποτελούσε το κατώφλι της ενδοχώρας, το σημείο απόληξης και διασταύρωσης των δρόμων του εμπορίου, των εθνοτήτων, του πολιτισμού και των πολιτικών ανταγωνισμών του βαλκανικού χώρου και της Κεντρικής Ευρώπης. Ο συμβολισμός της Τεργέστης στην ιστορία της Ευρώπης συνίσταται ακριβώς στους τρόπους συνύπαρξης που κατόρθωσε να επινοήσει η πόλη μεταξύ όλων αυτών των συντελεστών του ιστορικού γίγνεσθαι. Η συνάντηση και η συνύπαρξη, με τους ανταγωνισμούς και τις συγκρούσεις που πολύ συχνά τις συνθέτουν, αποτελεί το προέχον χαρακτηριστικό της ιστορικής εμπειρίας της Τεργέστης. Με αυτή τη δυναμική συνδέεται και ο συμβολισμός της πολιτικής σκέψης και πράξης του Ρήγα: η αναζήτηση τρόπων συνύπαρξης των λαών και η επεξεργασία των ηθικών προϋποθέσεων και των πολιτικών βάσεων για την πραγμάτωση του αιτήματος αυτού.

Ανοίγοντας τη σημερινή μας συνάντηση, θα ήθελα να δοκιμάσω να ξαναεκθέσω την απάντηση του Ρήγα στα ερωτήματα αυτά, στα ζητήματα δηλαδή της συνύπαρξης διαφορετικών εθνοτήτων και πολιτισμικών ομάδων υπό τους θεσμούς μιας ενιαίας πολιτειακής οντότητας. Από τη θεώρηση του ομολογουμένως δύσκολου και περίπλοκου αυτού ζητήματος, όπως το συνέλαβε ο Ρήγας πριν από δύο αιώνες, ίσως προκύψουν ορισμένες διαπιστώσεις που να είναι δυνατόν να συμβάλουν στην κριτική εξέταση και των σημερινών προβλημάτων της Βαλκανικής. Όπως είναι γνωστό, το όραμα του βελεστινλή πατριώτη διελάμβανε τη ριζική πολιτειακή αναδιοργάνωση ενός ευρύτατου γεωγραφικού χώρου, με την ανατροπή του οθωμανικού δεσποτισμού και την εγκαθίδρυση θεσμών διακυβέρνησης, αντιπροσώπευσης και συμμετοχής κατά τα πρότυπα του ιακωβινικού πολιτεύματος του 1793.

Το ιδιαίτερο πρόβλημα το οποίο έπρεπε να αντιμετωπίσει ο Ρήγας υπό τις συνθήκες του όψιμου δέκατου όγδοου αιώνα στα Βαλκάνια ήταν διπλό: Αφορούσε την εδαφική έκταση και την εθνική πολυμορφία της νέας πολιτείας. Πώς ήταν δυνατόν να λειτουργήσει ο πολιτειακός ριζοσπαστισμός, με τις προβλέψεις για άμεση λαϊκή συμμετοχή στις διαδικασίες της διακυβέρνησης, σε μια εδαφική έκταση που περιλάμβανε ολόκληρη τη Νοτιοανατολική Ευρώπη, τα νησιά της ελληνικής χερσονήσου και το μεγαλύτερο μέρος της Μικράς Ασίας; Οι γεωγραφικές ενδείξεις στα συνταγματικά σχέδια και ακριβέστερα η Χάρτα της Ελλάδος, έδειχναν σαφώς ότι αυτή θα ήταν η εδαφική βάση της Ελληνικής Δημοκρατίας. Ο Ρήγας είχε αρκετή πίστη στην αποτελεσματικότητα των δημοκρατικών θεσμών και ίσως ακόμη περισσότερη στην ηθική και ψυχολογική δύναμη του πατριωτισμού και των δικαιωμάτων του πολίτη, ώστε να μην ανησυχεί γι' αυτό το πρόβλημα. Θεωρητικά, δεν είχε λόγο να ανησυχεί, αφού ούτε ο **Montesquieu** ούτε ο **Rousseau**, που υπήρξαν οι κύριοι εμπνευστές της πολιτικής του σκέψης, είχαν αποκλείσει την πιθανότητα μιας εκτεταμένης εδαφικά δημοκρατίας. Ο Montesquieu είχε υπαινιχθεί ως πιθανή λύση αυτού του προβλήματος το ενδεχόμενο της σύμπηξης ομοσπονδίας μικρότερων δημοκρατικών κοινοτήτων. Ο Ρήγας όμως απέκλειε αυτό το ενδεχόμενο για την Ελληνική Δημοκρατία, η οποία, κατά τη γνώμη του, έπρεπε να είναι ενιαία και αδιαίρετη. Η επιμονή του αυτή θα μπορούσε να εκληφθεί ως σχόλιο αναφορικά προς τη σύγχρονη πραγματικότητα της αποδιοργάνωσης και ακυβερνησίας στην οποία είχε περιπέσει η οθωμανική αυτοκρατορία εξαιτίας της πολιτικής σήψης και της εδραίωσης της αποσχιστικής εξουσίας περιφερειακών τοπαρχών στα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα. Προφανώς το πρότυπο του ιακωβινικού πολιτεύματος εμπεριείχε τη λύση του προβλήματος για τον Ρήγα: η Γαλλία, για την οποία είχε συνταχθεί το σύνταγμα του έτους Ένα, ήταν εδαφικά η πιο εκτεταμένη χώρα της Δυτικής Ευρώπης, σχεδόν ίση σε έκταση με την Ελληνική Δημοκρατία που οραματιζόταν ο Ρήγας. Κατά συνέπεια ο Ρήγας μπορεί να συγκαταλεχθεί μεταξύ εκείνων των ριζοσπαστών κληρονόμων του Rousseau, που, συνεπαρμένοι από τον επαναστατικό πυρετό της εποχής, ποθούσαν να διευρύνουν την ακτίνα εφαρμογής του πολιτειακού ριζοσπαστισμού από μικρά έθνη σε μεγάλα κράτη, ελπίζοντας να επιτύχουν το στόχο τους με την καλλιέργεια των κοινωνικών συναισθημάτων της δημοκρατικής αρετής μεταξύ των μαζών του πληθυσμού.

Πιο ακανθώδες ακόμη ήταν το πρόβλημα που έθετε η εθνική ανομοιογένεια της νέας δημοκρατίας – πρόβλημα που επιτεινόταν από τη σιωπή των πηγών του Ρήγα σχετικά με τις επιπτώσεις ενός τέτοιου ενδεχομένου για τη βιωσιμότητα της δημοκρατικής διακυβέρνησης. Πώς μπορούσαν οι απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων, οι νεότεροι Έλληνες, να συνενωθούν με τις ετερόγλωσσες Ορθόδοξες εθνότητες των Βαλκανίων, Σέρβους, Βούλγαρους, Αλβανούς και Μολδοβλάχους αλλά και με τους Αρμενίους και

• *Ομιλία στο Πανεπιστήμιο της Τεργέστης, 5 Δεκεμβρίου 1997.*

τους Εβραίους, ακόμη και με τους ίδιους τους Τούρκους, έτσι ώστε να σχηματίσουν μια βιώσιμη πολιτική κοινότητα. Ίσως η απελπισμένη αγανάκτηση, στην οποία είχε οδηγήσει όλες αυτές τις εθνότητες η κοινή πληγή του δεσποτισμού, να μπορούσε να τις συμπαρατάξει στην επανάσταση που θα ανέτρεπε την τυραννία. Αλλά πώς θα μπορούσαν να συνυπάρξουν σε μια ενιαία και αδιαίρετη δημοκρατική πολιτεία; Αυτή ήταν η πραγματική πρόκληση για την πολιτική θεωρία του Ρήγα.

Το πρώτο βήμα προς την υπέρβαση αυτού του προβλήματος συνίστατο στην έμφαση με την οποία ο Ρήγας τόνιζε τον τεχνητό χαρακτήρα όλων των διακρίσεων που στηρίζονταν στη γλώσσα, τη θρησκεία και τη φυλετική καταγωγή. Παρόμοιες εξωτερικές διαφορές δεν επιτρεπόταν να επισκιάζουν τη θεμελιακή αλήθεια για τη φυσική ισότητα και αδελφοσύνη όλων των ανθρώπων. Κατά συνέπεια μια δημοκρατική κοινότητα διαφορετικών εθνικών ομάδων ήταν καταρχάς δυνατή. Το δίλημμα, έτσι, εντοπιζόταν στον τρόπο με τον οποίο οι πολιτισμικές διαφορές θα εντάσσονταν στους κόλπους της δημοκρατικής κοινότητας. Έπρεπε άραγε να ξεριζωθούν και να σβήσουν ή να ενσωματωθούν στον τρόπο ζωής της νέας κοινότητας; Ο Ρήγας αναγνώριζε τη θεμελιακή ισότητα όλων των πολιτών ως ατόμων, ανεξάρτητα από επιμέρους συλλογικές ταυτότητες, αλλά τόνιζε επίσης και την ισότητα των εθνοτήτων που συνομολογούσαν το κοινωνικό συμβόλαιο της δημοκρατίας. Έτσι η ποικιλομορφία της συλλογικής ταυτότητας αναγνωριζόταν ως μία από τις διαστάσεις της πολιτικής κοινωνιολογίας της νέας πολιτείας. Το σύνταγμα καθιέρωνε αυτήν την αρχή της διπλής ισότητας, αναγνωρίζοντας κατ' αρχάς ότι η Ελληνική Δημοκρατία περιλάμβανε διάφορες εθνότητες και θρησκείες και δηλώνοντας ρητά ότι οι θρησκευτικές διαφορές δεν αντιμετωπίζονταν με κανενός είδους εχθρική προκατάληψη. Ωστόσο, φορέας της κυριαρχίας στην πολιτεία δεν θα ήσαν οι επιμέρους πολιτισμικές ομάδες αλλά ο λαός στο σύνολό του, τον οποίο αποτελούσαν άτομα ανεξάρτητα από συσσωματώσεις βασισμένες στη γλώσσα, στη θρησκεία ή στη φυλετική καταγωγή. Ο κυρίαρχος λαός ήταν ένας και αδιαίρετος. Οι θεσμοί της δημοκρατίας ήταν αρθρωμένοι με τέτοιο τρόπο ώστε να υπογραμμίζουν αυτήν την ενότητα. Η πολιτική ενότητα μπορούσε να λειτουργήσει χάρη στο πνεύμα του πατριωτισμού που εξέφραζαν τα σύμβολα του δημοκρατικού ελληνισμού και τα ιδεώδη του επαναστατικού Διαφωτισμού, τα οποία άρχιζαν να εμφιλοχωρούν στον πολιτισμό των Βαλκανίων την εποχή εκείνη. Η πολιτική ιδεολογία του ριζοσπαστικού Διαφωτισμού αναμενόταν να προσφέρει το κατάλληλο ψυχολογικό περιβάλλον που θα ζωογονούσε τους νέους πολιτικούς θεσμούς. Αυτή θα ήταν η ηθική βάση της νέας δημοκρατίας. Οι αξίες του αναζωογονημένου δημοκρατικού προτύπου της ελληνικής αρχαιότητας θ' αποτελούσαν το ηθικό περιεχόμενο της πολιτικής της ζωής.

Με την πίστη του σ' αυτά τα ηθικά συστατικά του προγράμματός του ο Ρήγας πρότεινε τη λύση για τα εθνικά προβλήματα της πολιτείας του, σε συνάρτηση προς τους ιστορικούς όρους της σύγχρονής του πολιτισμικής πραγματικότητας. Στο τέλος του 18ου αιώνα

Στα τέλη του 18ου αιώνα πυκνώνουν χαρακτηριστικά οι παραστάσεις που εικονίζουν τη σκλαβωμένη Ελλάδα με μορφή γυναίκας ρακένδυτης και συνήθως αλυσοδεμένης. Στην γκραβούρα, παράσταση της σκλάβας Ελλάδας στο φυλλάδιο «Σάλπισμα Πολεμιστήριον» του Κοραή (Μουσείο Μπενάκη).

η ελληνική ήταν η lingua franca των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου και η εξάπλωση της ελληνικής παιδείας στην περιοχή αποτελούσε το δείκτη των προόδων του Διαφωτισμού και του ανελισσόμενου εθνικού προσδιορισμού μεταξύ των λαών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και της Μικράς Ασίας. Μέσα από το δίκτυο των ελληνικών σχολείων και μέσω της ελληνικής γλώσσας, η προοδευτική παιδεία του Διαφωτισμού έγινε προσιτή στη συλλογική συνείδηση των λαών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Οι έλληνες διανοούμενοι και οι ελληνικές εκδόσεις υπήρξαν επί δεκαετίες οι πιο συνειδητοί φορείς του πνεύματος της νέας εποχής στην περιοχή. Πράγματι μέσα στους κόλπους της καθυστερημένης

Πορτραίτο του Ρήγα. Μουσείο Μπενάκη.

και συντηρητικής κοινωνίας των Βαλκανίων, η ελληνόφωνη διανόηση, ένα τμήμα των ελληνόφωνων εμπόρων και οι αξιωματούχοι των μεσαίων βαθμίδων της φαναριώτικης διοίκησης αποτελούσαν το μόνο συνειδητά εκσυγχρονιστικό και, μετά το 1789, επαναστατικό στοιχείο. Ο Ρήγας είχε δεσμούς με όλες αυτές τις κοινωνικές ομάδες των οποίων υπήρξε μέλος σε διαδοχικές φάσεις της σταδιοδρομίας του. Οι προσωπικές του εμπειρίες, η γεωγραφική και πνευματική πορεία του από τον Θεσσαλικό κάμπο στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Κωνσταντινούπολης, και στη συνέχεια στα πολιτισμικά κέντρα των παραδουναβίων ηγεμονιών και της βαλκανικής διασποράς στην Κεντρική Ευρώπη και, ίσως, το παράδειγμα του πολιτισμικά εξελληνισμένου δασκάλου του Ιωσήπου Μοισιόδακα, θα πρέπει να τον έπεισαν για τις μεγάλες δυνατότητες των πολιτειακών ιδεωδών της ελληνικής παιδείας ως συνεκτικού δεσμού μεταξύ φωτισμένων και καλοπροαίρετων ατόμων που είχαν απελευθερωθεί από τις παραδοσιακές συσσωματώσεις. Κατά συνέπεια στάθμιζε με αισιοδοξία, που θα μπορούσε ίσως να φανεί κάπως υπερβολική στον μεταγενέστερο σκεπτικιστή ιστορικό, τις ενοποιητικές δυνατότητες της μορφωτικής και ηθικής παράδοσης των οικουμενικών αξιών του Διαφωτισμού και κινήθηκε από την ελπίδα ότι η ηθική δύναμη του δημοκρατικού πατριωτισμού θα άμβλυνε τους θρησκευτικούς και εθνικούς ανταγωνισμούς, θα ευνοούσε την αλληλεγγύη μεταξύ των διαφόρων εθνοτήτων και θα καλλιεργούσε την αφοσίωση στους ενιαίους θεσμούς της νέας δημοκρατίας.

Υιοθετώντας αυτή την άποψη για το εθνικό πρόβλημα στη βαλκανική κοινωνία, ο Ρήγας φαίνεται να απέδωσε κάπως υπέρμετρη βαρύτητα στις δυνατότητες πρακτικών εμπειριών που είχε βιώσει ο ίδιος, που παρέμεναν όμως καθορισμένες από μια ειδική ιστορική και πολιτισμική συγκυρία. Έτσι δεν αντιμετώπισε πραγματικά τις εντάσεις και τις αντιφάσεις που αποτελούσαν την ουσία του εθνικού προβλήματος. Ειδικότερα δεν κατάφερε να προβλέψει την ισχύ των νέων συλλογικών ταυτοτήτων, τις οποίες έθρεψε ο νεότερος εθνικισμός, που αναδύθηκε από την ίδια την κοσμοπολιτική παιδεία του Διαφωτισμού και αντικατέστησε, χωρίς ωστόσο να εξουδετερώσει ολοκληρωτικά, τις παραδοσιακές συλλογικές ταυτότητες. Πράγματι, μέρος της κληρονομιάς των αρχέγονων παραδοσιακών συναισθημάτων και θρησκευτικών εντάξεων απορροφήθηκε από τους νέους εθνικισμούς, ενισχύοντας έτσι την απήχηση των τελευταίων στις ευρύτερες μάζες του πληθυσμού. Ο Ρήγας δεν προέβλεψε ότι η επίδραση του Διαφωτισμού και το παράδειγμα της ίδιας της ελληνικής εθνικής αφύπνισης έμελλε να προκαλέσουν παράλληλες, έστω και κάπως καθυστερημένες, εξελίξεις στους κόλπους και των άλλων βαλκανικών εθνοτήτων. Οι πιέσεις των άλλων βαλκανικών εθνικισμών –οι οποίες σε σημαντικό βαθμό επιτείνονταν από την αντίδραση εναντίον της παρατεταμένης ελληνικής υπεροχής στην περιοχή– ήταν μοιραίο να διαβρώσουν όσες προσπάθειες είχαν ως πρότυπο το σχέδιο του Ρήγα για μια πολυεθνική δημοκρατία. Αυτή η ιστορική κριτική, ωστόσο, είναι δυνατή μόνο χάρη στην εκ των υστέρων γνώση, η οποία φυσικά δεν μπορούσε να είναι προσιτή στον Ρήγα. Οι αντινομίες της προσέγγισής του στο εθνικό πρόβλημα θα 'πρεπε να εκτιμηθούν με βάση το γεγονός ότι ήταν ο πρώτος δημοκρατικός στοχαστής που προσπάθησε να αντιμετωπίσει ένα ζήτημα που αποδείχτηκε εξαιρετικά ακανθώδες, τόσο θεωρητικά όσο και πολιτικά, για τις επόμενες γενεές.

Μολονότι το πρόγραμμα του Ρήγα δεν κατόρθωσε να προτείνει μακροπρόθεσμα βιώσιμες λύσεις στα προβλήματα που έθετε ο εθνικισμός, είναι ουσιώδες να κλείσουμε το θέμα με μερικές αποσαφηνίσεις. Η λύση που πρότεινε στο εθνικό πρόβλημα της Βαλκανικής ίσως να δίνει την εντύπωση, στο φως ιδίως των μεταγενέστερων ιστορικών γεγονότων και εθνικιστικών συγκρούσεων, ότι ισοδυναμούσε στην ουσία με πρόσκληση προς τις άλλες βαλκανικές εθνότητες να εξελληνισθούν. Πρόθεσή του όμως δεν ήταν με κανένα τρόπο να υπονομεύσει την ακεραιότητα αυτών των λαών. Η επιμονή του στα εθνικά δικαιώματα δείχνει, νομίζω, ότι ο σεβασμός για την αυτοτέλεια των διαφόρων εθνοτήτων αποτελούσε γι' αυτόν βασική αρχή. Η υπόθεση ότι πιθανά πολιτικά προβλήματα μεταξύ διαφόρων εθνικών ομάδων, που συνθέτουν ένα ενιαίο κράτος, θα μπορούσαν να προληφθούν από την από κοινού αποδοχή μιας ενιαίας δημοκρατικής πολιτικής παιδείας, δεν αποτελούσε προϊόν σωβινιστικής προδιάθεσης, όπως μερικές φορές διατείνονται κοντόφθαλμοι μεταγενέστεροι ιστορικοί. Πήγαζε αντίθετα από αισιόδοξη πίστη στις δυνατότητες του Διαφωτισμού να συμφιλιώσει τους ανταγωνισμούς, να προαγάγει κοινούς ανθρώπινους στόχους πέρα από μερικότερα συμφέροντα και να εξασφαλίσει έτσι μια ορθολογική λύση των πολιτικών προβλημάτων. Η λογική του εθνικισμού απέδειξε ότι όλα αυτά εύκολα θα μπορούσαν να εκληφθούν ως ουτοπικές επιθυμίες, αυτό όμως δεν μειώνει τη σημασία του οράματος του Ρήγα. Η πίστη του στην προτεραιότητα των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου και των δημοκρατικών αρχών απέναντι στην αφοσίωση προς τις παραδοσιακές συσσωματώσεις και η άποψή του ότι πλατύτεροι πο-

τικοί και κοινωνικοί στόχοι θα μπορούσαν να συμφιλιώσουν θνικές και άλλες μορφές πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων, αποτέλε-αν σημαντικό μάθημα, το οποίο δεν αγνόησαν οι μεταγενέστε-ες γενεές του βαλκανικού ριζοσπαστιμού που εκείνος εγκαινία-ε, καθώς και οι διάδοχοί του στην παράδοση της βαλκανικής συ-ννόησης. Σε αυτή την προοπτική το σχέδιο του Ρήγα ίσως να πορούσε να κριθεί ως η πιο ριζοσπαστική λύση ενός εκρηκτικού ροβλήματος, μια λύση που προτάθηκε πριν ακόμη το ίδιο το πρό-λημα γίνει εντελώς προφανές σε όλη την πολυπλοκότητά του.

Υπάρχει κάποια συνάφεια των απόψεων του Ρήγα με τα σημε-νά προβλήματα που αντιμετωπίζει η Βαλκανική: Σε αρκετές συ-κυρίες, ιδίως κατά την εποχή του μεσοπολέμου αλλά και αργότε-α, η διπλωματία των κρατών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης επε-ιλείτο το προηγούμενο της σκέψης του Ρήγα ώστε να δημιουρ-ήσει τα ιδεολογικά ερείσματα για απόπειρες «Βαλκανικής συ-ννόησης». Αυτή η εκδοχή της πολιτικής σκέψης του Ρήγα, νόμι-η ως προέκταση των θέσεών του, δεν εκφράζει ακριβώς το πνεύ-α του, το οποίο απέβλεπε πρωταρχικά στην εξεύρεση πολιτικών ύσεων στα ζητήματα της εθνικής πολλαπλότητας και πολιτισμι-ής πολυμορφίας εντός και όχι μεταξύ κυρίαρχων κρατών. Στο τίπεδο αυτό η θεώρηση της σημερινής εικόνας της βαλκανικής οινωνίας θα ενέπνεε βαθιά ανησυχία και απογοήτευση στον ραματιστή της δημοκρατικής αναμόρφωσης και κοινωνικής απε-υθέρωσης των λαών της περιοχής. Δύο αιώνες μετά τον μαρτυ-κό του θάνατο, στη Βαλκανική υποβόσκουν πάντα και συχνά κρήγνυνται με τον πιο αποκρουστικό τρόπο τα εθνικά πάθη στην πιο πρωτόγονη μορφή τους, καταργώντας παραδοσιακές μορφές συμβίωσης και διαψεύδοντας οράματα για νέα σχήματα συνύπαρ-ξης. Και όμως, πιστεύω, ότι το όραμα του Ρήγα, προϊόν της πίστης του στα οικουμενικά ιδεώδη του Διαφωτισμού, δεν είναι αλλότριο προς τις ανάγκες του τέλους του εικοστού αιώνα. Η αξία του οράματος του Ρήγα σήμερα δεν έγκειται στις εφαρμογές που προτείνει, αλλά πρωταρχικά συνίσταται στην πεποίθηση ότι τα επιμέρους προβλήματα θα μπορούσαν να αντιμετωπισθούν με βάση γενικές αρχές και οικουμενικές αξίες και με την αναγνώριση της αυτόνομης ατομικής προσωπικότητας ως του θεμελιώδους συστατικού της κοινωνίας. Η προσέγγιση των εθνικών προβλημάτων με γνώμονα αυτές τις αρχές θα μπορούσε να παράσχει την αφετηρία για την απομάκρυνση από τα πρωτόγονα φυλετικά πάθη και ν' ανοίξει το δρόμο για την επί της ουσίας αναμέτρηση με τις επιταγές των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην περιοχή. Από την εποχή του Ρήγα, και τις αρχές της ελευθερίας, της ισότητας και της αδελφοσύνης, ώς την εποχή μας με τα αιτήματα των δικαιωμάτων του ανθρώπου εξακολουθούμε να παραμένουμε μέσα στην ακτίνα των αξιών του Διαφωτισμού. Εξετάζοντας τα εναλλακτικά συστήματα αξιών που έχουν κατά καιρούς προταθεί και δοκιμαστεί, κυρίως το σύστημα των αντιοικουμενικών αξιών του εθνικισμού, δεν μπορούμε, πιστεύω, παρά να καταλήξουμε με τη διαπίστωση ότι ο συνεχής προβληματισμός και η περίσκεψη με αντικείμενο τις αξίες του Διαφωτισμού που εκφράζει με το έργο και το μαρτύριό του ο Ρήγας, αποτελεί την καλύτερή μας ελπίδα, ακόμη και στο τέλος του εικοστού αιώνα.

Βοήθεια σε Ίδρυμα για μικρά παιδιά στη Βουλγαρία

Η κρίση στα Βαλκάνια είναι χρόνια. Η κατάσταση στην Αλβανία είναι λίγο πολύ γνωστή. Η Ρουμανία βρίσκεται σε μια κρίσιμη καμπή. Στη γειτονική Βουλγαρία η οικονομική κρίση είναι βαθιά. Οι μισθοί των υπαλλήλων έχουν πέσει σε ποσό που αντιστοιχεί στις 10.000 δραχμές. Ευρωπαϊκή Ένωση, έλληνες επιχειρηματίες, εταιρείες και άλλοι επενδύουν ή λέγουν ότι επενδύουν. Το βέβαιο είναι ότι οι γείτονές μας δυστυχούν.

Οι Έλληνες έχουμε βιώσει την κατοχική πείνα και όσα ακολούθησαν. Η κατάσταση στην Βουλγαρία αγγίζει τον δικό μας εφιαλτικό χειμώνα του '41. Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις, οι μεμονωμένοι πολίτες έχουν χρέος να συνδράμουν με τρόπους που οι ίδιοι θα αναζητήσουν, τους γειτονικούς μας λαούς.

Παιδάκια του ιδρύματος της Μπογιάνα σε μια σχολική γιορτή.

Στο χωριό Μπογιάνα έξω από τη Σόφια, βρίσκεται το Παιδικό Ίδρυμα No1 και η κατάσταση σαυτό είναι πολύ δύσκολη για τα παιδάκια που φιλοξενεί. Στο Ίδρυμα μεγαλώνουν παιδιά ηλικίας από 3 έως 7 χρόνων που είναι ορφανά ή από διαλυμένες οικογένειες. Τα παιδιά μένουν στο ίδρυμα ως οικότροφα. Το ίδρυμα είναι παλιό, υπάρχει από το 1953.

«Έχοντας υπόψη τις δύσκολες συνθήκες στις οποίες αναγκάζονται να διαβιώνουν αυτά τα παιδιά και τα πενιχρά οικονομικά μέσα με τα οποία δύσκολα καταφέρνουμε να τους διασφαλίσουμε αποδεκτό βιωτικό επίπεδο, απευθύνομαι σε σας με την παράκληση –εάν υπάρχει δυνατότητα– να μας παράσχετε ανθρωπιστική βοήθεια με σκοπό τη βιολογική επιβίωση των παιδιών, τα οποία στερούνται γονικής φροντίδας». Αυτά μας έγραφε ο διευθυντής του Ιδρύματος σε γράμμα που απηύθυνε στο περιοδικό.

Το «ΑΝΤΙ» άνοιξε ένα λογαριασμό στην **Εθνική Τράπεζα** με αριθμό: **172/746659-5**

Καλούμε όλους τους τους φίλους, τους αναγνώστες να στείλουν την όποια συμβολή τους μέσω αυτού του λογαριασμού. Το περιοδικό θα φροντίσει και με άλλους τρόπους, με απευθείας επαφές με εταιρείες γάλακτος, τροφίμων κ.λπ να συγκεντρώσει και είδη διατροφής και ελπίζουμε σύντομα να μπορέσουμε να ανταποκριθούμε στην έκκληση του Παιδικού Ιδρύματος της Μπογιάνα.

Πολλοί έχουν ανταποκριθεί στην έκκληση που έχουμε ήδη απευθύνει. Αλλά πρέπει και άλλοι, πολλοί να συνδράμουν. Στείλετε τη συμβολή σας στο λογαριασμό **172/746659-5** της **Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος.**

ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Περί «ελευθερίας της τυπογραφίας»...

του Σοφιανού Χρυσοστομίδη

Το 1796 ο Ρήγας Φεραίος ξαναβρίσκεται στη Βιέννη. Και δεν είναι τυχαίο ότι επιλέγει την πρωτεύουσα της Αυστρο-ουγγαρίας (που ήταν, τότε, το πολυπληθέστερο και πλέον δυναμικό κέντρο του ελληνισμού της διασποράς), για να τυπώσει τα έργα του εκείνα που, κατά τη γνώμη του, θα αφύπνιζαν το υπόδουλο έθνος. Τα έργα αυτά ήταν:

–Η *Επαναστατική Προκήρυξις*, που συνοδευόταν από τα *Δίκαια του Ανθρώπου* και το σύνταγμα της *Δημοκρατίας της Ελλάδος* (όταν θα ελευθερωνόταν), με τίτλο: *Νέα Πολιτική Διοίκησης των κατοίκων της Ρούμελης, της Μ. Ασίας, των Μεσογείων νήσων και της Βλαχομπογδανίας.*

–Η μεγάλη *Χάρτα της Ελλάδος* (δώδεκα φύλλα, σε άτλαντα μεγάλου σχήματος, που γινόταν και ενιαίος χάρτης τεσσάρων τετραγωνικών μέτρων) και δύο άλλοι χάρτες, της Βλαχίας και της Μολδαβίας.

–Ο *Θούριος* («Ως πότε παλληκάρια...»), που ήταν, ταυτόχρονα, προσκλητήριο όλων των υποδούλων στον κοινό αγώνα: «*Βούλγαροι, Αρβανίτες, Αρμένιοι και Ρωμιοί / αράπηδες και άσπροι, με μια κοινή ορμή, / για την Ελευθερίαν να ζώσωμεν σπαθί...*»

Δεν προτίθεμαι ν' αναλύσω τις διατάξεις της *Επαναστατικής Προκήρυξης* ή ν' αναφερθώ στα άρθρα των *Δικαίων του Ανθρώπου* ή του συντάγματος της *Δημοκρατίας της Ελλάδος*. Τα κείμενα είναι γνωστά. Ο Ρήγας οραματίζεται την απελευθέρωση του έθνους, σε συνεργασία με άλλους βαλκανικούς λαούς, στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής ομοσπονδίας, όπου «οι Έλληνες θα μπορούσαν να κατέχουν μια ξεχωριστή θέση»[1]. Θα ήθελα, όμως, να σταθώ στην «ελευθερίαν της τυπογραφίας», όπως καταχωρίζεται στα κείμενα αυτά.

Ηρο. 1.

ΕΝ ΒΙΕΝΝΗ, ΤΡΙΤΗ, ΤΗ˜ 31. Δεκεμβρίῳ 1790.

Τῷ Φιλαναγνώστῃ.

Ἰδὺ ἡ πρόπολλᾶ ἐπιδυμηθεῖσα, ἢ ὑποσχεθεῖσα εἰς τὴν ἁπλῆν διαλέκτον ἐφημερὶς, ὡς ἕνα νέον φυτὸν, ἀπὸ ὀλίγον κατ' ὀλίγον αὐξάνει εὐκόλως, ἢ τέλως εὐκαρπόντας προξενεῖ μύρια καλά· ἢ μ' ὅλον ὁπῶ αὐτὴ ἡ ἐφημερὶς μὲ ἕνα τέτοιον φυτὸν κατὰ τὴν ἐπωφελῆ ἔκτασιν ἢ ἐμβασίντης ἁρμοδίως δύνατα, ἢ πρέπει νὰ παρομοιασθῇ, μὲ ὅλον τοῦτο διαφέρει πολὺ κατὰ τὴν καλλιέργειάν της, ὡσὰν ὁπῶ ἕνα τέτοιον φυτὸν φυσικῶς τρέφει καὶ χωρὶς κόπον ἀνθρώπων φθάνει εἰς τὴν ἡθέλησαν ἄκμην, ἀλλὰ πολὺ ἄλλως ἔχει τὸ τῶν ἐπιχειρημα τῆς ἐφημερίδος, ὡσὰν ὁπῶ αὐτὴ ὄχι μόνον ἔργα χειρῶν ἀπαιτεῖ, ἀλλὰ ἢ ἐκτάκην ἡ τὴν μικρὰν ἢ μεγάλου πόνου, ἢ ἔκτασιν τῶ αὐτῶ τρόπ, ὄντας αὐτὴ, κατὰ τὸν εἰς τὴν εἴδησιν ὁρισμόν της μία συλλογὴ ἢ ἐκβολὴ διαφόρων πραγῶν.

Ἀλλ' ὅσον μὲν διὰ τὸ πρῶτον εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι θέλομεν ἐργασθεῖ ὡς φιλέπονοι· Διὰ δὲ τὸ δεύτερον μὲ ὅλον ὁπῶ ἡ συνδρομὴ τῶν φιλαναγνώστων τόσον μικρὰ ἦσα, ὁπῶ μόλις τὸ χαρτίον δύνατα νὰ πληρωθῇ· Μὲ ὅλον τοῦτο ἡμεῖς δὲν ἐφοβήθημεν τὸ νὰ προχωρέσωμεν εἰς τὸ ἐπωφελὲς ἐπιχείρημά μας, ἐλπίζοντες ὁπῶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον συγγενευόμενοι οἱ φιλαναγνῶσι μὲ τὴν παροῦσαν ἐφημερίδα νὰ ἠθέλουν συνδράμῃ διὰ τὴν τελειότητάς ἀκμὴν, ὡσὰν ὁπῶ οἱ συντρίχοντες ἠθέλουν τιμὴν τὴν διωρισμένην εἰς τὸ καισαροβασιλικὸν Ὄμπερσχοφ Πεσαμ

Εφημερίς (1791)· επίτιτλο κόσμημα. Η Φήμη σαλπίζει το μήνυμα της νέας αυγής. Ένθρονη η θεά Αθηνά ή η Ελλάδα απλώνει το χέρι να δεχθεί το νέο βιβλίο με τον τίτλο *Εφημερίς*.

Το άρθρο 7 των *Δικαίων* (=δικαιωμάτων) *του Ανθρώπου* αναφέρει ρητά: «*Το δίκαιον του να φανερώνωμεν την γνώμην μας και τους συλλογισμούς μας, τόσον με την τυπογραφίαν, όσον και με άλλον τρόπον* [...] *δεν είναι εμποδισμένον εις την παρούσαν διοίκησιν*». Το ίδιο δικαίωμα κατοχυρώνεται, εναργέστερα, με το άρθρο 122 του συντάγματος: «*Η Νομοθετική Διοίκησις βεβαιοί εις όλους τους Έλληνες, Τούρκους, Αρμένηδες* [...] *την απεριόριστον ελευθερίαν της τυπογραφίας*».

Κάποιοι –υπόθεση εργασίας κάνουμε– θα μπορούσαν, ενδεχομένως, ν' αναρωτηθούν: Τι ώθησε τον Ρήγα Φεραίο να περιλάβει, στα επαναστατικά κείμενά του, αυτή την ειδική διάταξη περί «*απεριορίστου ελευθερίας της τυπογραφίας*»; Η απάντηση δεν είναι, νομίζω, δυσχερής. Ο Ρήγας δεν είναι, ασφαλώς, ξένος με το φέγγος της κλασικής Ελλάδας και τις ανθρωπιστικές της καταβολές. Αλλά αυτό που τον εμπνέει, τον συγκλονίζει, τα χρόνια αυτά, είναι η Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση, τις αρχές και διακηρύξεις της οποίας (εμπλουτισμένες ή προσαρμοσμένες στις τοπικές συνθήκες της εποχής), μεταφέρει στο υπό-

δουλο έθνος. Το μήνυμά του είναι σαφές: Ο αγώνας για την αποτίναξη του ζυγού του σουλτάνου πάει αντάμα με την οργάνωση μιας δημοκρατικής πολιτείας –αυτήν που ο επαναστατημένος λαός θα εγκαθιδρύσει στην ελεύθερη επικράτεια.

Ήδη, όμως, στα 1796, ο Ρήγας διαθέτει «ιδίαν αντίληψιν» για την αξία ή το βιασμό της «ελευθερίας της τυπογραφίας» (= ελευθεροτυπίας). Ξέρει, λόγου χάρη, ότι, παρά την ύπαρξη διατάγματος (11.6.1781) του αυτοκράτορα Ιωσήφ Β', που επέτρεπε την έκδοση εφημερίδων «εις όλας τας γλώσσας των εθνοτήτων που διαμένουν εις τας καισαροβασιλικάς χώρας»[2], η αυστριακή διοίκηση -ύστερα από διάβημα της Υψηλής Πύλης– κατάσχει και αναστέλλει, από το πρώτο φύλλο, την έκδοση της πρώτης ελληνικής εφημερίδας, με τίτλο *Εφημερίς* (1784) και εκδότη τον ζακυνθινό λόγιο Γεώργιο Βεντότη. Συμπέρασμα: Εμπιστοσύνη δεν μπορείς να έχεις ούτε στους αυτοκράτορες ούτε στους «καισαροβασιλείς»... Γι' αυτό, στα κείμενά του, ο Ρήγας αναφέρεται στον «αυτοκράτορα λαό»[3] –*«ήγουν ο λαός μόνον εμπορεί να προστάζη δι' όλα, χωρίς κανένα εμπόδιον»*[4].

Αλλά και όταν κυκλοφορεί η δεύτερη ελληνική εφημερίδα, στη Βιέννη, στα 1790 (στην πραγματικότητα, η πρώτη), με τον ίδιο πάλι τίτλο *Εφημερίς* και με εκδότες τους αδελφούς Μαρκίδες-Πούλιου, ο Ρήγας ξέρει, από πρώτο χέρι, *«τι κούφια λόγια ήσανε αυτές οι βασιλείες»*, αλλά και πόσο καταπιεστική ήταν η αυστριακή λογοκρισία – άρα πόσο αναγκαία η «ελευθερία της τυπογραφίας».

Ορισμένοι ιστορικοί[5] υποστηρίζουν ότι η *Εφημερίς* των αδελφών Μαρκίδων-Πούλιου (του Γεωργίου και του Πούμπλιου) κυκλοφόρησε «προφανώς κατ' επιταγή» του κινήματος ή της οργάνωσης του Ρήγα. Αλλά και αν αυτό δεν ανταποκρίνεται στα πράγματα, βέβαιο είναι ότι οι αδελφοί Πούλιου είχαν προσχωρήσει στο κίνημα του Ρήγα και εμφορούνταν, και αυτοί, από τα ιδεώδη της γαλλικής επανάστασης. Το γεγονός, μάλιστα, ότι, εκτός από την *Εφημερίδα* –γραμμένη «εις την απλήν ρωμαϊκήν γλώσσαν»– εξέδιδαν, επί ενάμιση χρόνο, και μια σερβική εφημερίδα, με τίτλο *Serbskija Noviny* (τυπωμένη με αρχαία κυριλλικά στοιχεία), «υποδηλώνει –κατά την Αικατερίνη Κουμαριανού– την ιδεολογική ταύτισή τους με τον Ρήγα και με τα σχέδιά του για κοινόν αγώνα των βαλκανικών λαών κατά του Τούρκου δυνάστη»[6].

Πάντως, μέσω της «τυπογραφίας» (νόμιμης ή παράνομης – όλα τα «ανατρεπτικά» φυλλάδια του Βελεστινλή τυπώνονταν «νύκτωρ»...), οι αδελφοί Πούλιοι βοήθησαν τον Ρήγα να στείλει στο υπόδουλο έθνος το εθνεγερτικό του μήνυμα, αλλά και τις νέες ιδέες του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Και αν δεν είχαν οι ίδιοι την τραγική μοίρα του Ρήγα και των συντρόφων του, αυτό οφείλεται στο ότι, ως αυστριακοί υπήκοοι, υπέστησαν την ποινή της εξορίας. Παράλληλα, όμως, βίωσαν την παύση της *Εφημερίδας*, τη δίωξη των συντακτών της και, φυσικά, το κλείσιμο του τυπογραφείου, αφού όλο το επαναστατικό υλικό που κατασχέθηκε στην (υπό αυστριακή κυριαρχία) Τεργέστη, είχε τυπωθεί στο τυπογραφείο των αδελφών Μαρκιδών.

ΚΑΘΩΣ ΣΥΜΠΛΗΡΩΝΟΝΤΑΙ, φέτος, 200 χρόνια από το θάνατο του Ρήγα και 150 από το θάνατο του Σολωμού, θυμάμαι ένα κείμενο του Στρατή Τσίρκα, γραμμένο στα χρόνια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, στο περιοδικό *Έλλην*[7]: *«Σαν τραγουδιστής των εθνικών πόθων στάθηκε άφθαστος. Κανένας ποιητής της Ελλάδας, ούτε ο Σολωμός με τον Ύμνο του, δεν μπόρεσε, ούτε μπορεί, να ονειρευθεί τη δόξα του Ρήγα με το Θούριό του. Από το Κίεβο και την Οδησσό ίσαμε την Κρήτη και την Αλεξάντρεια, κι από το Μπατούμ και την Τραπεζούντα ίσαμε τη Βιέννη, τη Βενετία και το Παρίσι, ρωμιοί, αράπηδες, Τούρκοι, Βούλγαροι, Βλάχοι, Κροάτες, Αρμένιοι και Ρώσοι, ελληνικά ή μεταφρασμένα τραγούδια: "Καλύτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή / παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή"...»*.

Πρωμετωπίδα της *Χάρτας της Ελλάδος* του Ρήγα, Βιέννη 1796-97.

Φυσικά δεν έχω πρόθεση να συγκρίνω ή ν' αντιπαραθέσω Ρήγα με Σολωμό. Ο Ρήγας δεν είναι μόνο «τραγουδιστής», αλλά και πολιτικός οραματιστής, φορέας νέων ιδεών. Ξέρει ότι η επανάσταση δεν είναι ευχολόγιο, ούτε παίξε-γέλασε, ότι θέλει σχέδιο, οργάνωση, διαφώτιση, συμμάχους. *«Ο Ρήγας μελετά ιδιαίτερα τους εγκυκλοπαιδιστές και το γαλλικό σύνταγμα, ονειρεύεται τη βοήθεια του Βοναπάρτη για την απελευθέρωση του Γένους»*[8]. Κατ' ακολουθίαν: Αν οι νικηφόρες στρατιές του Βοναπάρτη έφθασαν ώς την Ιταλία και το Ιόνιο, γιατί και η ελληνική επανάσταση να μην είναι επανάσταση όλων των συνυπόδουλων λαών, *«για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού και την εγκαθίδρυση μιας δημοκρατικής κοινοπολιτείας, σε όλο τον χώρο της ελληνικής Ανατολής»*;[9].

ΑΛΛΑ ΓΙΑ να ξαναγυρίσω στην «ελευθερίαν της τυπογραφίας». Ο Ρήγας έφυγε νωρίς... Γνώρισε την αυστριακή λογοκρισία, αλλά δεν πρόφτασε να πληροφορηθεί ότι **λογοκρίνω** δεν θα πει μόνο απαγορεύω, αφυδατώνω, συντέμνω μια είδηση (εφόσον η είδηση αυτή οχλεί μια αυτοκρατορία, μια κυβέρνηση, ένα κόμμα...) αλλά και υποχρεώνω, εξαναγκάζω, επιβάλλω τη δημοσίευ-

σή της, εφόσον το περιεχόμενό της εξυπηρετεί καταστάσεις, συμμαχίες ή συμφέροντα... Αυτό ίσχυσε ιδιαίτερα στην περίπτωση του *Λόγιου Ερμή*, όταν η αυστριακή λογοκρισία **υποχρέωσε** τον εκδότη του Κ. Κοκκινάκη να δημοσιεύσει τον αφορισμό της επανάστασης και των Φιλικών από τον πατριάρχη Γρηγόριο Ε'. Η συνέχεια είναι γνωστή: ο *Λόγιος Ερμής*, το μακροβιότερο περιοδικό των προεπαναστατικών χρόνων, με σημαντική προσφορά στην ιστορία του ελληνικού διαφωτισμού, διακόπτει την έκδοσή του. Και, λίγο αργότερα, ο Κοκκινάκης θα κλεισθεί στις αυστριακές φυλακές, με την κατηγορία ότι διενεργούσε «παράνομο έρανο» υπέρ των ελλήνων επαναστατών.

Ο Ρήγας έφυγε νωρίς... Έτσι δεν πρόφτασε να πληροφορηθεί ότι τα επαναστατικά κείμενά του χαρακτηρίσθηκαν από το ιερατείο (τον πατριάρχη Ιεροσολύμων Άνθιμο, στην πραγματικότητα από τον ίδιο τον Γρηγόριο Ε') «γέννημα του διαβόλου», «σύστημα φαντασιώδες», κ.λπ. Πρόκειται για τη διαβόητη *Πατρικήν Διδασκαλίαν*. Ο Αναστάσιος Πολυζωίδης μας δίνει κάποιες ανατριχιαστικές λεπτομέρειες γύρω από την *Διδασκαλίαν* αυτή: Εν αρχή ην ο σουλτάνος Σελήμης... Αυτός στήνει το τυπογραφείο, αυτός αναλαμβάνει, προφανώς, και τη δαπάνη της έκδοσης. Έπεται ο Άνθιμος, ο οποίος, αφού περιγράψει αρχαιότερες και νεότερες αιρέσεις (λουθηρανισμό, καλβινισμό, κ.λπ.), έρχεται στο «ψητό». Ο Θεός, λοιπόν, των πνευμάτων και πάσης σαρκός, *«εν τη αφάτω σοφία και αγαθότητι, ανέστησεν, αντί της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, το κραταιόν Οθωμανικόν κράτος, ίνα προστατεύση τον ελληνικόν λαόν κατά του μιάσματος της αιρέσεως, αναστείλη την προχώρησιν των εθνών της Δύσεως και υπερασπισθή την ανατολικήν εκκλησίαν»*. Όσο για το «φημιζόμενον νέον σύστημα της ελευθερίας» (για το οποίο ο Ρήγας και οι σύντροφοί του έδωσαν τη ζωή τους), δεν είναι τίποτε άλλο παρά «εφεύρεσις του Εωσφόρου»[10].

Αλλά και ο ίδιος ο Γρηγόριος Ε', μόλις πέφτει στα χέρια του το σύνταγμα του Ρήγα, σπεύδει να πάρει μέτρα! Με ειδική ποιμαντορική εγκύκλιό του κάλεσε τον κάθε δεσπότη να *«επαγρυπνή»* (σε όλα τα μέρη της επαρχίας του) και *«όταν εμφανισθεί τοιούτον σύνταγμα, εις τύπον ή χειρόγραφον, να συνάξης άπαντα τα διασπειρόμενα και να τα εξαποστείλης εις ημάς εν τάχει»*[11].

Ύστερα απ' όλα αυτά, να είχε άδικο ο Κοραής που προειδοποιούσε ότι όσο η Ελλάδα παραμένει ξένη προς τον Διαφωτισμό και δέσμια των καλογήρων, οι φωτισμένοι Ευρωπαίοι δεν θα την υπολήπτονται και θ' ακολουθούν φιλοτουρκική πολιτική;[12]

ΚΑΤΑ ΤΑ ΑΛΛΑ, ο Ρήγας Φεραίος έκανε καλή χρήση της... «τυπογραφίας». Κατά την πρώτη παραμονή του στη Βιέννη (1790), θα μεταφράσει και θα τυπώσει δύο βιβλία: Το *Σχολείον των ντελικάτων εραστών* (συλλογή έξι ερωτικών διηγημάτων) και το εγχειρίδιο *Φυσικής απάνθισμα διά τους αγχίνους και φιλομαθείς Έλληνας*, όπου και η περίφημη φράση του: *«Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά»*.

Σελίδα τίτλου της σερβικής εφημερίδας *Serbskija Niviny* έκδοση των αδελφών Πούλιου, Βιέννη 1791-92.

Με την επιστροφή του στη Βλαχία (Βουκουρέστι, 1791), θα μεταφράσει τα *Ολύμπια* (δράμα του Ιταλού Metastasio), τη *Βοσκοπούλα των Άλπεων* (του Γάλλου Marmontel) και τον *Πρώτο Ναύτη* του Gessner. Και τα τρία βιβλία εκδόθηκαν σ' ένα τόμο από τους αδελφούς Πουλίους, το 1797, στη Βιέννη. Αλλά ο Ρήγας, με τους διαφόρους προλόγους, εισαγωγές, επεξηγηματικές σημειώσεις, κ.ά., πρόσθετε, κάθε φορά, και κάποιο δικό του μήνυμα: πατριωτικό ή ανθρώπινο – ερωτικό ή αντι-θεοκρατικό...

ΔΙΑΚΟΣΙΑ χρόνια μετά το θάνατό του, ο Ρήγας Βελεστινλής, ο Θετταλός, πρόδρομος και πρωτομάρτυρας της Ελευθερίας –επίκαιρος πάντοτε– εξακολουθεί να μας στέλνει τα ζωογόνα μηνύματά του. Όμως, μια και επικέντρωσα το σημείωμά μου στην «ελευθερίαν της τυπογραφίας», κλείνω με την επανάληψη των άρθρων 7 των *Δικαίων του Ανθρώπου* και 122 του συντάγματος.

Το δικαίωμα, λοιπόν, «*του να φανερώνωμεν την γνώμην μας και τους συλλογισμούς μας, τόσον με την τυπογραφίαν, όσον και με άλλον τρόπον*», είναι –και πρέπει να μείνει– «απεριόριστον». Άρα κανείς «μοντέρνος σοφιστής» δεν μπορεί ν' απεργάζεται τη σιωπή του λαού, κανένας «πολιτικός οργανισμός που δεν εκλέγεται από κανένα» (καθ' ο ηλεκτρονικός...) δεν νομιμοποιείται να χειραγωγεί πολίτες, κόμματα, κυβερνήσεις.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γ.Β. Καββαδίας: *Επανάσταση και κοινωνική δυναμική - 1821*, Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1996, σελ. 242.
2. Αικατερίνη Κουμαριανού: *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος: Βιέννη - Παρίσι 1784 - 1821*, Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα, 1995, σελ. 24.
3. Σε ένα ποίημά του, αφιερωμένο στον ελληνικό λαό, ο Πωλ Ελυάρ χρησιμοποιεί τον όρο: Peuple-roi.
4. *Τα Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 25.
5. Η επισήμανση ανήκει στον Τάσο Βουρνά.
6. Αικατερίνη Κουμαριανού, ο.π., σελ. 56.
7. «Το πνεύμα ενάντια στη βία: Ρήγας Φεραίος», πολιτική επιθεώρηση *Έλλην*, αρ. 6, Κάιρο, 15 Ιουνίου 1942.
8. Γ.Β. Καββαδίας, ο.π., σελ. 244.
9. Κατά διατύπωση Λ. Βρανούση.
10. Αναστασίου Πολυζωίδου, Γενική Ιστορία, (επιθεωρηθείσα και συμπληρωθείσα υπό Γεωργίου Π. Κρεμού) Αθήνα, 1889, σελ. 152-53.
11. Γ. Αγγελοπούλου: *Τα κατά τον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον Ε'*, τ. 2ος, σελ. 498 και Γ. Ζωίδη: *Ρήγας Βελεστινλής 1757-1798*, Πολιτικές και Λογοτεχνικές εκδόσεις, 1957, σελ. 46.
12. Παναγιώτης Κονδύλης: *Ο νεοελληνικός διαφωτισμός*, Θεμέλιο 1988, σελ. 205.

Το μεταφραστικό «πολύπτυχο» του Ρήγα στο πλαίσιο του νεοελληνικού Διαφωτισμού

της Άννας Ταμπάκη

Οι μεταφράσεις από ξένες γλώσσες μπορούν να μελετηθούν ως ιστορική πηγή και τεκμήριο της πρόσληψης ξένων συγγραφέων και νέων ιδεών στην παιδεία του δέκτη, ως φιλολογική περιπέτεια αλλά και ως ένας πολυσήμαντος ιστός γύρω από τον οποίο υφαίνονται ποικίλες διεργασίες που ανήκουν στο ευρύτατο πεδίο των διαπολιτισμικών σχέσεων. Απούσες συνήθως από τις ιστορίες των εθνικών λογοτεχνιών (και από τις *ιστορίες της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, με εξαίρεση τον Κ.Θ.Δημαρά), οι μεταφράσεις δεν είναι δυνατόν παρά να εγγραφούν οργανικά στο σύνολο των πολιτισμικών δεδομένων και των κατακτήσεων της εκάστοτε εθνικής γραμματείας.[1]

Για να έρθουμε όμως στα ελληνικά πράγματα, είναι γνωστή η βαρύτητα που προσλαμβάνει το μεταφραστικό γεγονός κατά την αργή διαδικασία ανανέωσης της πνευματικής ζωής του νεώτερου ελληνισμού. Στη διάρκεια του ελληνικού 18ου αιώνα, ενός αιώνα που χαρακτηρίζεται σε ευρωπαϊκό επίπεδο από τον κοσμοπολιτισμό του και τη διάθεση επικοινωνίας ακριβώς μέσω των μεταφράσεων, αποκρυσταλλώνονται οι νέες τάσεις. Στο Εισαγωγικό μελέτημα που προτάσσω στον τόμο *Ξένοι συγγραφείς μεταφρασμένοι ελληνικά. 18ος αι. Ο Διαφωτισμός*,[2] —απ'αυτό εξάλλου το κείμενο θα δανειστώ αρκετές ιδέες— παρακολουθώ την εξέλιξη και την ωρίμανση του φαινομένου. Από τα πρώτα δειλά σκιρτήματα και τις χειρόγραφες απόπειρες των Φαναριωτών περνάμε στο έντυπο και στις μεγάλες γνωστικές κατηγορίες που εμπερικλείει: ο κοσμικός χρόνος (ιστορικός εγκυκλοπαιδισμός και εθνική αυτογνωσία μέσα από το παράδειγμα της *Παλαιάς Ιστορίας* του Charles Rollin), ο κοσμικός χώρος, η γεωγραφία, η ανακάλυψη του άλλου, η εκ Δυσμών μόδα της Ανατολής (όπως στο παράδειγμα του *Αραβικού Μυθολογικού*, της γνωστής μας *Χαλιμάς*), η μετάβαση από τη θεοκρατική αντίληψη της ευδαιμονίας στην ανθρωποκεντρική (τα εγχειρίδια ηθικής), ο ανανεωτικός ρόλος που επωμίζεται η λογοτεχνία και το θέατρο, η νοητική χειραφέτηση που φέρνει ο επιστημονικός λόγος, κ.λπ., τέλος η γεωγραφική και πολιτισμική εμβέλεια των νεοελληνικών μεταφράσεων στο χώρο της Νοτιο-Ανατολικής Ευρώπης και η δεξίωσή τους από ένα ευρύτερο κοινό καθώς και ορισμένες πρώτες νύξεις για την κατασκευή μίας θεωρίας της μετάφρασης.

Η ΚΡΙΣΙΜΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ: 1790-1799

Η δεκαετία του '790 ασφαλώς φέρει τη σφραγίδα της Γαλλικής Επανάστασης. Τόσο οι απηχήσεις της στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, με τις οποίες διατηρεί σχέσεις ο τουρκοκρατούμενος ελληνισμός, όσο και η εισδοχή των επαναστατικών ιδεών στη Νοτιο-Ανατολική Ευρώπη, θέτουν τις προϋποθέσεις για την ιδεολογική και πολιτική ωρίμανση των αιτημάτων του ευρύτερου αυτού χώρου. Η μετάφραση εξακολουθεί να καλύπτει τις αναπτυσσόμενες «περιέργειες» του νέου ελληνισμού, όπου αποκρυσταλλώνεται προοδευτικά η ανάγκη εκσυγχρονισμού των κοινωνικών δομών καθώς και των κανόνων που διέπουν την καθημερινή ζωή και συμπεριφορά. Όμως τώρα στρατεύεται περισσότερο ενεργά στη μάχη της *μετακένωσης* των επιστημονικών γνώσεων της Δύσης, του πολιτικού και φιλοσοφικού της στοχασμού· στρατεύεται με άλλα λόγια στην υπόθεση της εθνικής αναγέννησης.

Τώρα που εντείνεται η προσπάθεια αναζήτησης ενός νέου τρόπου ζωής και ο νέος ελληνισμός, καθώς απαγκιστρώνεται από το παραδοσιακό πνεύμα, αποτολμά να κατασκευάσει έναν καινούργιο κώδικα ηθικών και κοινωνικών αξιών, αλλά και αποτολμά να δοκιμάσει νέες αισθητικές απολαύσεις, η ηθικολογία και ο αναπότρεπτος διδακτισμός της περιόδου θα στραφούν σε νέους χώρους. Στις αρχές ήδη του αιώνα εκδόθηκε ένα μετάφρασμα, τα *Παίγνια της φαντασίας* του Loredano, το οποίο οφείλουμε να εκλάβουμε, παρόλον τον «αρκαδικό» και μορφολογικά «συμβατικό» χαρακτήρα του, ως την παλαιότερη ένδειξη αλλαγής. Οι *Τύχες Τηλεμάχου* (1742) αλλά και ο έμμετρος, διασκευασμένος *Αμύντας* (1745) του Torquato Tasso σηματοδοτούν, θα έλεγα, νέες διαθέσεις. Απ' αυτήν την ομάδα κειμένων που υποδηλώνουν τις ανάγκες του αναγνωστικού κοινού για αφηγηματικά λογοτεχνικά έργα, δεν πρέπει να εξαιρέσουμε μεταφράσεις με έντονο ηθικοδιδακτικό στόχο, όπως είναι το *Μυθολογικόν Συντίπα Φιλοσόφου* (ο βυζαντινός *Στεφανίτης και Ιχνηλάτης*, φερμένος τώρα διά της γαλλικής οδού) κα-

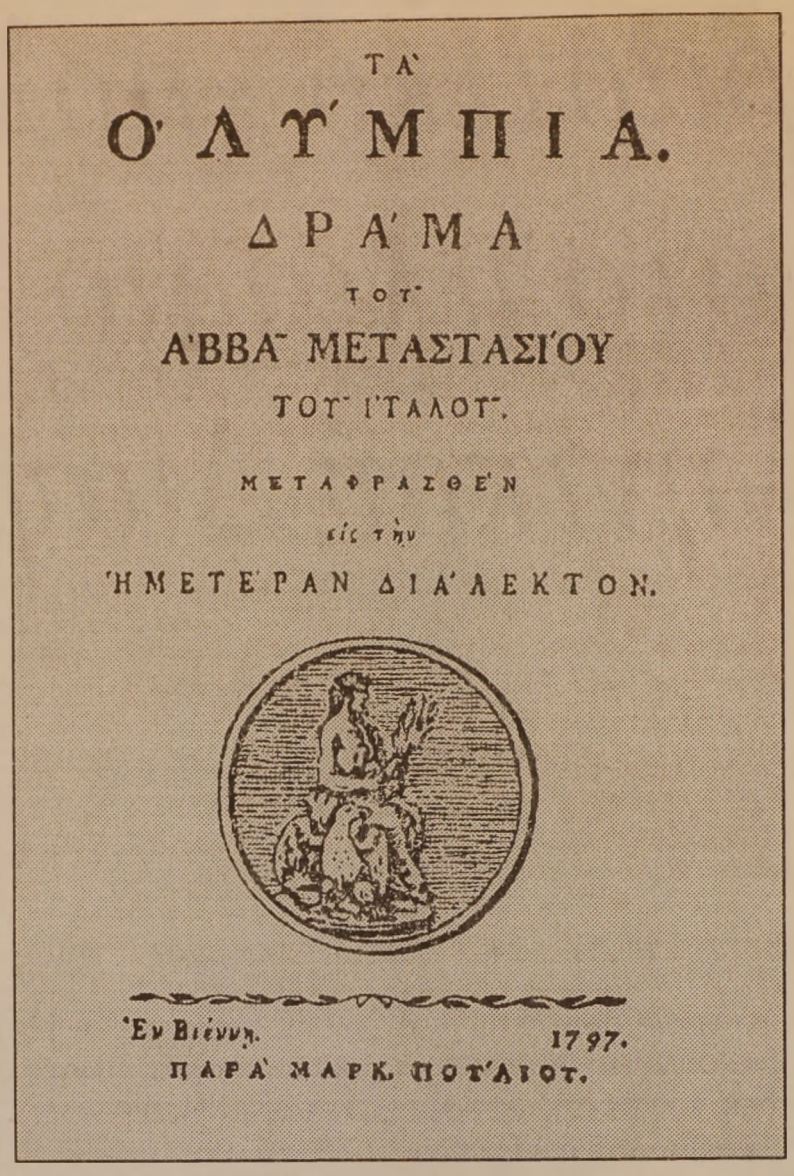
---

* Η Άννα Ταμπάκη είναι εντεταλμένη ερευνήτρια ΚΝΕ/ΕΙΕ.

θώς και την ομάδα των ηθικών ιστοριών που εκδίδονται γύρω στο 1782 (*Ηθική ιστορία Βελισσαρίου, Ηθική περιήγησις Κύρου*, κ.λπ.).

Ωστόσο κατά το τελευταίο τρίτο του αιώνα εμφανίζονται στο εκδοτικό προσκήνιο νέα είδη, αναγνώσεις καταρχήν περισσότερο «ηδονικές» που προσφέρονται *«εις όλες τες αισθαντικές νέες και νέους»* – για να θυμηθούμε μία έκφραση από τον Πρόλογο του Ρήγα στο *Σχολείον των ντελικάτων εραστών* – και όχι μόνον σ' αυτούς. Με αυτόν τον τρόπο, την αναγωγή τους δηλαδή σε ηθικοδιδακτικά σχήματα, τα ευρωπαϊκά λογοτεχνικά είδη, και εδώ εντάσσεται και η δραματουργία (κωμωδία και τραγωδία), διεισδύουν στην ελληνική πνευματική ζωή (ο Restif de la Bretonne, ο Marmontel, ο Gessner αλλά και ο Metastasio, ο Goldoni).

Δύο χαρακτηριστικά στοιχεία σημαδεύουν το σύνολο της μεταφραστικής δραστηριότητας στο γύρισμα του 18ου αιώνα: αφενός μεν η προώθηση και ωρίμανση των εθνικών συμφερόντων αλλά και η σαφής πύκνωση του επιστημονικού λόγου, και αφετέρου η μεγαλύτερη αριθμητικά παρουσία εκδόσεων που ανήκουν στο χώρο της λογοτεχνίας και της δραματουργίας – Metastasio και Goldoni καθώς ήδη είπαμε αλλά και Gessner, *Ο θάνατος του Άβελ* (1795) σε μετάφραση Γ. Εμμανουήλ, Florian, *Γαλάτεια* (1796) σε μετάφραση Αντ. Κορωνιού, τον *Ηθικό Τρίποδα* του Ρήγα, τα μελοδράματα *Ορφεύς και Ευρυδίκη, Τηλέμαχος και Καλυψώ* (1796), τον *Φιλότα* (1797) του Lessing από τον Γεώργιο Σακελλάριο καθώς και τις *Μεταμορφώσεις* (1798) του Οβίδιου, σε μετάφραση Σπυρ. Βλαντή. Θα ξεχωρίσω εδώ έναν τίτλο τον οποίο πρόσφατα έφερε στο φως η έρευνα. Πρόκειται για το ουτοπικό έργο του Louis-Sébastien Mercier, *L'an 2440, rêve s'il en fut jamais* (1770), που εμπνέεται από τα κοινωνικά ιδεώδη του Διαφωτισμού. Η ελληνική απόδοση του παράδοξου αυτού κειμένου από τον Στέφανο Δημητριάδη, *Απανθίσματα εκ τινος βιβλίου ετερογλώσσου* (Βιέννη, 1797), παρέμενε αταύτιστη και εθεωρείτο μάλιστα από ορισμένους μελετητές ως πρωτότυπο έργο του Δημητριάδη.[3] Μπορούμε να πούμε λοιπόν πως μεταφέρονται στα ελληνικά και εκδίδονται σ'αυτά τα χρόνια για πρώτη φορά μερικά από τα περισσότερα αντιπροσωπευτικά αναγνώσματα της ευρωπαϊκής παιδείας. Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στις επιστήμες, όπως για παράδειγμα στην ψυχολογία με τη μεταφορά του συγγράμματος του δημοφιλούς γερμανού παιδαγωγού J.H. Campe, *Ψυχολογία προς χρήσιν των παίδων* (1794), σε μετάφραση Αντ. Κορωνιού, στην ιατρική, στην αστρονομία με το έργο του Fontenelle, *Ομιλίαι περί πληθύος κόσμων* (1794), σε μετάφραση του Παναγιωτάκη Κοδρικά – έργο εφοδιασμένο μάλιστα στην ελληνική του εκδοχή με πολλές σημειώσεις αντλημένες κατευθείαν από την *Encyclopédie Méthodique* του Marmontel, στην πολιτική θεωρία με την πρώτη έντυπη παρουσία του Montesquieu στα νέα ελληνικά· πρόκειται για τον τίτλο *Έρευνα περί προόδου και πτώσεως των Ρωμαίων* (1795), σε μετάφραση του Γεωργίου Εμμανουήλ.

ΤΑ'

Ο' ΛΥ'ΜΠΙΑ.

ΔΡΑ'ΜΑ

ΤΟΥ'

Α'ΒΒΑ' ΜΕΤΑΣΤΑΣΙ'ΟΥ

ΤΟΥ' Ι'ΤΑΛΟΥ'.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕ'Ν

εἰς τὴν

Η'ΜΕΤΕ'ΡΑΝ ΔΙΑ'ΛΕΚΤΟΝ.

Έν Βιέννη. 1797.

ΠΑΡΑ' ΜΑΡΚ. ΠΟΤ'ΛΙΟΥ.

Η έκδοση του 1797.

Και ο Ρήγας είχε αναγγείλει στο τέλος του πονήματός του *Φυσικής Απάνθισμα* τη μισοτελειωμένη μετάφραση του σημαντικού έργου του Montesquieu, *De l'Esprit des Lois*. Θα ακολουθήσει ακριβώς τον επόμενο χρόνο, 1796, μία ακόμη, αποσπασματική αυτή τη φορά, απόπειρα να μεταφερθούν στα ελληνικά οι *Considérations* του Montesquieu, στον τόμο με τίτλο *Βιβλίον Διηρημένον εις Μέρη Δύω Ων το μεν πρώτον περιέχει Επιστολήν τινά διαλαμβάνουσα τινάς διακρίσεις εις το ποίημα του κυρίου Βολτέρ, το δε δεύτερον Στοχασμούς* ... (Βενετία, Θεοδοσίου, 1796). Τον ίδιο χρόνο η βιβλιογραφία μας εμπλουτίζεται σημαντικά με την έκδοση του *An Essay concerning Human understanding* του John Locke. Η ελληνική απόδοση με τίτλο *Εγχειρίδιον Μεταφυσικο-Διαλεκτικόν*, βασίστηκε στην ιταλική μετάφραση του Fr. Soave και οφείλεται στον Ιωάννη Λίτινο. Το 1797, εκδίδεται η *Περιήγησις του Νέου Αναχάρσιδος* του Abbé Barthélemy από τον Γεώργιο Σακελλάριο, ο οποίος είχε μεταφράσει τους τρεις πρώτους τόμους, καθώς και ο τέταρτος τόμος του ίδιου έργου από τον Ρήγα.

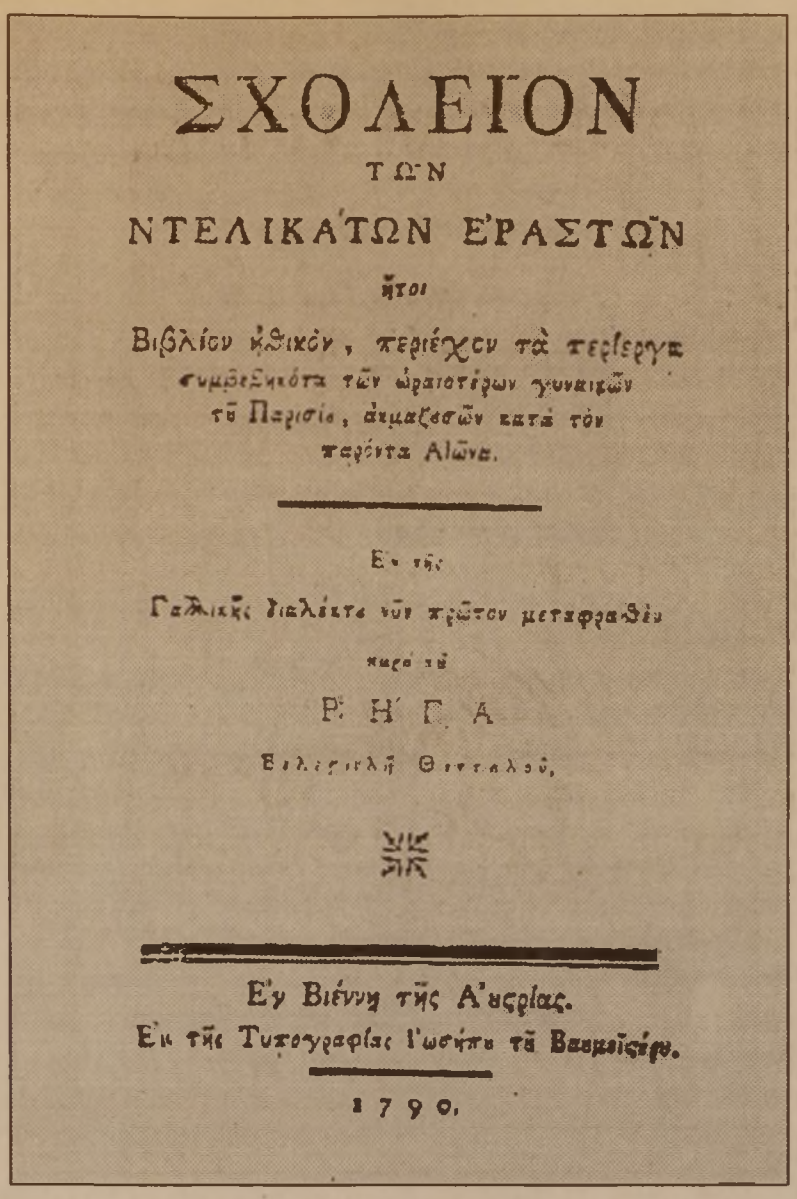
Πολύ ενδιαφέρον παρουσιάζει αναμφισβήτητα ο ακόλουθος τίτλος, *Κατήχησις ελευθέρου ανθρώπου*, του οποίου η σύλληψη του πρωτοτύπου πηγάζει κατευθείαν από τη διάθεση εκλαΐκευσης και διδασκαλίας των δημοκρατικών καθηκόντων στους μικρούς μαθητές. Βασίζεται στο διαδεδομένο σύγγραμμα του Aug.-Ét.-Xav. Poisson de La Chabeaussière, *Catéchisme républicain, philosophique et moral* (α' έκδοση 1794). Ο La Chabeaussière, γνωστός δραματικός συγγραφέας και κριτικός, που κινήθηκε στο κλίμα των Ιδεολόγων, αναμείχθηκε ενεργά στα γεγονότα της Γαλλικής Επανάστασης, ιδίως κατά την περίοδο της Συμβατικής και του Διευθυντηρίου· υπήρξε μάλιστα μέλος της Επιτροπής δημόσιας εκπαίδευσης (Comité d'instruction publique). Η ελληνική μετάφραση του δημοφιλούς στην ευρωπαϊκή παιδεία της εποχής παιδαγωγικού κειμένου, του οποίου η εμβέλεια αντικατοπτρίζει την απήχηση των γαλλικών δημοκρατικών ιδεών στις συνειδήσεις κατά τη δεκαετία του 1790, πραγματοποιήθηκε από τον Σπυρ. Πρεβέτο με βάση το ιταλικό διάμεσο.

Η αύξηση του ενδιαφέροντος για το φυσικό περιβάλλον αποτυπώνεται στην ελληνική απόδοση έργων όπως του James Edward Smith, *An introduction to physiological and systematical Botany*. Η μετάφραση έγινε από τον Δημ. Πούλο και τιτλοφορείται *Λόγος εισαγωγικός περί της αρχής και προόδου της φυσικής ιστορίας* (1798). Η απαρίθμησή μας θα κλείσει με έναν ακόμη ενδιαφέροντα τίτλο, την *Γραμματική [=Εγκυκλοπαίδεια] των Φιλοσοφικών επιστημών* (1799) του Benjamin Martin, που αποδόθηκε στα ελληνικά μέσω του γαλλικού διαμέσου από τον Άνθιμο Γαζή, με προσθήκες και διορθώσεις. Περιέχει στοιχεία γεωλογίας, γεωγραφίας και φυσικής ιστορίας. Σύγγραμμα που οροθετεί με τη σειρά του την ωρίμανση ορισμένων αιτημάτων που έθετε το μεταφραστικό ζήτημα και ως προς αυτά τα καινοτόμα στοιχεία του ξεχωρί-

τηκε από τον Αδαμ. Κοραή στο περίημο *Υπόμνημά* του *(Mémoire sur l'état ctuel de la civilisation dans la Grèce)*, είμενο με εθνικό παλμό και πίστη στην ναγέννηση του Γένους που αναγνώτηκε στην παρισινή «Εταιρεία των νθρωποτηρητών», το 1803.

Ο ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΟ ΠΟΛΥΠΤΥΧΟ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Χαρακτηριστικό παράδειγμα ως προς ην ενσυνείδητη εισαγωγή των δυτικών ολιτισμικών προϊόντων στην αναγενώμενη παιδεία μας αποτελεί το μεταραστικό πολύπτυχο της εκδοτικής ραστηριότητας που ανέπτυξε ο Ρήγας ε δύο χρονικές φάσεις της σύντομης α πολυτάραχης ζωής του. Άτομο που ίχε εξοικειωθεί από ενωρίς μέσα στον ρόσφορο φαναριώτικο χώρο που έζηε τα χρόνια της νεότητάς του με τις κυιότερες ευρωπαϊκές γλώσσες της εποής του, τα ιταλικά, τα γαλλικά και τα ερμανικά, όταν σε ηλικία τριάντα ριών χρόνων πραγματοποίησε το πρώο του ταξίδι στη Βιέννη, συνοδεύοντας άποιον βογιάρο, έφερε μαζί του «αφαλισμένα μέσα σε μία μαξιλαροθήη», καθώς μας πληροφορεί με τον γλαυρό του τρόπο ο Λέανδρος Βρανούης, τρία χειρόγραφα τα οποία φιλοδοούσε να εκδώσει. Και τα τρία ήταν μεταφράσεις: το σώμα των έξι ιηγημάτων του *Σχολείου των ντελικάτων εραστών*, το εκλαϊκευτιό εράνισμα *Φυσικής Απάνθισμα* και το χαμένο *Πνεύμα των Νόων* του Montesquieu. Η δεύτερη φάση αντιστοιχεί στα έτη 1796 ε 1797, όταν ο Ρήγας ξανάρχεται στη Βιέννη και καταστρώνει με παναστατικό ενθουσιασμό το εκδοτικό του πρόγραμμα. Πάλι η εταφραστική του εργασία κατέχει σημαντική θέση και καλύπτει λλοτε με άμεσο τρόπο, όπως με τον *Νέο Ανάχαρσι*, που συμπληώνει αφηγηματικά, όπως έχει λεχθεί, τη *Χάρτα*, άλλοτε με περισότερο έμμεσο τρόπο, όπως επιχειρεί με τον *Ηθικό Τρίποδα*, ένα εγάλο και ουσιαστικό τμήμα τής εθνεγερτικής του δράσης.

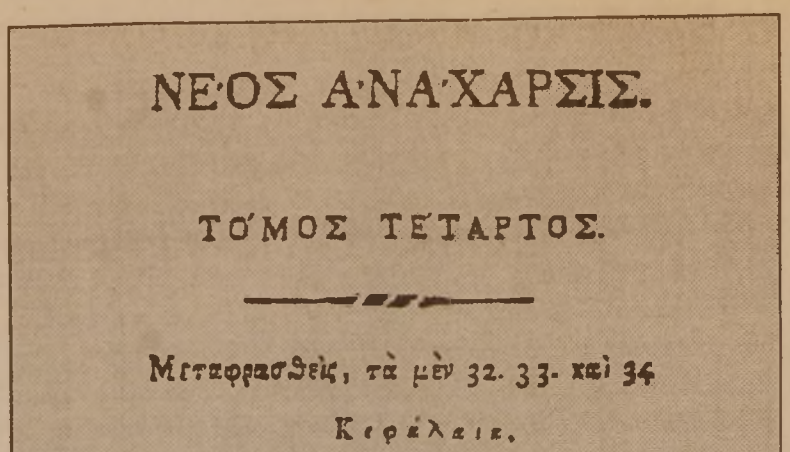
ΣΧΟΛΕΙΟΝ
ΤΩΝ
ΝΤΕΛΙΚΑΤΩΝ ΕΡΑΣΤΩΝ
ἤτοι
Βιβλίον ἠθικόν, περιέχον τὰ περίεργα
συμβεβηκότα τῶν ὡραιοτέρων γυναικῶν
τοῦ Παρισίου, ἀκμαζουσῶν κατὰ τὸν
παρόντα Αἰῶνα.
Ἐκ τῆς
Γαλλικῆς διαλέκτου νῦν πρῶτον μεταφρασθὲν
παρὰ τοῦ
Ρ Η Γ Α
Βελεστινλῆ Θετταλοῦ.
Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας.
Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Ἰωσήπου τοῦ Βασμαϊστέρ.
1790.

Σελίδα τίτλου στην έκδοση του 1790.

1790: *Σχολείον των ντελικάτων εραστών ήτοι Βιβλίον ηθικόν, περιέχον τα περίεργα συμβεβηκότα των ωραιοτέρων γυναικών του Παρισίου, ακμαζουσών κατά τον παρόντα αιώνα. Εκ της Γαλλικής διαλέκτου νυν πρώτον μεταφρασθέν παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού.* Πρόκειται για μία επιλογή από νουβέλλες του Restif de la Bretonne που περιέχονται στο έργο του *Les Contemporaines ou Aventures des plus jolies femmes de l'âge présent* (1780-1782), τις οποίες διασκευάζει και διανθίζει με τα δημοφιλή φαναριώτικα ερωτικά στιχουργήματα της εποχής του. Έχουν τους ακόλουθους τίτλους: «Ο νέος εξωμερίτης», «Το τζιράκι του εργαστηρίου», «Ο νέος Πυγμαλίων», «Η έκλειψις της τιμής εξ αιτίας του έρωτος», «Το πρώτον αμόρι», «Ο ερωτικός θάνατος». Αν και μεταφράσεις, τα κείμενα αυτά, καθώς ανήκουν στα προδρομικά της πεζής αφηγηματικής μας παράδοσης, θα άξιζαν να τύχουν πολλαπλών αποτιμήσεων, ξεπερνώντας την ιδεολογική ανάγνωση και αυτήν των πολιτισμικών συμφραζομένων. Σκέφτομαι πως θα ήταν εξίσου πρόσφορα σε υφολογικές και γλωσσολογικές επεξεργασίες για να φτάσουμε εν τέλει στην ίδια τους τη λογοτεχνικότητα. Εδώ θα αρκεστώ να σταχυολογήσω ορισμένα σημεία-κλειδιά του Προλόγου: *«Η άκρα έφεσις οπού έχω εις το να δώσω μίαν αμυδράν ιδέαν των κατά την Ευρώπην ηδονικών αναγνώσεων, αι οποίαι και ευφραίνουσαι και τα ήθη τρόπον τινα επανορθούν, με παρεκίνησε να αναλάβω την μετάφρασιν των ιστοριών τούτων, οπού ενταυτώ να ηδύνω και να ωφελήσω τον αναγνώστην μου».*[4] Όπως έχει ειπωθεί σχετικά, το πόνημα αυτό του Ρήγα είχε ως απώτερο στόχο την εισαγωγή στον βαλκανικό χώρο και την εκλαΐκευση νέων, περισσότερο φιλελεύθερων ιδεών αναφορικά με τις σχέσεις των δύο φύλων. Ασφαλώς και δεν είναι νεανικό αμάρτημα, όπως εθεωρείτο παλαιότερα· αντίθετα πρόκειται για την ενσυνείδητη επιλογή και διασκευή στα ελληνικά κειμένων του γάλλου εκλαϊκευτή των ιδεών του Διαφωτισμού, του δημοφιλούς Restif de la Bretonne, που έζησε και εμπνεύστηκε μάλιστα τα έργα του κατά την ταραγμένη περίοδο της επαναστατικής περιόδου.[5] Για να επανέλθουμε στο προλογικό σημείωμα του Ρήγα, ένα άλλο ζήτημα που χρήζει της προσοχής μας είναι η απολογητική χροιά του σε σχέση με την τολμηρή «ερωτική ύλη» του περιεχομένου: *«Αλλ' επειδή και δεν παύουν πάντοτε οι φιλοκατήγοροι να εφευρίσκουν αιτίας, διά να εξασκούν την γλώσσαν τους, νομίζω ότι θέλουν μεμφθή και εμέ, πως έκλεξα ερωτικήν ύλην (πράγμα οπου συνηθίζεται από κάθε τάγμα ανθρώπου τώρα εις τον αιώνα μας, καθώς είναι γνωστόν), ερωτικήν, λέγω ύλην διά γύμνασιν της φιλοπονίας μου, και όχι άλλην. Αποκρίνομαι λοιπόν ότι οι εμπεριεχόμενοι τω παρόντι βιβλίω έρωτες εις υπανδρείαν καταντούν, η οποία είναι μυστήριον, και ας μη πολυλογούν».* Είναι ενδιαφέρον να επισημάνουμε πως το τελευταίο αυτό θέμα, του τολμηρού δηλαδή της ερωτικής ύλης, τίθεται με παρεμφερή τρόπο και αντικρούεται με συναφή επιχειρήματα, κατά την ίδια περίοδο, και με αφορμή την εισαγωγή της «κωμωδίας» (κυρίως του Goldoni) στο εκδοτικό προσκήνιο.

1790: Εκδίδει στη Βιέννη το εκλαϊκευτικό εγχειρίδιο *Φυσικής Απάνθισμα Διά τους αγχίνους και Φιλομαθείς Έλληνας. Εκ της Γερμανικής και Γαλλικής διαλέκτου ερανισθέν Παρά του Ρήγα..*, ένα εράνισμα αστρονομίας, φυσικής ιστορίας και φυσιολογίας θα λέγαμε σήμερα, εις το «απλούν ύφος» [=γλώσσα], μέσα από το οποίο προσπαθεί να οπλίσει το ελληνόφωνο κοινό με βασικές επιστημονικές γνώσεις. Στο προλογικό του κείμενο δεν παραλείπει να επικαλεστεί την αρχαία δόξα και συνάμα το όφελος που θα φέρει το πόνημά του: *«Κάθε νουνεχής φιλόπατρις λυπείται βλέποντας τους δυστυχείς απογόνους των ευκλεεστάτων Αριστοτέλους και Πλάτωνος ή πάντη γεγυμνωμένους από την ιδέαν της φιλοσοφίας ή, αφού εγήρασαν επικεκυφότες εις μόνα τα σπάνια της ελληνικής διαλέκτου, να εκαρποφορήθησαν πολλά ολίγον ή παντελώς. Όντας φύσει φιλέλλην, δεν ευχαριστήθην μόνον απλώς να θρηνήσω την κατάστασιν του Γένους μου, αλλά και συνδρομήν να επιφέρω επάσχισα, όσον το επ' εμοί, απανθίζοντας από τε της γερμανικής και*

γαλλικής γλώσσας τα ουσιωδέστερα της Φυσικής Ιστορίας, τα οποία διά να γένουν πλέον εύληπτα, συνέπονται κατ' ερωταπόκρισιν διδασκάλου και μαθητού, έως εις ένα μέρος». Εκθέτει στη συνέχεια ορισμένες παιδαγωγικές αντιλήψεις που τις αντλεί από τον Jean-Jacques Rousseau· αυτός είναι ο σοφός τον οποίο εμμέσως επικαλείται: *"L'écolier écoute en classe le verbiage de son maître, comme il écoutoit au maillot le babil de sa nourrice. Il me semble que ce seroit l' instruire fort utilement, que de l' élever à n'y rien comprendre"* – *Ήγουν «ο μαθητής ακούει την ομιλίαν του διδασκάλου του εις την παράδοσιν, καθώς εις τα σπάργανα ήκουε την πολυλογίαν της τροφού του. Με φαίνεται πως αναθρέφοντάς τον χωρίς να καταλαμβάνη τίποτες απ' όσα τον λέγουν, ωφελείται καθ' υπερβολήν».* Για να συνεχίσει ευθύς αμέσως: *"Les pédagogues étalent en grand appareil les instructions qu' ils donnent à leurs disciples, et qu'elles sont des mots, encore des mots, et toujours des mots...."*. – *«Οι παιδαγωγοί ξαπλώνουν με πολλήν έμφασιν τας διδασκαλίας οπού δίδουν εις τους μαθητάς τους, αι οποίαι είναι λέξεις, και πάλιν λέξεις, και αιωνίως λέξεις...».* Τα αποσπάσματα είναι παρμένα από τον *Αιμίλιο,* το γνωστό παιδαγωγικό σύγγραμμα του φιλοσόφου της Γενεύης. Μάχη κατά της αμάθειας και της άγνοιας, χρήση της ομιλουμένης, κοινής γλώσσας και τάσεις εκπαιδευτικού εκσυγχρονισμού, όλα αυτά τα στοιχεία υποδηλώνουν σαφώς τον ιδεολογικό προσανατολισμό του εγχειρήματος. Μα και η θεωρητική του αρματωσιά δεν είναι τυχαία, όπως φαίνεται από τις αναφορές στον Βολταίρο και σε άλλους συγγραφείς καθώς και η εξακριβωμένη πια χρήση μιας τουλάχιστον πολύ σημαντικής πηγής, της *Γαλλικής Εγκυκλοπαιδείας* των D'Alembert, Diderot.[6] Εξάλλου και στο ίδιο το πόνημα αναφέρεται τουλάχιστον δύο φορές η *Εγκυκλοπαιδεία* (*Φυσικής απάνθισμα,* σσ. 31 και 157).[7]

ΝΕΟΣ ΑΝΑΧΑΡΣΙΣ.

ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ.

Μεταφρασθείς, τὰ μὲν 32. 33. καὶ 34
Κεφάλαια,
παρὰ τοῦ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΕΝΤΟΤΗ ΖΑΚΥΝΘΙΟΥ.
Τὰ δὲ,
35. 36. 37. 38. ϛ 39.
παρὰ τοῦ
ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ
ΘΕΤΤΑΛΟΥ
Διορθωθεὶς ϗ ἐκδοθεὶς παρὰ τοῦ αὐτοῦ.

Ἐν Βιέννῃ. 1797.

Ο 4ος τόμος της Περιήγησης του *Νέου Αναχάρσιδος εις την Ελλάδα* (Βιέννη, 1797).

1797: *Ηθικός Τρίπους*. Περιέχει τα *Ολύμπια (Olimpiade)* του Μεταστάσιου, τη *Βοσκοπούλα των Άλπεων (La Bergère des Alpes)* του Marmontel και το ειδύλλιο του Salomon Gessner, *Ο πρώτος Ναύτης (Der Erste Schiffer)*. Το τελευταίο έργο εκδίδεται σε μετάφραση του συνεργάτη του Ρήγα, Αντ. Κορωνιού.

Εδώ ο Ρήγας συγκεντρώνει ένα εκ πρώτης όψεως ετερόκλητο θεματικά υλικό, το οποίο ωστόσο, αν το εξετάσει κανείς βαθύτερα, περιέχει σαφείς διδακτικές νύξεις. Το έργο του δημοφιλούς ιταλού θεατρικού συγγραφέα, τα *Ολύμπια*, τηρεί, ασφαλώς τη «συμβατική» δομή των βουκολικών δραμάτων της εποχής του. Καθώς όμως η πλοκή του διαδραματίζεται στην Ήλιδα, και μάλιστα κατά την περίοδο των Ολυμπιακών Αγώνων, είναι δυνατόν να προσλάβει για τον έλληνα αναγνώστη μία άλλη, ιδεολογική φόρτιση, αντικατοπτρίζοντας εμμέσως τη σύνδεση με την αρχαία κληρονομιά.[8] Στη συνείδηση του Ρήγα ο πνευματικός του μόχθος συμπλέκεται και αλληλοσυμπληρώνεται καθώς το υποδηλώνει καθαρά η σημείωση που συναντά ο αναγνώστης στην αρχή των *Ολυμπίων*: *«Διά να εννοήση καλά ο αναγνώστης το παρόν δράμα, πρέπει να θεωρήσει Νο 9 την επιπεδογραφίαν της Ολυμπίας οπού έχω εις την Χάρταν μου, ομοίως δε και Νο 5 την αυτήν, λεγομένην τώρα Σταυρός, και την Ήλιδα, Καλοσκόπι, κειμένας αμφοτέρας εις τον Μορέαν».*

Το ειδύλλιο του Salomon Gessner, *Der Erste Schiffer* – πρόκειται, ας μην το παραβλέπουμε για έναν εξαιρετικά δημοφιλή συγγραφέα στην Ευρώπη του 18ου αι.[9] – εκτυλίσσεται στα Κύθηρα, σέ ένα αχρονικό τοπίο. Ο Gessner πιστεύει βαθιά στην αρχική αγαθότητα της ανθρώπινης φύσης. Αποδίδει λοιπόν στους ήρωές του αυτήν την πρωταρχική αθωότητα, ενώ εκ παραλλήλου προβάλλει ως απόλυτο ιδεώδες την απλή ζωή που διάγουν, η οποία εξευγενίζεται και εξιδανεύεται ακριβώς εξαιτίας της καθαρότητας και της απλότητάς της. Κοινωνός των προρομαντικών τάσεων της εποχής του, ο γερμανός συγγραφέας προσδίδει στους ήρωές του την ιδιότητα να ακολουθούν, υπακούοντας στο ένστικτό τους, τις παρορμήσεις του συναισθήματος και όχι τις επιταγές του ορθολογισμού.[10] Εάν σκεφτούμε τη μεγάλη διάδοση που είχαν αυτές οι αντιλήψεις στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο του φθίνοντα 18ου αι. καθώς και μία λανθάνουσα επαναστατική δυναμική που προσέλαβαν, ανατρέποντας κατά μία έννοια τον καθιερωμένο τρόπο ζωής και τους συμβατικούς κανόνες του κλασικισμού, μπορούμε να αποτιμήσουμε στη σωστή του, ανανεωτική και ηθικοδιδακτική διάσταση το μεταφραστικό αυτό πόνημα.[11]

Το διήγημα του Marmontel, *La Bergère des Alpes*, περιέχεται στη συλλογή του *Contes Moraux*. Ο γάλλος συγγραφέας ανήκει σε αυτούς που επεδίωξαν να προσδώσουν μία ηθική διάσταση και αξία στα φυσικά αισθήματα.[12] Έχουμε να κάνουμε και εδώ με παρεμφερείς απηχήσεις των ρευμάτων ευαισθησίας (=sensibilité), τα οποία αποκρυσταλλώθηκαν στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία κατά την περίοδο του προρομαντισμού. Ας τονίσω, τέλος, ακόμη μία φορά, τον εθνεγερτικό στόχο, που κρύβεται συχνά πίσω από τις παρεμβάσεις και προσθήκες του Ρήγα. Σημειώνω εδώ το εγκώμιο του «πολίτου Μαρμοντέλ», του «περιφήμου του παρόντος αιώνος φιλοσόφου». Πιο κάτω παραθέτει την επιγραμματική ρήση του γάλλου ακαδημαϊκού: *«Ο ΙΕΡΟΣ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΕΡΩΣ ΕΜΦΩΛΕΥΕΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΑΡΔΙΑΝ, ΚΑΙ Η ΚΑΡΔΙΑ ΔΕΝ ΓΗΡΑΣΚΕΙ ΠΟΤΕ. Τοιούτου ανδρός πόνημα είναι η ηθική διήγησις αύτη, εν η ως έσοπτρον εικονίζεται η γυναικεία σωφροσύνη».*[13]

1797: Ο πατριωτικός, εθνεγερτικός στόχος του Ρήγα αντικατοπτρίζεται επίσης στην απόπειρά του για να μεταφρασθεί στα ελληνικά το πολύτιμο έργο του Abbé Barthélemy, *Νέος Ανάχαρσις (Le voyage du jeune Anacharsis en Grèce vers le milieu du IVe siècle avant l'ère vulgaire,* 1788). Ο Ρήγας μετέφρασε ορισμένα κεφάλαια από τον τέταρτο τόμο[14] τους τρεις πρώτους τόμους είχε μεταφράσει ο κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος. Πρέπει να πούμε εδώ ότι το πολυδιαβασμένο έργο του Abbé Barthélemy είχε πολύ συντελέσει στην ανάπτυξη του ενδιαφέροντος των Ευ-

ωπαίων για τον κλασικό πολιτισμό καθώς εντασσόταν, μέσα από ν αρχαιογνωσία, στο πλέγμα κατά κάποιο τρόπο του «περιηγηκού φιλελληνισμού». Στην πολύτομη αφήγηση των εμπειριών ός νεαρού Σκύθη στην Ελλάδα (με ορμητήριο την Αθήνα) λίγα ιόνια πριν από τη γέννηση του Αλεξάνδρου, που υπήρξε καρπός έρεης και βαθύτατης αρχαιομάθειας του γάλλου συγγραφέα, αδυόταν η ελληνική κλασική αρχαιότητα μέσα από τη γοητευτική αναπαράσταση της καθημερινής ζωής. Η ζωντάνια και ο παλός σαγήνευσαν το ευρωπαϊκό κοινό και έκαναν το ιστορικό αφήμα του γάλλου αρχαιολάτρη ένα best seller, μία μεγάλη «μόδα» ς εποχής του.[15]

Ευθύς οπού το παρόν σύγγραμμα», επισημαίνει ακριβώς στο ολογικό του σημείωμα και ο Γεώργιος Σακελλάριος, «*εβγήκεν φώς, όλα τα εν παιδεία διαπρεπέστατα γένη ενατένισαν εις αυτό προσεχές και εκστατικόν όμμα, θαυμάζοντα το υψηλόν του συγαφέως πνεύμα, εν ω ευρίσκουσι κάθε τελειότητα, διά την οποίαν ιπορεί να επαινεθή ένας μεγάλος συγγραφεύς. Ιστορική ακρίβεια, η εκτίθεται ευφυώς προσηρμοσμένον κάθε αξιόλογον συμβάν τού ηκολούθησεν εις την Ελλάδα, καθ' όν χρόνον ο ξένος περιηγης του εν αυτή διέτριβεν, ή και προ αυτού· ύψος του λόγου, ποιητική ιντασία, ζωγραφική ζωηρότης, φιλοσοφική κρίσις των πραγμάν, αυτά είναι τα προτερήματα του κυρίου Βαρθολομαίου, διά τα τοία θαυμάζεται παρά πάντων, ωσάν οπού σπανίως συνέρχονται ς ένα συγγραφέα τοσαύτα χαρίσματα. Ούσα λοιπόν στολισμένη με σαύτας ιδιότητας και θεωρουμένη ως μία ανθολογία της γενικής τορίας των Ελλήνων η Περιήγησις του νέου Αναχάρσιδος εις την λάδα, εναυτώ μετεφράσθη εις όλας τας ακμαζούσας ευρωπαϊίς διαλέκτους, και έγινε κοινή εις όλα τα γένη (...). Τοιούτος ήτον ο λος των άλλων γενών· πολύ μεγαλύτερος όμως εστάθη ο των ομονών μας, από τους οποίους, όσοι μεν εις άλλας διαλέκτους ανέγνωιν ταύτην την Περιήγησιν, έδρόσιζον το βιβλίον με δάκρυα, βλέποες εν αυτώ ζωηροτάτως εκτεθειμένας τας πράξεις και την εικόνα ν λαμπρών προγόνων μας, όσοι δε, αδαείς όντες ξένων γλωσσών, ουον άλλους διηγουμένους περί αυτών, επεθυμούσαν με ανέκραστον πόθον να ιδώσι και εις την ημετέραν διάλεκτον ένα τοιούν σύγγραμμα, καθώς και οι πρώτοι το ηύχοντο».*

Οι μεταφράσεις που εκπόνησε ο Ρήγας διακινήθηκαν τόσο στη ιρόγραφη όσο και στην έντυπη μορφή τους και διαβάστηκαν ευιατα στο χώρο της Νοτιο-Ανατολικής Ευρώπης από ελληνόφωους και ελληνομαθείς. Ορισμένα από τα πονήματά του γνώρισαν ίλιστα και αρκετές επανεκδόσεις μέσα στον 19ο αιώνα. Το εκδοτι πρόγραμμα του Ρήγα αποτελεί εκτός των άλλων ένα κάτοπτρο, ίσα στο οποίο έχουμε τη δυνατότητα να ανιχνεύσουμε τη γνωστική λυσημία την οποία αναζητούσε ο νεώτερος ελληνισμός. Μέσα τό τις επιλογές του, οδηγούμαστε βαθμιαία από την ανανέωση των ομών της καθημερινής ζωής, της οικογένειας, των διαπροσωπικών έσεων, στην ανανέωση του τρόπου σκέψης, στην κατάκτηση της ιστημονικής γνώσης και της εθνικής αυτογνωσίας. Αυτές είναι και βαθμίδες που θα οδηγήσουν ασφαλέστατα τους νεοέλληνες στην κόλαψη της εθνεγερτικής, επαναστατικής τους συνείδησης.

ΙΜΕΙΩΣΕΙΣ

Το ερευνητικό κενό μίας διεξοδικής καταγραφής, ερμηνείας και ανάλυσης του μεταφραστικού φαινομένου μέσα στη νεοελληνική γραμματεία επιχειρήσαμε να καλύψουμε στο Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών με τη δημιουργία ενός «*αρχείου νεοελληνικών μεταφράσεων*» (15ος-19ος αι.) και τη μεθοδική και πολυεπίπεδη αξιοποίηση των στοιχείων του.

2 Στη σειρά του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ, υπό έκδοση.

3 Βλ. σχετικά τη μελέτη της Στέσης ΑΘΗΝΗ, «Στ. Δημητριάδης-L.-S. Mercier: Ουτοπικά όνειρα του 18ου αιώνα», *Σύγκριση / Comparaison*, τχ. 6, Ιούνιος 1995, σσ. 25-40.

4 ΡΗΓΑΣ, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*. Επιμ. Παναγιώτης Σ.ΠΙΣΤΑΣ Αθήνα, Ερμής, ΝΕΒ, 1971, «Προς τους Αναγνώστας», σ. [1].

5 Για την ιδεολογική σήμανση του έργου του, τα θέματα που προσεγγίζονται και τις κοινωνικές απόψεις που εκφράζονται σ' αυτό, βλ. David COWARD, "The Philosophy of Restif de la Bretonne", *Studies on Voltaire and the 18th Century*, vol. 283, 1991.

6 Αρκούμαι να παραπέμψω στην πιο πρόσφατη σχετική με το θέμα εργασία. Βλ. Δημήτριος Απ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, «Η Γαλλική *Encyclopédie*. Ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα *Φυσικής Απάνθισμα*», *Ο Ερανιστής. Μνήμη Λέανδρου Βρανούση*, τ. 21(1997), σσ. 95-128.

7 Λέανδρος ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη 10, Αθήνα, εκδ. Ζαχαρόπουλος, χ.χ., σσ. 253-254.

8 Βλ. τη διεξοδική μελέτη του Λέανδρου ΒΡΑΝΟΥΣΗ, «Ο Ρήγας και το θέατρο. Η μετάφραση των Ολυμπίων του Μεταστασίου», *Θέατρο 5*, Σεπτ.-Οκτ. 1962, σσ. 25-29, όπου αναφέρεται και στη χειρόγραφη παράδοση του έργου.

Πολλά από τα έργα του Μεταστάσιου με θέματα παρμένα από τη μυθολογία και την κλασική αρχαιότητα είχαν μία πολύ ενδιαφέρουσα «τύχη» (αναγνωστική και αργότερα σκηνική) στον προεπαναστατικό βαλκανικό χώρο.

9 Η ευρωπαϊκή απήχηση των «Ειδυλλίων» του γερμανού συγγραφέα απασχόλησε τους συγκριτολόγους από ενωρίς, βλ. για παράδειγμα F. BALDENSPERGER, "L'épisode de Gessner dans la littérature européenne", *Salomon Gessner 1730-1930*, Ζυρίχη, L. Hottingen 1930, σσ. 85-116. Επίσης Paul VAN TIEGHEM, "Les idylles de Gessner et le rêve pastoral", *Le Préromantisme. Études d'histoire littéraire européenne*, τ. II, Παρίσι, F. Alcan, 1930, σσ. 207-311.

10 Paul VAN TIEGHEM, *Le romantisme dans la littérature européenne*, Παρίσι, Albin Michel, 1969, σσ. 86-88.

11 Βλ. και τα όσα επισημαίνει ο Γιώργος ΒΕΛΟΥΔΗΣ, «Η παρουσία του Salomon Gessner στη λογοτεχνία του Ελληνικού Διαφωτισμού, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Αφιέρωμα στον Κ.Θ.Δημαρά*, Αθήνα, ΟΜΕΔ, 1980, σσ. 17-40. Για τις προεκτάσεις που μας ενδιαφέρουν εδώ, ιδιαιτέρως σσ. 26-27, όπου κυρίως συγκρατεί τα επιχειρήματα του Αντ. Κορωνιού σχετικά με την εξύμνηση της ναυτικής τέχνης – στυλοβάτη της οικονομικής ζωής του ελληνισμού– που περιέχει *Ο Πρώτος Ναύτης*.

12 Paul VAN TIEGHEM, *ό.π.*, σσ. 55-56. Και Michelle BUCHANAN, "Marmontel, un auteur à succès au XVIIIe siècle", *Studies on Voltaire and the 18th Century*, vol. LV(1967), σσ. 321-331.

13 Πρβλ. με την πληρέστατη μελέτη του Λέανδρου ΒΡΑΝΟΥΣΗ, «Ρήγας και Marmontel», *Ελληνογαλλικά. Αφιέρωμα στον Roger Milliex. Mélanges offerts à Roger Milliex*, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1990, σσ. 121-157.

14 *Νέος Ανάχαρσις. Τόμος τέταρτος. Μεταφρασθείς, τα μεν 32, 33 και 34 κεφάλαια, παρά του Γεωργίου Βεντότη Ζακυνθίου. Τα δε 35, 36, 37, 38 και 39, παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού. Διορθωθείς και εκδοθείς παρά του αυτού. Εν Βιέννη 1797.*

15 Για την πολυμάθεια του Barthélemy και τη «μέθοδο» που ακολούθησε, βλ. E. EGGER, *L'Hellénisme en France*, II, Παρίσι, 1869, σσ. 294-310. Και Louis BERTRAND, *La fin du classicisme et le retour à l'antique dans la seconde moitié du XVIIIe siècle et les premières années du XIXe siècle, en France*, Γενεύη, Slatkine Reprints, 1968 (α' έκδοση 1896).

Θούριος του Ρήγα

του Cl. Fauriel

Το κείμενο που ακολουθεί είναι το εισαγωγικό σχόλιο του Fauriel στο *Θούριο,* Cl. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, Παρίσι 1824-1825.
(Η μετάφραση, από την καινούργια συμπληρωμένη έκδοση της συλλογής, που θα κυκλοφορήσει με επιμέλεια Αλέξη Πολίτη την ερχόμενη άνοιξη από τις *Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης*).

Ελπίζω πως αρκετοί αναγνώστες μου θα εγκρίνουν το ότι πρόσθεσα στη συλλογή το επόμενο τραγούδι, ξακουστό κιόλας και αγαπητό στους Έλληνες, προτού ακόμα να γίνει ο πολεμικός ύμνος εναντίον των Τούρκων και να αποκτήσει έτσι σημασία ιστορική, ανεξάρτητη και πολύ μεγαλύτερη από την ποιητική του αξία.

Ο **Ρήγας**, ο συγγραφέας αυτού του ύμνου, ήταν από το Βελεστίνο της Θεσσαλίας. Πήρε φιλελεύθερη μόρφωση, και στην αρχή έγινε εκπαιδευτικός· δίδαξε αρχαία ελληνικά και γαλλικά στο Βουκουρέστι. Ήταν στην ορμή της νιότης, όταν ο θόρυβος της γαλλικής επανάστασης έφτασε στην Ελλάδα, και του έκανε τέτοια εντύπωση, ώστε καθόρισε την τύχη του. Γεννημένος με πολύ ζωηρή φαντασία, με πολύ εύκολο ενθουσιασμό, πήρε γρήγορα φωτιά με τις ιδέες για πατρίδα, δόξα, ελευθερία· και σε λίγο δεν είχε παρά ένα όνειρο, την ηθική και πολιτική αποκατάσταση της Ελλάδας, παρά μιάν έγνοια, να συντρέξει με όλες του τις δυνάμεις αυτήν την αποκατάσταση. Πολλοί από τους συμπατριώτες του ένιωθαν τα ίδια συναισθήματα· μερικοί από τους πιο γενναίους και τους πιο πλούσιους συνεννοήθηκαν μαζί του, και ανέλαβαν να βοηθήσουν με όλα τους τα μέσα τα πατριωτικά του σχέδια.

Ήξερε πολύ καλά την Ελλάδα και τη σημασία που είχαν η γενναιότητα και οι δυνάμεις των καπετάνιων των κλεφτών, ώστε δεν αμέλησε να βεβαιωθεί για τη βοήθειά τους. Βάλθηκε λοιπόν να ψάχνει στα βουνά τους, στα αρματολίκια τους, παντού τέλος πάντων όπου είχε ελπίδες να συναντήσει τους πιο ξακουστούς και τους πιο δυνατούς. Τους έπειθε με τα λόγια του, και τους εξόρκιζε να πάρουν τα όπλα για την απελευθέρωση της Ελλάδας όταν θα τους έδινε το σήμα.

Αφού ταχτοποίησε αυτά τα πράγματα, γύρισε στη Βιέννη με πέντε ή έξι από τους πιο αφοσιωμένους συνωμότες για να ασχοληθεί με τις υπόλοιπες, το ίδιο απαραίτητες προετοιμασίες για την επιτυχία της συνωμοσίας, δύσκολο ή αδύνατο να γίνουν στην Ελλάδα. Εκεί συνέθεσε και τύπωσε μία μικρή συλλογή ύμνων, που προορίζονταν να ξυπνήσουν στην ψυχή των Ελλήνων την αγάπη της πατρίδας, την ανάγκη της ανεξαρτησίας και την ντροπή να τους τυραννούν οι πιο σκληροί και αδιόρθωτοι βάρβαροι. Ο Ρήγας έκανε κάθε δυνατή προσπάθεια, χρησιμοποίησε κάθε πονηρία που φαντάστηκε, κι έκανε του κόσμου τα έξοδα για να στείλει και να διαδώσει αυτόν τον μικρό τόμο στους Έλληνες· λίγα πράγματα πέτυχε: τα περισσότερα αντίτυπα τα σταμάτησαν στα σύνορα, και μόνο από καλή σύμπτωση μπήκαν ορισμένα στην Ελλάδα. Αλλά δεν χρειάστηκαν περισσότερα για να επιτευχθεί το αποτέλεσμα που λογάριαζε ο συγγραφέας· έγιναν αμέσως με το χέρι αμέτρητα αντίγραφα αυτών των πατριωτικών ύμνων, και τόσοι άνθρωποι τους ήξεραν απέξω, που δεν είχε πια σημασία αν τυπώνονταν ή όχι.

Ο Ρήγας Φεραίος ψάλλει το Θούριο του Λγώνα. Λντίγραφο μιας από τις σκηνές της Ελληνικής Επανάστασης του **Peter von Hess (1792-1871)**.

Ένα άλλο έργο του Ρήγα, σχετικό κι αυτό με τη μεγάλη του προσπάθεια, και που το καταπιάστηκε κι αυτό στη Βιέννη, ήταν ένας τοπογραφικός χάρτης της Ελλάδας που σχεδίασε και φρόντισε ο ίδιος να τον χαράξουν, ο οποίος, παρά τις ατέλειές του, δεν θεωρείται λιγότερο ένα ξεχωριστό είδος του μνημείο υπομονής και γνώσεων.

Δυστυχώς ο Ρήγας δεν είχε, κάθε άλλο, τόση φρόνηση όσο και ζήλο· ό,τι καλό μπορούσε να κάνει με τα φώτα του, με τη δραστηριότητα και την αφιλοκέρδειά του, ήταν πάντα έτοιμος να το καταστρέψει με τη ζωηρή και καυχησιάρικη διάθεσή του. Ό,τι έκανε, είχε κάνει ή επρόκειτο να κάνει, το ήξερε όλος ο κόσμος, και μαζί ο τούρκος πρέσβης στη Βιέννη, που εξάλλου δεν έδωσε πολλή ση-

ισία: ήταν ένας Τούρκος απαθής και αλαζόνας, που καθόλου ην καταλάβαινε τι κακό μπορούσαν να κάνουν στον υψηλότατο ουλτάνο τα όνειρα ενός έλληνα *χότζα*. Αλλά σοβαρότερες κα-γγελίες έφτασαν στο Διβάνι, που τις κατάλαβε καλύτερα. Ο Ρή-ας και οι σύντροφοί του ζητήθηκαν, παραδόθηκαν και αποκεφα-στηκαν στην πρώτη τουρκική πόλη που έφθασαν βγαίνοντας τό τη Γερμανία, δηλαδή στο Βελιγράδι. Ευτυχώς για πολλούς ινναίους Έλληνες, ο Ρήγας δεν έκανε και την απρονοησία, κο-ά σε τόσες άλλες, να αφήσει κανένα γραφτό που να μπορεί να οχοποιήσει τους συνωμότες του εσωτερικού, και άντεξε με ξιοθαύμαστο θάρρος τα βασανιστήρια, με τα οποία προσπάθη-ιν να του πάρουν ονόματα.

Ίσως περιμένει κανείς πως θα έλεγα εδώ κάτι για τους πατριω-κούς ύμνους του Ρήγα. Ομολογώ πως, κοιτάζοντάς τους με κά-υς ανώτερες καλλιτεχνικές και αισθητικές αρχές, αυτοί οι ύμνοι ν μου φαίνονται μεγάλης ποιητικής αξίας. Ακόμα και αυτός που ιρουσιάζω εδώ δεν θα φανεί μια σύνθεση ξεχωριστή στο είδος ς· και είναι ωστόσο ο καλύτερος από όλους, ο πιο πρωτότυπος α το ύφος, το αίσθημα και τις ιδέες· αυτός με δύο λόγια που φτά-ι πιο κοντά στο στόχο για τον οποίο είχαν γίνει όλοι. Αλλά αν ίνουμε ετούτον τον ύμνο, ή τους υπόλοιπους, από την εντύπωση υ προκάλεσαν και προκαλούν ακόμα στους Έλληνες, είμαστε οχρεωμένοι να τους δούμε πιο ευνοϊκά. Ανάμεσα στα πολλά ριστατικά που μπορώ να παραθέσω για να αποδείξω πως ο Ρή-ς ήξερε να αγγίζει και στην καρδιά και στη φαντασία των συ-ατριωτών του πολύ ευαίσθητες χορδές, αναφέρω ένα που μου είνεται ενδιαφέρον και πολύ ενδεικτικό.

Στα 1817 ένας έλληνας φίλος μου ταξίδευε στη Μακεδονία συ-οφιά με έναν καλόγερο. Έφτασαν σ' ένα χωριό που το όνομά υ μου διαφεύγει, σταμάτησαν για να ξεκουραστούν και να πι-ν κάτι σ' έναν φούρναρη, που ήταν και ο ξενοδόχος του τόπου. αυτό το μαγαζί βρισκόταν ένας παραγιός που η όψη του τους ανε εντύπωση. Ήταν ένας νεαρός Ηπειρώτης, με θαυμάσια ρμοστασιά, με μια ομορφιά περήφανη, και που τα μπράτσα του, στήθος του και τα πόδια του, γυμνά καθώς ήταν, έμοιαζαν ο τύ-ς της χάρης αποτυπωμένης στη δύναμη. Κοίταξε στην αρχή οσεχτικά τους δύο ταξιδιώτες, και γυρνώντας προς τον κοσμι-· «Ξέρεις να διαβάζεις;», τον ρώτησε. Αυτός απάντησε πως ναι, ι ο νεαρός Ηπειρώτης τον παρακάλεσε να έρθει για μια στιγμή ξί του, έξω, στα χωράφια. Ο ταξιδιώτης δέχεται, ακολουθεί τον αρό φούρναρη σ' έναν κήπο ή μαντρωμένο χωράφι, και κάθη-ν και οι δυο σε μια πέτρα, πλάι σε σπαρμένο σιτάρι. Ο νεαρός νει τότε το χέρι στον κόρφο του, και τραβάει κάτι που 'χε δεμέ-στην άκρη ενός σπάγγου περασμένου στο λαιμό του. Ήταν ένα κρό βιβλίο, που το έδωσε στον ταξιδιώτη, παρακαλώντας τον να υ διαβάσει κάτι· και αυτό το μικρό βιβλίο ήταν τα τραγούδια του γα. Ο ταξιδιώτης τα παίρνει και αρχίζει όχι να τα τραγουδά, ρά μονάχα να τα διαβάζει με κάποια απαγγελία. Σε μια στιγμή κώνει τα μάτια να δει τον ακροατή του, αλλά τι ήταν αυτό που ε· ο ακροατής του δεν ήταν πια ο ίδιος, το πρόσωπό του είχε άψει και τα πάντα έδειχναν την έξαψή του, τα μισάνοιχτα χεί-ι του έτρεμαν, και ποτάμι τα δάκρυα έτρεχαν κι αναρριπίζο-ν ορμητικά. «Πρώτη φορά ακούτε να διαβάζουν αυτό το βι-ίο;» – «Όχι», απάντησε εκείνος, «παρακαλώ όλους τους ταξι-ώτες που περνούν να μου διαβάσουν κατιτί, και το έχω ακούσει όκληρο». – «Και πάντα με την ίδια συγκίνηση;», ρώτησε ο πρώ-ς. «Πάντα», απάντησε ο άλλος. Αν αυτός ο νεαρός φούρναρης ακόμα σήμερα, θα στοιχημάτιζα μετά χαράς πως δεν βρίσκε-πια στο μαγαζί, ούτε τα μπράτσα του ζυμώνουν ψωμί.

Σύγχρονη ελληνική πεζογραφία

ΜΑΡΚΟΣ ΜΕΣΚΟΣ

ΚΟΜΜΕΝΗ ΓΛΩΣΣΑ

Οχτώ κείμενα που αφηγούνται τη δεκαετία του '40, η σκυτάλη από την «Κομπαρσίτα» στον «Αύγουστο» του 1949, ιδίως.
Ακόμα μία άποψη του πρόσφατου Εμφυλίου πολέμου, διαφορετική από αυτές που γνωρίζουμε. Απλές και υποβλητικές ιστορίες (πλέον), αναδεικνύουν τη δραματικότητα των γεγονότων στην κυριολεξία, η μνήμη ενός δεκατριάχρονου αγοριού που καταγράφει τη σύγκρουση, χρόνο τον χρόνο, αδέκαστα.
Φόβος και πόνος και σπαραγμός εκείνων των τραγικών ημερών (ήδη μια εποχή άλλη). Οι «Πράσινοι» με την κόκκινη καρδιά αντιμέτωποι με τους «Μπλε», ήρωες-παλαιστές ενός αγώνα ουτοπικού, καθήκοντος και ονείρου, αβέβαιων προοπτικών και θανατηφόρων τραυμάτων.
Μέσα στην ψυχή των ανωνύμων πρωταγωνιστών το βουβό κλάμα της Ιστορίας, οι λύσεις που δεν υπήρξαν λύσεις, η αισιοδοξία των νικητών ονομάζεται ματαιότητα, ο θάνατος των ηττημένων –στην πορεία της ζωής– ένα μοιρολόγι ακόμα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ... *Η άλλη άποψη στο βιβλίο*
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 6, ΑΘΗΝΑ 10 680, Τηλ. 36.07.744 - FAX: 36.23.093
ΣΤΟΑ ΒΙΒΛΙΟΥ: ΠΕΖΜΑΤΖΟΓΛΟΥ 5, ΑΘΗΝΑ 10 564, Τηλ. 32.22.846

ΘΟΥΡΙΟΣ,

Ἤτοι Ὁρμητικὸς Πατριωτικὸς Ὕμνος πρῶτος εἰς τὸν ἦχον

ΜΙΑ ΠΡΟΣΤΑΓΗ ΜΕΓΑΛΗ.

Ὡς πότε παλληκάρια νὰ ζοῦμεν στὰ στενά,
μονάχοι σὰν λιοντάρια, στὲς ράχες στὰ βουνά;
σπηλιὲς νὰ κατοικοῦμεν, νὰ βλέπωμεν κλαδιά,
νὰ φεύγωμ' ἀπ' τὸν κόσμον, γιὰ τὴν πικρὴ σκλαβιά;
νὰ χάνωμεν ἀδέλφια, Πατρίδα καὶ γονεῖς,
τοὺς φίλους, τὰ παιδιά μας κι ὅλους τοὺς συγγενεῖς;

Κάλλιό 'ναι μιᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωή,
παρὰ σαράντα χρόνοι σκλαβιὰ καὶ φυλακή!

Τί σ' ὠφελεῖ ἂν ζήσῃς καὶ εἶσαι στὴ σκλαβιά;
Στοχάσου πὼς σὲ ψένουν καθ' ὥραν στὴ φωτιά.
Βεζύρης, Δραγουμάνος, Ἀφέντης κι ἂν σταθῇς,
ὁ Τύραννος ἀδίκως σὲ κάμει νὰ χαθῇς·
δουλεύεις ὅλ' ἡμέρα σὲ ὅ,τι κι ἂν σοὶ πῇ,
κι αὐτὸς πασχίζει πάλιν τὸ αἷμα σου νὰ πιῇ.

Ὁ Σοῦτζος κι ὁ Μουρούζης, Πετράκης, Σκαναβής,
Γκίκας καὶ Μαυρογένης, καθρέπτης εἶν' νὰ ἰδῇς.
Ἀνδρεῖοι καπετάνοι, παπάδες, λαϊκοί,
σκοτώθηκαν, κι ἀγάδες, μὲ ἄδικον σπαθί·
κι ἀμέτρητ' ἄλλοι τόσοι, καὶ Τοῦρκοι καὶ Ρωμιοί,
ζωὴν καὶ πλοῦτον χάνουν, χωρὶς καμμιὰ ὑφορμή.

Ἐλᾶτε μ' ἕναν ζῆλον σὲ τοῦτον τὸν καιρόν,
νὰ κάμωμεν τὸν ὅρκον ἐπάνω στὸν Σταυρόν·
συμβούλους προκομμένους, μὲ πατριωτισμόν,
νὰ βάλωμεν, εἰς ὅλα νὰ δίδουν ὁρισμόν·
οἱ Νόμοι νἄν' ὁ πρῶτος καὶ μόνος ὁδηγός,
καὶ τῆς Πατρίδος ἕνας νὰ γένῃ ἀρχηγός·
γιατὶ κ' ἡ ἀναρχία ὁμοιάζει τὴν σκλαβιά·
νὰ ζοῦμε σὰ θηρία, εἶν' πλιὸ σκληρὴ φωτιά.
Καὶ τότε, μὲ τὰ χέρια ψηλὰ στὸν οὐρανόν,
ἂς ποῦμ' ἀπ' τὴν καρδιά μας ἐτοῦτα στὸν Θεόν:

Ἐδῶ σηκώνονται οἱ Πατριῶται ὀρθοί, καί, ὑψώνοντες τὰς χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανόν, κάμνουν τὸν Ὅρκον:

«Ὦ Βασιλεῦ τοῦ Κόσμου, ὁρκίζομαι σὲ Σέ,
στὴν γνώμην τῶν Τυράννων νὰ μὴν ἐλθῶ ποτέ!
Μήτε νὰ τοὺς δουλεύσω, μήτε νὰ πλανηθῶ
εἰς τὰ ταξίματά τους, γιὰ νὰ παραδοθῶ.
Ἐν ὅσῳ ζῶ στὸν κόσμον, ὁ μόνος μου σκοπός,
γιὰ νὰ τοὺς ἀφανίσω, θὲ νά 'ναι σταθερός.
Πιστὸς εἰς τὴν Πατρίδα, συντρίβω τὸν ζυγόν,
ἀχώριστος γιὰ νά 'μαι ὑπὸ τὸν στρατηγόν.
Κι ἂν παραβῶ τὸν ὅρκον, ν' ἀστράψ' ὁ Οὐρανὸς
καὶ νὰ μὲ κατακάψῃ, νὰ γένω σὰν καπνός!».

Σ' Ἀνατολὴ καὶ Δύση καὶ Νότον καὶ Βοριὰ
γιὰ τὴν Πατρίδα ὅλοι νά 'χωμεν μιὰ καρδιά·
στὴν πίστιν του καθένας ἐλεύθερος νὰ ζῇ,
στὴν δόξαν τοῦ πολέμου νὰ τρέξωμεν μαζί.
Βουλγάροι κι Ἀρβανῖτες, Ἀρμένοι καὶ Ρωμιοί,
ἀράπηδες καὶ ἄσπροι, μὲ μιὰ κοινὴ ὁρμή,
γιὰ τὴν Ἐλευθερίαν νὰ ζώσωμεν σπαθί,
πὼς εἴμασθ' ἀντρειωμένοι, παντοῦ νὰ ξακουσθῇ.
Ὅσοι ἀπ' τὴν Τυραννίαν πῆγαν στὴν ξενιτειά,
στὸν τόπον του καθένας ἂς ἔλθῃ τώρα πιά·
καὶ ὅσοι τοῦ πολέμου τὴν τέχνην ἀγροικοῦν,
ἐδῶ ἂς τρέξουν ὅλοι, Τυράννους νὰ νικοῦν·
ἡ Ρούμελη τοὺς κράζει μ' ἀγκάλες ἀνοιχτές,
τοὺς δίδει βιὸ καὶ τόπον, ἀξίες καὶ τιμές.
Ὡς πότ' ὀφφικιάλος σὲ ξένους βασιλεῖς;
Ἔλα νὰ γίνῃς στῦλος δικῆς σου τῆς φυλῆς.
Κάλλιο γιὰ τὴν Πατρίδα κανένας νὰ χαθῇ,
ἢ νὰ κρεμάσῃ φούντα γιὰ ξένον στὸ σπαθί.
Καὶ ὅσοι προσκυνήσουν, δὲν εἶναι πλιὸ ἐχθροί·
ἀδέλφια μας θὰ γένουν, ἂς εἶναι κ' ἐθνικοί.

Μὰ ὅσοι θὰ τολμήσουν ἀντίκρυ νὰ σταθοῦν,
ἐκεῖνοι, καὶ δικοί μας ἂν εἶναι, ἂς χαθοῦν.

Σουλιῶτες καὶ Μανιᾶτες, λιοντάρια ξακουστά,
ὡς πότε στὲς σπηλιές σας κοιμᾶσθε σφαλιστά;
Μαυροβουνιοῦ καπλάνια, Ὀλύμπου σταυραετοὶ
κι Ἀγράφων τὰ ξεφτέρια, γενῆτε μιὰ ψυχή.
Ἀνδρεῖοι Μακεδόνες, ὁρμήσατε γιὰ μιὰ
καὶ αἷμα τῶν Τυράννων ρουφῆστε σὰ θεριά.
Γοῦ Σάβα καὶ Δουνάβου ἀδέλφια χριστιανοί,
ἰὲ τ' ἄρματα στὸ χέρι καθένας ἂς φανῇ·
ὸ αἷμα σας ἂς βράσῃ μὲ δίκαιον θυμόν·
ικροί, μεγάλ' ὀμῶστε Τυράννου τὸν χαμόν.
Λεβέντες ἀντρειωμένοι Μαυροθαλασσινοί,
ὁ βάρβαρος ὡς πότε θὲ νὰ σᾶς τυραννῇ;
Μὴ καρτερῆτε πλέον ἀνίκητοι Λαζοί,
ωθῆτε στὸ Μπογάζι μ' ἐμᾶς καὶ σεῖς μαζί.
Ἀελφίνια τῆς θαλάσσης, ἀζδέρια τῶν νησιῶν,
ὰν ἀστραπὴ χυθῆτε, κτυπᾶτε τὸν ἐχθρόν.
Τῆς Κρήτης καὶ τῆς Νύδρας θαλασσινὰ πουλιά,
αιρὸς εἶν' τῆς Πατρίδος ν' ἀκοῦστε τὴ λαλιά.
Κι ὅσ' εἶστε στὴν ἀρμάδα, σὰν ἄξια παιδιά,
ἱ Νόμοι σᾶς προστάζουν νὰ βάλετε φωτιά.
Μ' ἐμᾶς κ' ἐσεῖς, Μαλτέζοι, γενῆτ' ἕνα κορμί·
ατὰ τῆς Τυραννίας ριχθῆτε μὲ ὁρμή.
Σᾶς κράζει ἡ Ἑλλάδα, σᾶς θέλει, σᾶς πονεῖ,
ητᾷ τὴν συνδρομήν σας μὲ μητρικὴν φωνή.

Τί στέκεις, Πασβαντζόγλου, τόσον ἐκστατικός;
Τινάξου στὸ Μπαλκάνι, φώλιασε σὰν ἀϊτός·
οὺς μπούφους καὶ κοράκους καθόλου μὴ ψηφᾷς·
ἐ τὸν ραγιὰ ἑνώσου, ἂν θέλῃς νὰ νικᾷς.
Ἰλίστρα καὶ Μπραΐλα, Σμαήλι καὶ Κιλί,
Ἀπενδέρι καὶ Χοτίνι ἐσένα προσκαλεῖ·
τρατεύματά σου στεῖλε κ' ἐκεῖνα προσκυνοῦν,
γιατὶ στὴν Τυραννίαν νὰ ζήσουν δὲν μποροῦν.
Γκιουρτζή, πλιὰ μὴ κοιμᾶσαι, σηκώσου μὲ ὁρμήν·
τὸν Μπρούσια νὰ μοιάσῃς ἔχεις τὴν ἀφορμήν.
Καὶ σύ, ποὺ στὸ Χαλέπι ἐλεύθερα φρονεῖς,
πασιά, καιρὸν μὴ χάνῃς, στὸν κάμπον νὰ φανῇς·
μὲ τὰ στρατεύματά σου εὐθὺς νὰ σηκωθῇς,
στῆς Πόλης τὰ φερμάνια ποτὲ νὰ μὴ δοθῇς.
Τοῦ Μισιριοῦ ἀσλάνια, γιὰ πρώτη σας δουλειά,
δικόν σας ἕναν μπέη κάμετε βασιλιά·
χαράτζι τῆς Αἰγύπτου στὴν Πόλ' ἂς μὴ φανῇ,
γιὰ νὰ ψοφήσ' ὁ λύκος, ὁποὺ σᾶς τυραννεῖ.

Μὲ μιὰ καρδίαν ὅλοι, μιὰ γνώμην, μιὰ ψυχή,
κτυπᾶτε τοῦ Τυράννου τὴν ρίζαν, νὰ χαθῇ!
Ν' ἀνάψωμεν μιὰ φλόγα σὲ ὅλην τὴν Τουρκιά,
νὰ τρέξ' ἀπὸ τὴν Μπόσνα καὶ ὡς τὴν Ἀραπιά!
Ψηλὰ στὰ μπαϊράκια σηκῶστε τὸν Σταυρὸν
καὶ σὰν ἀστροπελέκια κτυπᾶτε τὸν ἐχθρόν!
Ποτὲ μὴ στοχασθῆτε πὼς εἶναι δυνατός·
καρδιοχτυπᾷ καὶ τρέμει σὰν τὸν λαγὸ κι αὐτός.
Τρακόσιοι Γκιρζιαλῆδες τὸν ἔκαμαν νὰ διῇ
πὼς δὲν μπορεῖ μὲ τόπια, μπροστά τους νὰ ἐβγῇ.

Λοιπόν, γιατί ἀργεῖτε; τί στέκεσθε νεκροί;
Ξυπνήσατε, μὴν εἶσθε ἐνάντιοι κ' ἐχθροί.
Πῶς οἱ προπάτορές μας ὡρμοῦσαν σὰν θεριά,
γιὰ τὴν Ἐλευθερίαν πηδοῦσαν στὴ φωτιά,
ἔτζι κ' ἡμεῖς, ἀδέλφια, ν' ἁρπάξωμεν γιὰ μιὰ
τ' ἄρματα, καὶ νὰ βγοῦμεν ἀπ' τὴν πικρὴ σκλαβιά!
Νὰ σφάξωμεν τοὺς λύκους, ποὺ τὸν ζυγὸν βαστοῦν
καὶ Χριστιανοὺς καὶ Τούρκους σκληρὰ τοὺς τυραννοῦν·
στεριᾶς καὶ τοῦ πελάγου νὰ λάμψῃ ὁ Σταυρός,
κ' εἰς τὴν Δικαιοσύνην νὰ σκύψῃ ὁ ἐχθρός·
ὁ κόσμος νὰ γλυτώσῃ ἀπ' αὔτην τὴν πληγὴ
κ' ἐλεύθεροι νὰ ζῶμεν, ἀδέλφια, εἰς τὴν Γῆ!

Ρήγας Βελεστινλής

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ - ΣΧΟΛΙΑ

Ο «Θούριος» αναδημοσιεύεται από την έκδοση του Λ.Ι. Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής,* Αθήνα 1957, σ. 154-158, ο οποίος αναπαράγει την έκδοση του Χριστόφορου Περραιβού (Κέρκυρα, 1798). Σύμφωνα με διαβεβαίωση του Περραιβού η έκδοσή του στηρίχθηκε σε φυλλάδιο του Ρήγα που έφερε μαζί του απ' την Τεργέστη. Οι σημειώσεις που ακολουθούν προέρχονται από την παραπάνω έκδοση του «Θούριου» και συμπληρώνονται από την έκδοση του Απ.Β. Δασκαλάκη, *Τα Επαναστατικά Έργα του Ρήγα Βελεστινλή* (Βαγιονάκη), Αθήνα 1977, σ. 37-53.

στ. 11: Δραγουμάνος είναι τίτλος τον οποίο απονέμει ο σουλτάνος· αρχικά δήλωνε απλώς τον διερμηνέα.

στ. 15-16: Τα ονόματα που αναφέρονται είναι γνωστά πρόσωπα της εποχής, φαναριώτες άρχοντες και ηγεμόνες που κατέκτησαν τιμές και αξιώματα και στο τέλος εκτελέστηκαν από τον σουλτάνο.
—Κωνσταντίνος Σούτσος· Μέγας Διερμηνέας της Πύλης, ύποπτος για τις σχέσεις του με τους Ρώσους κατά τη διάρκεια των ρωσοτουρκικών πολέμων, αποκεφαλίσθηκε το 1769 στην

Κωνσταντινούπολη.
– Γεώργιος Μουρούζης· Μέγας Διερμηνέας της Πύλης, ο οποίος εξορίστηκε στην Κύπρο και εσφάγη το 1793 εξαιτίας της αντιπαλότητάς του προς τον αρχιναύαρχο Χουσεΐν πασά.
– Πετράκης «ζαρσιχανελής»· ισχυρός τραπεζίτης του σουλτάνου, ο οποίος εκαρατομήθη το 1786 στην Κωνσταντινούπολη, όταν ανέλαβε ηγεμών της Βλαχίας ο Νικ. Μαυρογένης με τον οποίο είχε εχθρική σχέση και ο οποίος πιθανολογείται ότι ζήτησε την εξόντωσή του.
– Δημ. Σκαναβής· αντιπρόσωπος των Χίων στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος είχε την εύνοια της Βελιδέ σουλτάνας, θανατώθηκε το 1778 από τον σουλτάνο.
– Γρηγόριος Γκίκας· Μέγας Διερμηνέας, ηγεμών της Βλαχίας και εν συνεχεία της Μολδαβίας, έχασε την εύνοια του σουλτάνου και αποκεφαλίσθηκε το 1777.
– Νικ. Μαυρογένης· Δραγουμάνος του στόλου, εν συνεχεία ηγεμών της Μολδαβίας και της Βλαχίας και αρχιστράτηγος των οθωμανικών στρατευμάτων κατά των Ρώσων και Αυστριακών. Μετά την ήττα των οθωμανικών στρατευμάτων αποκεφαλίζεται το 1790.

στ. 45-46: Στην έκδοση του «Θούριου» από τον Fauriel (*Chants populaires de la Grèce moderne*, τ. Β, σ. 20-27) οι «Αρμένοι» αντικαθίστανται από το «Σέρβοι» και οι «αράπηδες και άσπροι» από το «Σέρβοι και Βλάχοι».

στ. 49-50: λείπουν από την έκδοση του Fauriel.

στ. 53: Η Ρούμελη δηλώνει εκείνη την εποχή όλη την ευρωπαϊκή ηπειρωτική Τουρκία. Στον Fauriel το «Η Ρούμελη τους κράζει» αντικαθίσταται με το «εδώ Ελλάς τους κράζει».

στ. 55: οφφικιάλος είναι ο αξιωματούχος.

στ. 58: η φούντα στο σπαθί δηλώνει την ανάληψη πολιτικών ή στρατιωτικών αξιωμάτων από ξένες χώρες.

στ. 65: καπλάνια είναι οι τίγρεις· από την τουρκική λέξη καπλάν, με την οποία οι Τούρκοι χαρακτήριζαν τους γενναίους πολεμιστές. Μαυροβουνιού καπλάνια, δηλαδή Σέρβοι του Μοντενέγκρο, οι οποίοι ζώντας σε ημιανεξαρτησία ήταν γνωστοί για τον πολεμικό χαρακτήρα της κοινωνίας τους.

στ. 66: ξεφτέρι είναι είδος γερακιού.

στ. 69: οι ποταμοί Σάβας και Δούναβης υπονοούν τη Σερβία και τη Ρουμανία.

στ. 73-76: παραλείπονται από την έκδοση του Fauriel.

στ. 73: Μαυροθαλασσινοί θεωρούνται οι Έλληνες που κατοικούν τα παράλια του Ευξείνου Πόντου από τις εκβολές του Δούναβη ώς το Βόσπορο.

στ. 75: Λαζοί ονομάζονται οι κάτοικοι της παλαιάς αυτοκρατορίας της Τραπεζούντος..

στ. 76: Μπογάζι ονομάζονται τα Στενά του Βοσπόρου και του Ελλησπόντου και το «χωθήτε στο Μπογάζι» είναι δηλωτική έκφραση της κατεύθυνσης προς την Κωνσταντινούπολη.

στ. 77: Αζδέρι, κατά την τουρκοπερσική μυθολογία, είναι μεγάλο φτερωτό φίδι, δράκος πολυκέφαλος με πόδια και φτερούγες· μεταφορικά ο ορμητικός αγωνιστής.

στ. 79: στον Fauriel ο στίχος έχει μεταβληθεί σε «θαλασσινοί της Ύδρας και των Ψαρών πουλιά».

στ. 80: Νύδρα είναι η νήσος Ύδρα.

στ. 82: Αρμάδα ονομάζεται ο τουρκικός στόλος.

στ. 83-104: λείπουν από την έκδοση Fauriel.

στ. 87: Κατά τον Περραιβό ο Ρήγας, όταν ήταν διοικητής (;) της Κραϊόβας έσωσε τον Πασβάνογλου από βέβαιο θάνατο, καθώς ο ηγεμών Μαυρογένης είχε διατάξει την εξόντωσή του. Βέβαιο είναι ότι κατά την περίοδο που γράφεται ο «Θούριος» ο Πασβάνογλου είναι ένας από τους ισχυρούς τοπάρχες που βρίσκεται σε ανοιχτή ανταρσία προς τον σουλτάνο.

στ. 88: Η αναφορά στο Μπαλκάνι σχετίζεται με τα Βαλκάνια, περιοχή στην οποία εκτάθηκε η ανταρσία του Πασβάνογλου.

στ. 91-92: Σιλίστρα, Μπραΐλα, Σμαήλι, Κιλί, Μπενδέρι, Χοτίνι: πόλεις και οχυρά φρούρια της Θράκης, Βουλγαρίας και Ρουμανίας.

στ. 95: Γκιουρτζής, πασάς της Θράκης, ένας από τους αποστάτες, που έφτασε μάλιστα να απειλήσει σοβαρά την Κωνσταντινούπολη.

στ. 96: τον Μπρούσια, δηλαδή τον πασά της Προύσας, ο οποίος είχε και αυτός εκδηλώσει τάσεις ανεξαρτησιας από τον σουλτάνο.

στ. 97: αναφέρεται στο πασά του Χαλεπιού, έναν ακόμη πασά που είχε αντιδράσει στην σουλτανική κυριαρχία.

στ. 101: Μισίρι είναι η Αίγυπτος και ασλάνια τα λιοντάρια από την τουρκική λέξη ασλάν με την οποία οι Τούρκοι χαρακτήριζαν τους γενναίους πολεμιστές.

στ. 108: Μπόσνα είναι η Βοσνία.

στ. 113: Γκιρτζαλήδες ονομάζονταν σώματα του τουρκικού στρατού που εστασίασαν, κατέφυγαν στα βουνά της Θράκης ως ληστανταρτες και συμμάχησαν με τον Πασβάνογλου.

στ. 114: τόπια είναι τα κανόνια.

στ. 122: στον Fauriel ο στίχος έχει μεταβληθεί σε «και Έλληνας τολμώσι σκληρώς να τυραννούν».

κυκλοφορούν

ΑΓΓΕΛΑ ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ

Η φωνή του γενέθλιου τόπου

Μελέτες για την ελληνική πεζογραφία του 20ού αιώνα

Το νέο βιβλίο της Αγγέλας Καστρινάκη θίγει ένα κεντρικό θέμα της ελληνικής πεζογραφίας, την επίμονη παρουσία του χωριού, της υπαίθρου, της μικρής επαρχιακής πόλης, ως χώρου δράσης των αφηγημάτων. Συγγραφείς, οι περισσότεροι από τους οποίους έχουν εγκαταλείψει τον γενέθλιο τόπο για χάρη του κέντρου, επιλέγουν ωστόσο να τοποθετήσουν τα προβλήματα που τους απασχολούν όχι στη μεγάλη πόλη αλλά στην επαρχία. Η επιλογή αυτή σχετίζεται με την αίσθηση ότι εκεί διαδραματίζονται ακόμα ουσιώδεις μεταβολές της ελληνικής κοινωνίας, αλλά και με μια ισχυρή παράδοση της ελληνικής τέχνης: την αναζήτηση του τοπικού χρώματος και, ακόμα περισσότερο, του τοπικού ιδιώματος.

ΤΣΑΡΛΣ ΤΑΙΗΛΟΡ

Πολυπολιτισμικότητα

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΦΙΛΗΜΩΝ ΠΑΙΟΝΙΔΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Ο Ταίηλορ είναι από τους γνωστότερους εκπροσώπους του φιλοσοφικού ρεύματος του κοινοτισμού (communitarians, που αναφέρονται και ως νεοαριστοτελιστές ή νεοεγελιανοί) στο οποίο επίσης εντάσσονται οι A.MacIntyre, M.Sandel και M.Walzer. Ο Ταίηλορ ανήκει σ' εκείνη την πτέρυγα του κοινοτισμού που διατηρεί ανοιχτό διάλογο με τους φιλελεύθερους στοχαστές J.Rawls, J.Habermas, R.Dworkin και C.Larmore.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΡΟΖΑΝΗΣ

Ο Μεσσιανισμός και η ηθική φιλοσοφία του Λεβινάς

Θέτοντας το ερώτημα κατά πόσον η αιωνιότητα είναι μια νέα δομή του χρόνου ή μια ακραιφνής επαγρύπνηση της μεσσιανικής συνείδησης, ο Levinas αποκαλύπτει μια φιλοσοφική προοπτική άρρηκτα συνδεδεμένη με τον μεσσιανικό χαρακτήρα του δράματος του χρόνου ως *μυστικού* μέσω του οποίου πιστοποιείται η ρήξη της συνέχειας του ιστορικού χρόνου και η αναμονή της ευτυχισμένης αιωνιότητας. Ο μεσσιανισμός του Levinas μάς παραπέμπει στους μεσσιανικούς διαλογισμούς του Gershom Scholem και του Walter Benjamin.

εκδόσεις ΠΟΛΙΣ

ΟΜΗΡΟΥ 32 • 106 72 ΑΘΗΝΑ • ΤΗΛ. 36 43 382 • FAX 36 36 501

Ο ΘΟΥΡΙΟΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ *ΩΣ ΠΟΤΕ ΠΑΛΙΚΑΡΙΑ*

Ιδεολογικοί τόποι 1797, 1824

του Αλέξη Πολίτη

Οι Θούριοι γράφτηκαν για να τραγουδιούνται, και τραγουδιόνταν. Έτσι τα κείμενά τους δεν είναι σταθερά όσα αντίγραφα γνωρίζουμε –τα περισσότερα χειρόγραφα, και αχρονολόγητα– παραλλάζουν αρκετά. Έπειτα, καθώς είναι κείμενα δράσης, επιδιώκουν να συντονίζονται με το πολιτικό κλίμα της κάθε στιγμής. Κατά κάποιον τρόπο ανήκουν πιο πολύ στον τραγουδιστή, παρά στον συγγραφέα – γι' αυτό και οι περισσότεροι παραδίδονται ανώνυμα, ή αποδίδονται στον γνωστότερο ποιητή του είδους.

Ακριβώς λοιπόν οι μεταλλαγές που παρατηρούνται από εκδοχή σε εκδοχή, μας επιτρέπουν σήμερα να διαπιστώσουμε καθαρότερα τι αντιστοιχούσε και τι όχι στο ιδεολογικό περιβάλλον της εποχής τους, να τους διαβάσουμε, μ' άλλα λόγια, προσεκτικότερα.

Το φυλλάδιο που είχε τυπώσει στα 1797 ο ίδιος ο Ρήγας δεν σώθηκε· το ανατύπωσε όμως τον επόμενο χρόνο ο **Χριστόφορος Περραιβός** στην Κέρκυρα –στην Κέρκυρα των δημοκρατικών Γάλλων– κι έχουμε κάθε λόγο να πιστεύουμε πως η ανατύπωση στάθηκε πιστή. Από εκεί μαθαίνουμε πως ο Ρήγας είχε επιλέξει και το σκοπό: «εις το ήχον *Μία προσταγμή μεγάλη* διαβάζουμε πλάι στον τίτλο –ένα μακρύσυρτο τραγούδι, ρίμα για την ακρίβεια, ιστορικού περιεχομένου. Έπειτα το *Ώς πότε παλικάρια* ξανατυπώθηκε στα τέλη του 1824, στη συλλογή των δημοτικών τραγουδιών του **Φοριέλ**, δηλωμένη εξαίρεση ανάμεσα στα άλλα ιστορικά τραγούδια.

Τα είκοσι πέντε ενδιάμεσα χρόνια κύλησαν πολύ γοργά για τις εθνικές συνειδήσεις όλων των ευρωπαϊκών εθνών – και των Ελλήνων. Η γαλλική επανάσταση έγινε στο όνομα της κοινωνικής ελευθερίας, όμως σύντομα, και με καταλύτη τους αμυντικούς, αρχικά πολέμους, χρειάστηκε να προστεθεί το εθνικό συναίσθημα ώστε να ενισχυθεί ο συγκινησιακός ψυχισμός όσων υπεράσπιζαν τη Δημοκρατία. Πολύ σύντομα το ίδιο συναίσθημα επικαλέσθηκαν όσοι υπερασπίζονταν τώρα τη δική τους πατρίδα από τις, επεκτατικές πια, διαθέσεις του Ναπολέοντα. Έτσι, όσο προχωράει ο καινούργιος αιώνας, ο δέκατος ένατος, τόσο περισσότερο δικαιολογεί το όνομα που του αποδόθηκε: ο αιώνας των εθνικισμών.

Ας αρχίσουμε από κάποιες χρονολογικές διευκρινίσεις. Το κείμενο του 1824 ετοιμάστηκε για το τυπογραφείο τέλη του καλοκαιριού με αρχές του φθινοπώρου 1823, και πιθανότατα είχε φτάσει στα χέρια του γάλλου εκδότη έναν περίπου χρόνο νωρίτερα – αντιστοιχεί λοιπόν με τις απαρχές της ελληνικής επανάστασης. Ο Ρήγας πάλι πρέπει να είχε συνθέσει το δικό του κείμενο στα 1796, στα χρόνια που η γαλλική δημοκρατία είχε εδραιωθεί, η ακραία επαναστατική περίοδος είχε παρέλθει, και άρχιζαν οι εκστρατείες του Βοναπάρτη.

Είπαμε ότι η αρχική έκδοση δήλωνε και το σκοπό του τραγουδιού· η λεπτομέρεια αυτή δεν υπάρχει στη δεύτερη εκδοχή – αλλά μάλλον δεν πρέπει να δώσουμε σημασία στο πράγμα. Πιο σημαντική είναι μια δεύτερη παράλειψη· πριν από τους περίφημους στίχους

Ω Βασιλεύ του Κόσμου, ορκίζομαι σε Σε
στην γνώμην των Τυράννων να μην ελθώ ποτέ!
Μήτε να τους δουλεύω, μήτε να πλανηθώ
εις τα ταξίματά τους, για να παραδοθώ.

Κι αν παραβώ τον όρκον, ν' αστράψ' ο Ουρανός
και να με κατακάψει, να γένω σαν καπνός!

Το κείμενο του Ρήγα παρέχει και μιαν σκηνοθετική οδηγία: «Εδώ σηκώνονται οι πατριώτες ορθοί και, υψώνοντες τας χείρας προς τον ουρανόν, κάμνουν τον Όρκον». Βέβαια τα λόγια ετούτα προδηλώνονται και από τους αμέσως προηγούμενους στίχους («και τότε με τα χέρια ψηλά στον ουρανόν», κ.λπ.), ωστόσο η παραστατικότητα της εικόνας οπωσδήποτε αδυνατίζει.

Το βασικό, νομίζω, στοιχείο που μας ενδιαφέρει είναι ο τόπος της ορκομωσίας. Η σκηνοθεσία μάς οδηγεί στο ύπαιθρο – έχουμε δηλαδή κάτι ανάλογο με τις τελετές λατρείας του Υπέρτατου Όντος που ξέρουμε από τη γαλλική επανάσταση. Και πραγματικά, ο «Θεός» του Ρήγα δεν είναι ο χριστιανικός θεός, ή μάλλον ορθότερα, είναι κάτι ενδιάμεσο: υπάρχει και ο «σταυρός» ως σύμβολο, αλλά απαλείφεται όλο το εκκλησιαστικό πλέγμα· ούτε ιερείς ούτε άλλοι ενδιάμεσοι.

Οι άλλες, σημαντικότερες, διαφορές είναι είτε συντομεύσεις είτε αλλαγές. Βέβαια, κάθε τραγούδισμα συντέμνει συνηθέστερα παρά που επισωρεύει, αλλά είναι χαρακτηριστικό ότι εκτός από τους σχετικούς με τον Πασβάνογλου, άκαιρους πια στίχους, αφαιρούνται και όλοι εκείνοι που αναφέρονταν στα ασιατικά είτε αφρικανικά εδάφη της οθωμανικής επικράτειας: ο Ρήγας απευθυνόταν και στον πασά της Προύσας, και στον πασά της Συρίας, και στους Αιγύπτιους, και στους Λαζούς του Πόντου, ακόμα και στους Μαλτέζους. Ανήκε ακόμα τότε στους ιππότες της η Μάλτα, και οι μνήμες του στόλου της παρέμεναν ισχυρές. Απευθυνόταν επίσης και στους Αρμένιους (που το 1824 αντικαταστάθηκαν από τους «Σέρβους»), ενώ το «αράπηδες και άσπροι» φεύγει, για να πάρει τη θέση του το «νησιώται κι ηπειρώται».

Ο Αλέξης Πολίτης είναι ιστορικός, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Ώς πότε οφικιάλος σε ξένους βασιλείς;
Έλα να γίνει στύλος δικής σου της φυλής
Κάλλιο για την Πατρίδα κανένας να χαθεί,
ή να κρεμάσει φούντα για ξένον στο σπαθί

σάλπιζε ο Ρήγας. Οι στίχοι ετούτοι κρατήθηκαν, ασφαλώς, ωστόσο οι αμέσως επόμενοι, που αναφέρονται στην προοιωνιζόμενη εξέγερση, δεν βρίσκονται στη μετεπαναστατική εκδοχή.

Και όσοι προσκυνήσουν δεν είναι πλιο εχθροί
αδέλφια μας θα γένουν, ας είναι κι εθνικοί.
Μα όσοι θα τολμήσουν αντίκρυ να σταθούν,
εκείνοι και δικοί μας αν είναι, θα χαθούν.

(«Εθνικοί», δηλαδή ειδωλολάτρες, άπιστοι). Εδώ φαίνεται ολοκάθαρα μια μετάπτωση από τον κοινωνικό στον εθνικό στόχο. Ο Ρήγας είχε κατά νου την Ελευθερία, μία αδιαίρετη, παγκόσμια. Φυσικά, καθώς ο άμεσος εχθρός ήταν ο σουλτάνος, και οι χριστιανοί οι πιο καταπιεσμένοι υπήκοοί του, θα το έκρινε εύλογο να ρεθίσει το χριστιανικό συναισθηματικό υπόβαθρο – ωστόσο οι ελικοί στίχοι του *Θούριου* φανερώνουν με αρκετήν σαφήνεια το πολιτικό του όραμα:

Πώς οι προπάτορές μας πηδούσαν σαν θεριά,
για την Ελευθερίαν πηδούσαν στη φωτιά,
έτσι κι ημείς, αδέλφια, ν' αρπάξομεν για μια
τ' άρματα, και να βγούμεν απ' την πικρή σκλαβιά!
Να σφάξομεν τους λύκους που τον ζυγόν βαστούν,
και Χριστιανούς και Τούρκους σκληρά τους τυραννούν·
στεριάς και του πελάγου να λάμψει ο Σταυρός,
κι εις την δικαιοσύνην να σκύψει ο εχθρός·
ο κόσμος να γλιτώσει απ' αύτην την πληγή
κι ελεύθεροι να ζώμεν, αδέλφια, εις την γη!

Στην έκδοση του 1824 τα λόγια αυτά αλλάζουν λίγο, τόσο ώστε να αποκτήσουν εθνικό χρωματισμό:

Να σφάξωμεν τους λύκους που τον ζυγόν βαστούν,
και Έλληνες τολμώσιν σκληρά να τυραννούν.

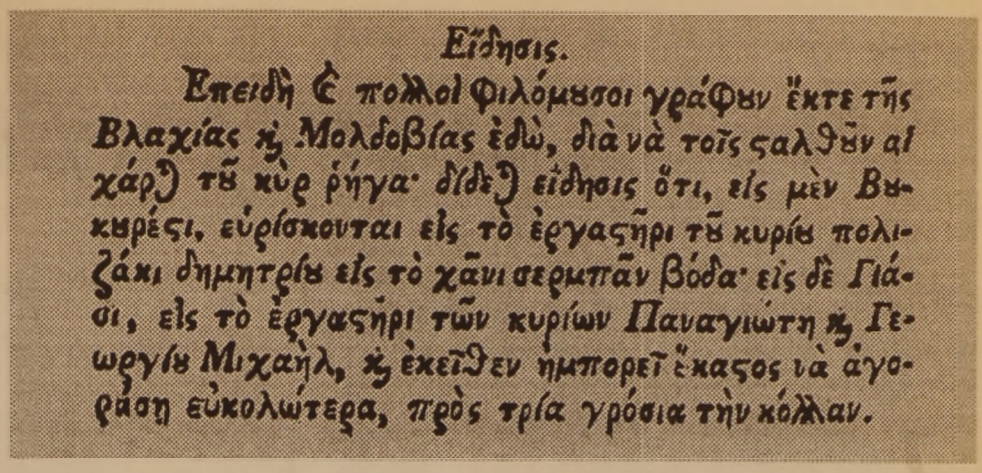
να 'λθει δικαιοσύνη, να λείψει ο εχθρός.

Έλληνες στη θέση του πανανθρώπινου «Χριστιανοί και Τούρκοι». Η αλλαγή μάλιστα στον άλλο στίχο κρύβει ουσιαστικό νόημα· η ενιαία εικόνα σπάζει σε δύο· ο εχθρός θα αναγκαστεί να αποδεχθεί τη δικαιοσύνη στην πρώτη εκδοχή, ενώ στη δεύτερη η δικαιοσύνη απλώς θα έρθει, και ο εχθρός θα χαθεί.

Αυτήν τη σαφή ελληνοποίηση της ελευθερίας τη συναντάμε και σε άλλο σημείο, εκεί που ο Ρήγας καλεί τους ξενιτεμένους να επιστρέψουν: *«Η Ρούμελη τους κράζει μ' αγκάλες ανοιχτές»*, έλεγε, *«εδώ Ελλάς τους κράζει»*, διαβάζουμε στην ύστερη εκδοχή. Το εθνικό αντικατέστησε το πραγματικό· οι πιο πολλοί ξενιτεμένοι ήταν Ρουμελιώτες, δηλαδή Βαλκάνιοι, όχι Μικρασιάτες.

*

Ωστόσο η Ελλάδα υπάρχει και στους στίχους του Ρήγα, προσωποποιημένη μάλιστα (σε χωρίο που λείπει από την παρισινή έκδοση). Η θέση της όμως, στο τέλος μιας ενότητας, μας επιτρέπει να πυλλάβουμε ακριβέστερα το νόημα που έδινε στην εικόνα ο Ρήγας. Πρόκειται για την ενότητα στην οποία καλούνται οι πληθυσμοί της οθωμανικής επικράτειας να εξεγερθούν. Η προτροπή απευθύνεται πρώτα στους Σουλιώτες και τους Μανιάτες, ακολουθούν οι Μαυροβούνιοι, οι σταυραετοί του Ολύμπου, οι Αγραφιώτες, οι ανδρείοι Μακεδόνες, οι αδελφοί του Σάβα και του Δούναβη, κατόπιν οι ναυτικοί της Μαύρης Θάλασσας, του Εύξεινου δηλαδή, και οι Λαζοί –αναφορές που δεν υπήρχαν, είδαμε, στο δεύτερο κείμενο– οι ναυτικοί της Ύδρας, της Κρήτης και των άλλων νησιών (οι δεύτεροι αντικαταστάθηκαν, εύλογα, από τους Ψαριανούς), τέλος οι Μαλτέζοι: όλους αυτούς θέλει και κράζει η Ελλάδα *«με μητρική φωνή»*.

Εἴδησις.
Ἐπειδὴ ἐ πολλοὶ Φιλόμουσοι γράφων ἔκτε τῆς Βλαχίας κ᾽ Μολδοβίας ἐδῶ, διὰ νὰ τοῖς ϛαλθῶν αἱ χάρ᾽ τῦ κὺρ ῥήγα· δίδε᾽ εἴδησις ὅτι, εἰς μὲν Βυκυρέϛι, εὑρίσκουται εἰς τὸ ἐργαϛῆρι τῦ κυρίυ πολιζάκι δημητρίυ εἰς τὸ χᾶνι σερμπᾶν βόδα· εἰς δὲ Γιάϛι, εἰς τὸ ἐργαϛῆρι τῶν κυρίων Παναγιώτη κ᾽ Γεωργίυ Μιχαὴλ, κ᾽ ἐκεῖθεν ἠμπορεῖ ἕκαϛος νὰ ἀγοράϛῃ εὐκολώτερα, πρὸϛ τρία γρόϛια τὴν κόλλαν.

«Είδησις» από την οποία τεκμαίρεται η εκδοτική αγορά προς την οποία απευθύνονται οι εκδόσεις της Βιέννης. Οι έμποροι Πολυζάκης (Βουκουρέστι) και Μιχαήλ (Ιάσι) διαθέτουν προς πώλησιν όχι μόνον τους χάρτες του Ρήγα αλλά και άλλα βιβλία του. *Εφημερίς 20 (10.3.1797) 224.*

Πρώιμος μεγαλοϊδεατισμός; Ή, για να κρατήσουμε τη διατύπωση του **Γιάννη Κορδάτου**. «Ο Ρήγας πρόδρομος του νεοελληνικού ιμπεριαλισμού»: Στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, αν το μεταγενέστερο αντίγραφο που μας έχει διασωθεί δεν έχει κι αυτό, υποστεί ιδεολογικές προσαρμογές, έχουμε σαφή αναφορά στην «Ελληνική Δημοκρατία» που οραματίζεται ο Ρήγας, και η οποία *«είναι μία, με όλον οπού συμπεριλαμβάνει εις τον κόλπον της διάφορα γένη και θρησκείας»*. Και στο παράρτημα του «Συντάγματος», όπως το ονομάζουμε, εκεί που αναφέρονται τα σύμβολα του μελλοντικού κράτους, σημειώνονται τα εξής: *«Όλοι οι Έλληνες στρατιώται φορούν εις το κεφάλι περικεφαλαία»*, και *«Κάθε Έλλην και Ελληνίς, ομοίως και κάθε κάτοικος της Δημοκρατίας ταύτης πρέπει να φορεί εις την περικεφαλαίαν του ή την σκούφιαν του εν παρόμοιον ρόπαλον* [...] *γραμμένον ή κεντημένον εις άσπρο πανί* [...]. *Τούτο είναι το σημείον του να γνωρίζονται οι ελεύθεροι δημοκράται και ισότιμοι αδελφοί»*. Το ρόπαλο είναι το «ρόπαλον του Ηρακλέους», οι εξεγερμένοι δημοκράτες δεν χρειάζονταν στο συμβολικό επίπεδο παρά ένα απλό και ρωμαλέο όπλο –κάτι σαν τη σφιγμένη γροθιά, αργότερα– απέναντι στον περίτεχνο οπλισμό του δυνάστη, ακριβώς επειδή η δική τους δύναμη ήταν ανάλογη του Ηρακλή.

Νομίζω πως οι συμβολισμοί είναι καθαροί. Η περικεφαλαία του Άρη, μα και της Αθηνάς, η σκούφια, το κάλυμμα των φτωχών, σε αντίθεση με το καπέλλο –έτσι δεν παριστάνονταν και η γαλλική Δημοκρατία– το ρόπαλο; Ανάλογα και η Ελλάδα αντιστοιχεί περισσότερο με την Αρετή, τη Σοφία, την Ελευθερία, τη Δημοκρατία των αρχαίων.

Όλοι αυτοί οι πολιτικοί και ιδεολογικοί τόποι θα επιβιώσουν ώς την ελληνική επανάσταση. Καθώς θα κρυσταλλώνονται, όμως, θα αποκτούν ολοένα και περισσότερο εθνικό περίγραμμα και θα αποβάλλουν, σιγά σιγά, τον κοινωνικό και παγκόσμιο χαρακτήρα τους. Μισόν αιώνα μετά τον Ρήγα οι Έλληνες θα τονίζουν περισσότερο τη φυλετική παρά την ιδεολογική τους συγγένεια με τους αρχαίους.

Τά «ἐπαναστατικά τραγούδια» τοῦ Ρήγα καί τό μέλος τους

τοῦ Γρ. Θ. Στάθη

«εἰς μνήμην Λεάνδρου Βρανούση καί μητροπολίτου Κοζάνης κυροῦ Διονυσίου Ψαριανοῦ»

Πολλά καί πολλάκις καί ἀπό πολλούς, παλαιότερα καί τώρα, ἔχουν γραφῆ γιά τά τραγούδια τοῦ Ρήγα· καί πολλές καί ποικίλες γιά ἕνα τραγούδι –γιά τόν Θούριο–, μᾶς παρέδωκε ὁ λαός καί κατέγραψαν ἤ καί συνέθεσαν κατά καιρούς γνωστοί διδάσκαλοι τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, τῆς Ἑλληνικῆς δηλαδή Μουσικῆς. Κι ἦταν ἴσως φυσικό, γιατί πρόκειται γιά τούς ἐθνικούς ὑπερήχους πού ὤργωσαν τήν ἑλληνική ὕπαιθρο καί ἀνατάραξαν τίς ἑλληνικές θάλασσες κι ἔκαναν τίς καρδιές τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων νά σκιρτήσουν ἀπ᾽ τήν πνοή τῆς ἐλευθερίας. Ἀφύσικο μᾶλλον ἦτο τό μέ πόση ἐλαφρότητα ἔσκυψαν στό πηγαῖο ὑλικό, κυρίως τά ἀνακριτικά ἔγγραφα τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας τοῦ 1797-98 καί τίς ἄλλες σχετικές ἱστορικές πηγές, οἱ ἱστορικοί τῆς παλαιότερης γενεᾶς, περί τό 1890, καί ἀμφισβήτησαν τήν γνησιότητα κάποιων τραγουδιῶν τοῦ Ρήγα, ἤ ἔσπευσαν νά ἀποδώσουν τό μέλος τῆς γαλλικῆς Μασσαλιώτιδος στό Θούριο καί νά μή μποροῦν νά ταυτίσουν τό «ἐπαναστατικό τραγούδι» τοῦ Ρήγα τό ψαλλόμενο *εἰς τόν ἦχον τῆς καρμανιόλας*.

Τό προκείμενο θέμα ἔχει καθαρά δυό ὄψεις· τήν ἱστορικοφιλολογική καί τήν μουσική-μουσικολογική. Τήν πρώτη πλευρά τήν ἐξέτασε ἐξαντλητικά στό ἔργο τῆς ζωῆς του ὁ μακαρίτης Λέανδρος Βρανούσης, γιά τόν Ρήγα Βελεστινλῆ, γιά τό ὁποῖο καί τιμήθηκε μέ βραβεῖο ἀπ᾽ τήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ξεκινώντας ἀπ᾽ τό 1948, γιά τήν ἐπέτειο τῶν ἑκατόν πενῆντα χρόνων ἀπ᾽ τόν μαρτυρικό θάνατο τοῦ Ρήγα, μέχρι τόν θάνατό του σέ μιά σειρά βιβλίων καί ἄρθρων καί ἀνακοινώσεων σέ συνέδρια. Ἀπ᾽ τήν δεκαετία τοῦ ἑβδομήντα καί μετά ὁ Λ. Βρανούσης βάλθηκε νά καλύψει μέ τήν σχολαστική ἔρευνά του καί τήν δεύτερη ὄψη τοῦ θέματος καί νά ἐντοπίσει τόν σκοπό μέ τόν ὁποῖο τραγούδησε καί χόρεψε τόν Θούριό του ὁ Ρήγας. Ἦταν μέχρι τότε ἕνα θέμα πού ἔμενε ἀδιερεύνητο. Οἱ ἑορτασμοί γιά τά ἑκατόν πενῆντα χρόνια τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας, το 1971, ἀνάσυραν πάλι τόν Θούριο τοῦ Ρήγα. Γιά τόν Λ. Βρανούση ἀφορμή στάθηκε καί ἡ ἑτοιμασία τῆς ἐκδόσεως ἀπ᾽ τήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, μέ τήν δική του ἐπιμέλεια, τῆς *Ἐφημερίδος* τῆς Βιέννης τῶν ἀδελφῶν Μαρκίδων Πούλιου, στό τυπογραφεῖο τῶν ὁποίων ὁ Ρήγας τύπωσε τά βιβλία του καί τήν Κάρτα του καί τά δύο «ἐπαναστατικά τραγούδια» του, τά ὁποῖα στάθηκαν ἀφορμή γιά τήν σύλληψή του. Ὁ Βρανούσης ἀνακάλυψε, τελικά, μιά καταγραμμένη μέ βυζαντινή σημειογραφία μελωδία τοῦ τραγουδιοῦ «Μιά προσταγή μεγάλη», σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἔπρεπε νά ψάλλεται ὁ Θούριος τοῦ Ρήγα, ὅπως σαφέστατα ἀναγράφεται στήν σωζόμενη ἔκδοσή του στήν Κέρκυρα τό 1798, ἀπ᾽ τόν φίλο καί σύντροφο τοῦ Ρήγα Χριστόφορο Περραιβό.

Κι ἦταν τότε, τόν Μάρτη τοῦ 1971 ἤ ’72 θαρρῶ, πού μοῦ ἐμπιστεύθηκε νά μεταγράψω στό πεντάγραμμο αὐτήν τήν μελωδία, ὅπως εἶχα κάνει τό 1970-71 μέ μιά σειρά πατριωτικά τραγούδια καί ἄλλα τοῦ Φαναριώτικου κύκλου. [Τά περισσότερα ἀπ᾽ αὐτά τά τραγούδια ἦταν παρμένα ἀπ᾽ τήν *Συλλογή Ἐθνικῶν Ἀσμάτων* τοῦ Ἀντ. Σιγάλα (Ἀθῆναι 1880), δηλαδή· Ὦ παιδιά μου ὀρφανά μου (σ. 35) – Φίλοι μου συμπατριῶται (σ. 36) – Δεῦτε παῖδες τῶν ἑλλήνων (σ. 43). – Ὁ καιρός ἀδελφοί τῆς ἐλευθερίας φθάνει (σ. 46) – Τί καρτερεῖτε φίλοι κι ἀδελφοί (σ. 50) – Ὅλα τά ἔθνη πολεμοῦν (σ. 60, κατά βάση τό μέλος τῆς καρμανιόλας) κ.ἄ.]. Ἕνα μεσημέρι τότε ἀνεβήκαμε στό μοναστήρι τῆς Πεντέλης, ὅπου ἦταν ἡ ἕδρα τοῦ Ἱδρύματος Βυζαντινῆς Μουσικολογίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὁ Λ. Βρανούσης, ὁ μακαριστός μητροπολίτης Σερβίων καί Κοζάνης κυρός Διονύσιος Ψαριανός κι ἡ ταπεινότητά μου καί ἠχογραφήσαμε τόν Θούριο τοῦ Ρήγα. Ὡς πότε παλληκάρια στό μέλος τοῦ τραγουδιοῦ «Μιά προσταγή μεγάλη» σέ ἦχο πλ. β', καθώς καί τό τραγούδι Ὦ παιδιά μου ὀρφανά μου, σέ ἦχο α'. Τά τραγούδησε ὁ ἀοίδιμος δεσπότης Κοζάνης κυρός Διονύσιος μέ τήν καθαρή βαρύτονη φωνή του. Αὐτήν τήν ἱστορική ἠχογράφηση τήν παρουσίασε ὁ Βρανούσης σ᾽ ἕνα Συμπόσιο Φαναριωτῶν μεταξύ Ἑλλήνων καί Ρουμάνων πού ὠργάνωσε ἡ Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν στήν Θεσσαλονίκη, καθώς καί στήν Ἑταιρεία Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν στά Γιάννινα. Τόν Θούριο καί κάποια ἄλλα τραγούδια, μεταγραμμένα ἀπό μένα, τά ἔπαιξε, σ᾽ ἐκεῖνες τίς περιστάσεις, στό πιάνο ἡ σύζυγος τοῦ Βρανούση κυρία Ἔρα.

Τότε, πάλι, καί ὁ Γεώργιος Λαδᾶς ἐξέδωκε ἕνα δίσκο βινυλίου μέ τόν Θούριο τοῦ Ρήγα κι ἄλλα τρία τραγούδια κατά μουσική ἐπιμέλεια τοῦ Δ. Λάγιου. Ἀκόμα, ὁ μουσικολόγος S. Baud-Bovy, τό 1979, ἔκανε ἀνακοίνωση στό Δ' Συμπόσιο Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου στά Ἰωάννινα (10-12 Ὀκτωβρίου 1979) μέ θέμα «Ὁ σκοπός τοῦ Θουρίου τοῦ Ρήγα» [βλ. *Πρακτικά* τοῦ, Θεσσαλονίκη 1983 (ἐκδ. ΙΜΧΑ) σ. 11-16]

τοστηρίζοντας ὅτι πρέπει ν' ἀναζητήσουμε μιά μελωδία
ιργοῦ Χασάπικου ρυθμοῦ πού ἦταν ὁ ἀγαπητός χορός τῶν
ληνικῶν πληρωμάτων πού ἀλώνιζαν τήν Ἀδριατική, τό
ἰγαῖο, τή Μαύρη Θάλασσα κατά τά τέλη τοῦ 18ου αἰ.».
ργότερα, Πρωταπριλιά τοῦ 1981, ὁ πολιός διδάσκαλος τῆς
θνικῆς Μουσικῆς Σίμων Καρᾶς ὠργάνωσε μιά ἐκδήλωση
:ήν αἴθουσα τοῦ Πολεμικοῦ Μουσείου μέ σχετική διάλεξη
κί μουσική ἀπόδοση τοῦ Θου-
ου, καί ἄλλων τραγουδιῶν,
τ' τήν Χορωδία καί Ὀρχή-
:ρα τοῦ «Συλλόγου πρός διά-
ωσιν τῆς Ἐθνικῆς Μουσικῆς».
Ἀρκοῦν, ὅμως, τά προοιμια-
ί αὐτά, μέ τήν προσθήκη ἀκό-
ι τῆς βιβλιογραφικῆς παρου-
ασης τῶν δημοσιευμάτων γιά
ν Ρήγα τοῦ Ἀθ. Καραθανά-
ι, «Ἀνασκόπηση τῶν ἐρευνῶν
ά τόν Ρήγα Φεραῖο πού γρά-
τηκαν κατά τήν περίοδο 1973-
)85» [*Ὑπέρεια*, Πρακτικά Α' υνεδρίου «Φεραί-Βελεστῖνο-ήγας», (Βελεστῖνο 30 Μαΐου - Ἰουνίου 1986), Ἀθῆναι 1990, σ. 449-456], ὅπου ὁ φίλος ἀνα-νώστης θά βρῆ τούς τίτλους αί τίς ἀκριβεῖς παραπομπές τούς συλλογικούς τόμους, για- ἐδῶ δέν χωροῦν ὅλα αὐτά. αί δέν χωρεῖ σχολιασμός, λλά πρέπει νά ἐπαινεθῆ ἡ προ-πάθεια τῆς ἐκδόσεως πρόσφα-ι (τέλος τοῦ 1997) ἑνός CD μέ τλο «Ρήγα Βελεστινλῆ Θούριος, παραδοσιακές μουσικές αραλλαγές καί προεπαναστα-κές μελωδίες. 200 χρόνια ἀπό ὁ μαρτυρικό θάνατο τοῦ Ρήγα ελενστινλῆ (1798-1998) [παγωγή: Ἐπιστημονική Ἑταιρεία Μελέτης «Φερῶν-Βελεστί-ου-Ρήγα», μέ τήν συμπαράσταση τῆς Ἱστορικῆς καί Λαογραφικῆς Ἑταιρείας τῶν Θεσσαλῶν], μέ εἰσαγωγή τοῦ Δρ. Δημηρίου Ἀπ. Καραμπεροπούλου καί μουσικά σχόλια - μουσική πιμέλεια τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου π. Χρήστου Κυριακοπού-ου.

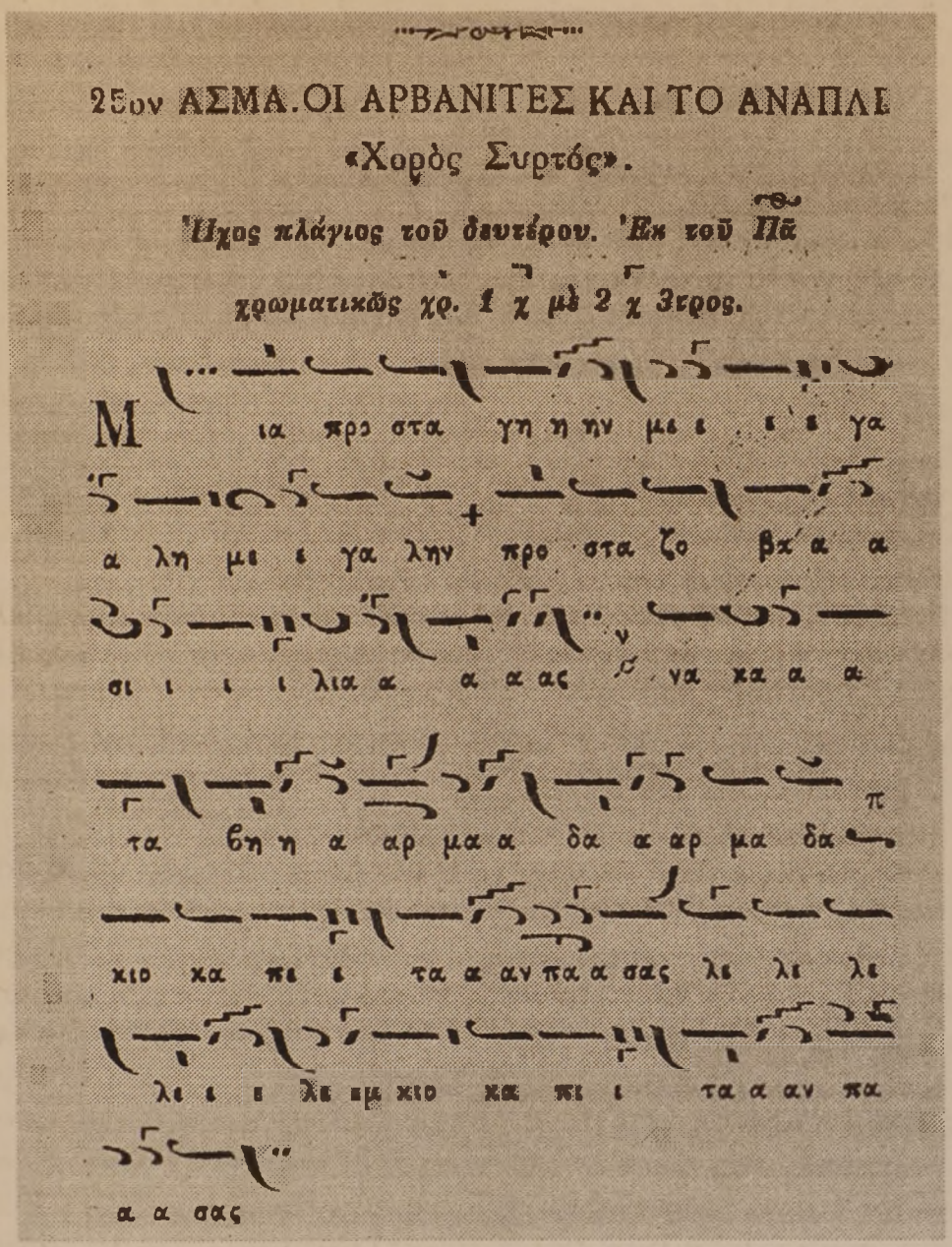
λά ἀποσαφηνίσουμε τά πράγματα μέ τήν σειρά.

ΙΣΤΟΡΙΚΟΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΟΨΗ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ

ρία εἶναι τά ἀδιαμφισβήτητα «ἐπαναστατικά τραγούδια» ῦ Ρήγα. Τό πρῶτο γνωστό καί ἀδιαμφισβήτητο εἶναι ὁ Θούος *Ὡς πότε παλληκάρια*, πού σέ χειρόγραφη μορφή καί σέ λλά ἀντίγραφα διαδόθηκε τό 1796, καί πρωτοτυπώθηκε στή ννη τό 1797, χωρίς δυστυχῶς νά ἔχει σωθῆ κανένα ἀντίτυπο, ί ξανατυπώθηκε στήν Κέρκυρα ἀπ' τόν Χριστόφορο Περραιτόν Ἰούνιο τοῦ 1798, ἴσως λίγο πρίν ἀπ' τόν μαρτυρικό θάνατο τοῦ Ρήγα (24 Ἰουνίου 1798), μέ τήν ἐπιγραφή «Θούριος, ἤτοι ρμητικός Πατριωτικός Ὕμνος πρῶτος, εἰς τόν ἦχον Μία προσταγή μεγάλη».

Τό δεύτερο εἶναι τό τραγούδι *Ὅλα τά ἔθνη πολεμοῦν*, τό ὁποῖον στά ἀνακριτικά ἔγγραφα «εἶναι μίμησις τοῦ γαλλικοῦ La Carmagnole» καί στήν ἔκδοση τοῦ Περραιβοῦ φέρει τήν ἐπιγραφή «Ὕμνος Πατριωτικός τῆς Ἑλλάδος καί ὅλης τῆς Γραικίας· πρός ξαναπόκτησιν τῆς αὐτῶν Ἐλευθερίας». Στήν ἔκδοση τοῦ Περραιβοῦ λείπει ὁ προσδιορισμός τοῦ ἤχου «εἰς τόν ἦχον τῆς Καρμανιόλας», ὁ ὁποῖος ὑπάρχει στό τρίτο τραγούδι ἐκείνης τῆς Κερκυραϊκής ἐκδόσεως, πού εἶναι ποίημα τοῦ ἰδίου τοῦ Χριστοφόρου Περραιβοῦ, κατά προσομοιακή μίμηση ὁπωσδήποτε τοῦ «Πατριωτικοῦ Ὕμνου» τοῦ Ρήγα, δηλαδή «Ὕμνος Εγκωμιαστικός παρ' ὅλης τῆς Γραικίας πρός τόν ἀρχιστράτηγον Μπουναπάρτε, Εἰς τόν ἦχον τῆς Καρμανιόλας. Τί θάμβος κι ἄμετρος χαρά». Γιά τήν ταύτιση αὐτοῦ τοῦ τραγουδιοῦ, κοίτα κυρίως Λ.Ι. Βρανούση, *Ὁ «πατριωτικός ὕμνος» τοῦ Ρήγα καί ἡ ἑλληνική «καρμανιόλα»*, Ἀθήνα 1960 [τό βασικό μέρος τῆς μελέτης αὐτῆς (σσ. 5-42) πρωτοδημοσιεύτηκε στόν τόμο «Εἰς μνήμην Κωνσταντίνου Ἀμάντου», σσ. 299-336, Ἀθήνα 20 Δεκεμβρίου 1960].

Τό τρίτο «ἐπαναστατικό τραγούδι» τοῦ Ρήγα λανθάνει. Εἶναι τό δεύτερο τυπωμένο τραγούδι στό *Ἐγκόλπιον*, γιά τό ὁποῖο τά ἀνακριτικά ἔγγραφα διατυπώνουν ὅτι «τό δέ [εἶναι μίμησις] τοῦ γνωστοῦ Freut euch des Lebens». Γιά τά δύο αὐτά ἐπαναστατικά τραγούδια τοῦ Ρήγα στά ἔγγραφα διαβάζουμε· «ἐν οἷς (κατά τήν ὑπό στοιχεῖον G συνημμένην γερμανικήν μετάφρασιν) περιέχονται καθ' ὅλου ρησικοπίαι κατά τῶν τυράννων καί παρακινεῖται ὁ λαός εἰς ἀποστασίαν». {Βλ. Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλῆς-Φεραῖος*, τ. 2, σ. 739 ἑξῆς ὡς 768}. Ὡς γνωστόν, τό ἐνοχοποιητικό ἔντυπο, γιά τό ὁποῖο συνελήφθη ὁ Ρήγας στήν Τεργέστη ἦταν αὐτό πού περιεῖχε α) τό Ἐγκόλπιον [στρατιωτικόν], β) τήν Δημοκρατική Κατήχηση, καί γ) τά δύο ἐπαναστατικά τραγούδια «ὥς τό μέν εἶναι μίμησις τοῦ γαλλικοῦ La Carmagnole, τό δέ τοῦ γνωστοῦ Freut euch des Lebens».

Τό ἄσμα «Οἱ Ἀρβανίτες καί τό Ἀνάπλι» ἀπό τά «Δημώδη Ἄσματα» τοῦ Λ.Β. Τσικνόπουλου (1896), καταγραμμένο μέ τά σημάδια τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς. Στό ἀρκτικό ἡμιστίχιο διαβάζουμε: «Μιά προσταγή μεγάλη...».

Β'. ΜΟΥΣΙΚΗ - ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΟΨΗ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ

Ἄς ἐξετάσουμε τά τρία τραγούδια ἀντίστροφα, τώρα.

α. Τό μέλος τοῦ τρίτου τραγουδιοῦ, πού λανθάνει, εἶναι γνωστό, τό μαρτυροῦν τά ἀνακριτικά ἔγγραφα· εἶναι μέλος τοῦ τραγουδιοῦ *Freut euch des Lebens*, σέ στίχους τοῦ Γερμανοελβετοῦ Johan Martin Usteri (1763-1827) πού συνέθεσε τό 1795 ὁ Hans-Georg Nägeli (1773-1836), τό ὁποῖο σέ ἑλληνική μετάφραση, *–Τόν βίον χαρῆτε–*, τοῦ Ἀγγέλου Βλάχου, μέ τήν μουσική του στό πεντάγραμμο περιλήφθηκε σέ σχολικό βιβλίο τοῦ Α. Μάλ-

του, *Τερψιχόρη, ἤτοι συλλογή χορικῶν ἀσμάτων πρός χρῆσιν τῶν σχολείων*, τεῦχος Α', Ἐν Λειψίᾳ 1884, σσ. 86-87. Τοῦ τραγουδιοῦ αὐτοῦ κατέχουμε μετάφραση καί τοῦ Β. Ρώτα (βλ. Βασ. Ρώτα, *Ρήγας Βελεστινλῆς* [δρᾶμα], β' ἔκδ. [Ἀθήνα 1948, σσ. 85-86]). Γιά ὅλα αὐτά βλ. στό βιβλίο τοῦ Λ. Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλῆς-Φεραῖος*, τόμος 2, Ἀθῆναι 1969, σσ. 760-762, ὅπου καί ἡ παρτιτούρα τοῦ τραγουδιοῦ. Ἄμποτε νά βρεθῆ κι αὐτό τό ἐπαναστατικό τραγούδι τοῦ Ρήγα!

β. Τό μέλος τοῦ δευτέρου τραγουδιοῦ, τοῦ *Ὅλα τά ἔθνη πολεμοῦν*, εἶναι, πάλι, γνωστό· εἶναι τό μέλος τῆς τρομερῆς «καρμανιόλας», πού ἀπό ρομαντικό τραγούδι τῆς ἐπαρχίας τῆς Προβηγγίας στή βόρεια Ἰταλία κατάντησε ὁ συνοδευτικός σκοπός τῶν ἐκτελέσεων μέ τήν γκιλοτίνα, ἀλλά καί τό ἀγαπητότερο ἐπαναστατικό ἐμβατήριο. Τό τραγούδι αὐτό συνήγειρε τότε τά πλήθη. Κι ὁ Ρήγας θέλησε ἀκριβῶς στό γνωστότατο αὐτό μέλος νά προσαρμόσει τόν δικό του Παιᾶνα, τόν «Ὕμνο Πατριωτικό τῆς Ἑλλάδος καί ὅλης τῆς Γραικίας πρός ξαναπόκτησιν τῆς αὐτῶν Ἐλευθερίας», κατά πῶς τόν ἐπέγραψε ὁ Περραιβός. Ὁ Λ. Βρανούσης σέ τρία βιβλία του δημοσίευσε τό μέλος τοῦ τραγουδιοῦ αὐτοῦ, μαζί μέ τήν γαλλική καρμανιόλα καί κάποια μεταγενέστερη ἀπήχηση αὐτοῦ τοῦ μέλους, σέ καταγραφή τοῦ Ἀντ. Σιγάλα. Βλ. κυρίως Λ. Ι. Βρανούση, Ὁ «πατριωτικός ὕμνος» τοῦ Ρήγα καί ἡ ἑλληνική «καρμανιόλα», Ἀθήνα 1960 [τό βασικό μέρος τῆς μελέτης αὐτῆς (σσ. 5-2) πρωτοδημοσιεύτηκε στόν τόμο «Εἰς μνήμην Κωνσταντίνου Ἀμάντου», σσ. 299-336. Ἀθήνα 20 Δεκεμβρίου 1960], σσ. 40-41.

γ. Τό μέλος καί ὁ σκοπός μέ τόν ὁποῖο τραγούδησε ὁ Ρήγας τόν Θούριό του, *Ὡς πότε παλληκάρια νά ζοῦμε στά στενά*, ἔχει μιά μακρά ἱστορία. Τά ἔγγραφα τῆς προανακρίσεως μᾶς μαρτυροῦν δυό σημαντικώτατα στοιχεῖα· «Τέλος, ἐξάγεται ἐκ τῆς μέχρι 18 Δεκεμβρίου διεξαχθείσης προανακρίσεως καί τό γεγονός, ὅτι κατά Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους τούτου [1797 – κατά τήν μαρτυρία τοῦ Ἀργέντη τοῦ 1796], ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς ἔψαλλεν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἀργέντη, παρισταμένου τούτου καί τοῦ Ἕλληνος Θεοχάρη, ὕμνον ἐλευθερίας, ὅστις λέγεται περιεχόμενος ἐν τῇ ἐπαναστατικῇ προκηρύξει, ἧς ἔγεινε συχνή μνεία, καί δή χορεύων περί τήν τράπεζαν» (Legrand, Emile, *Ἀνέκδοτα Ἔγγραφα* περί Ρήγα Βελεστινλῆ καί τῶν σύν αὐτῷ μαρτυρησάντων ἐκ τῶν ἐν Βιέννῃ ἀρχείων ἐξαχθέντα ὑπό Αἰμιλίου Λεγράνδ, μετά μεταφράσεως ἑλληνικῆς ὑπό Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου, ... Ἀθήνησιν, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῶν ἀδελφῶν Περρή, 1891, σ. 19). Ἀπό ἄλλο ἔγγραφο τῶν ἀνακρίσεων (ἔγγρ. 15, Legrand, σ. 59-61) γνωρίζουμε ὅτι «ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς, ἡλικίας 40, γεννηθείς ἐν Φεραῖς τῆς Θεσσαλίας καί ἄγαμος, κατά τά Πρακτικά τῆς ἀνακρίσεως αὐτοῦ ὑπ' ἀριθμ. 1 ὡμολόγησε κατ' οὐσίαν, ὅτι κατά τήν ἐνταῦθα διαμονήν του· α) ἔψαλε πολλάκις καί ἔπαιξε διά τοῦ αὐλοῦ τό ἐνταῦθα ὑπό (σ. 61) στοιχεῖον Α' συνημμένον ἑλληνικόν ᾆσμα τό ἐπιγραφόμενον *Θούριος Ὕμνος*, ὅπερ ἄρχεται διά τῶν λέξεων *Ὡς πότε παλληκάρια*, ἐν ᾧ ὁ ἑλληνικός λαός καθ' ὅλου παρακινεῖται εἰς ἀποστασίαν ἀπό τῶν Τούρκων». Τά δύο αὐτά στοιχεῖα, ὅτι δηλαδή ὁ Ρήγας «ἔψαλλε καί ἔπαιξε διά τοῦ αὐλοῦ» «καί δή χορεύων περί τήν τράπεζαν», δέν ἀξιοποιήθηκαν ἀπ' τούς παλαιότερους ἐρευνητές.

Ὁ Θούριος ἦταν προσαρμοσμένος μελικά σέ χορευτικό ἑλληνικό σκοπό, πού γνώριζε καλά ὁ Ρήγας. Καί χρειάστηκε νά περάσει σχεδόν μισός αἰώνας ἀκόμα, μετά τήν ἀνεύρεση τῶν Κερκυραϊκῶν ἐντύπων τοῦ 1798, τοῦ Χριστοφόρου Περραιβοῦ (ἡ ἀνεύρεση ἔγινε ἕναν αἰῶνα ἀκριβῶς μετά τό μαρτύριο τοῦ Ρήγα, τό 1898), ὅπου μᾶς προσφέρεται ἡ ἔνδειξη γιά τό μέλος τοῦ Θουρίου «εἰς τόν ἦχον Μιά προσταγή μεγάλη», νά κινηθῆ ἡ ἔρευνα πρός τήν σωστή κατεύθυνση. (Καί πρωτύτερα ὁ Περραιβός, τό 1860, στήν *Βιογραφία* του, θυμᾶται καλά καί τό σημειώνει ὅτι ὁ Θούριος ἦταν προσαρμοσμένος «εἰς τόν ἦχον Μιά προσταγή μεγάλη»). Ὁ Λ. Βρανούσης στήν πρώιμη «Συμβολή στήν ἔρευνα γιά τά τραγούδια τοῦ Ρήγα καί τῶν μιμητῶν του» [Ἀθήνα 1948] στήν σελ. 13 λέει· «Ἄγνωστο ἐπίσης μένει –ὅσο τουλάχιστον ξέρω– τό τραγούδι *Μία προσταγή μεγάλη*, πού θἄπρεπε νἄταν γνωστότατο τήν ἐποχή ἐκείνη, γιά νά σημειώνεται στήν κερκυραϊκή ἔκδοση τοῦ *Θουρίου* (γύρω στά 1800) ὅτι τό *Ὡς πότε παλληκάρια* τραγουδιότανε στό σκοπό τοῦ *Μία προσταγή μεγάλη*. Ἦταν ἄραγε ἐπαναστατικό τραγούδι; καί τίνος;». Καί σημειώνει (στήν ὑποσημ. 6) τῆς ἄλλης μελέτης του, λίγο ἀργότερα, τό 1960, (*Ὁ «πατριωτικός ὕμνος» τοῦ Ρήγα καί ἡ ἑλληνική «καρμανιόλα»*): «...Τό μέλος καί ὁ ρυθμός του συμβαδίζει μ' ἕναν ἀπό τούς κοινότερους βηματισμούς τῶν λαϊκῶν μας χορῶν. Ὁ Ρήγας, λένε τά ἔγγραφα, ὄχι μόνον τραγούδησε ἐπανειλημμένα μαζί μέ τούς συντρόφους του τόν *Θούριο*, ἀλλά καί τόν ἐχόρεψε» (Legr. σ. 19)».

Ποιός ἦταν αὐτός ὁ χορός καί ποιό ἦταν αὐτό τό τραγούδι, τό *Μιά προσταγή μεγάλη*, πού ὅλοι τό ἔψαχναν; Καί γιατί δέν τό ἔβρισκαν;

Τό τραγούδι εἶναι καταγραμμένο μέ τά σημάδια τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς καί δημοσιευμένο τό 1896, ἀλλά στόν πίνακα περιεχομένων τοῦ μουσικοῦ βιβλίου εἶναι εὑρετηριασμένο μέ ἄλλον τίτλο, τόν ἑξῆς· *Οἱ Ἀρβανίτες καί τό Ἀνάπλι!* Τό ἀρκτικό πρῶτο ἡμιστίχιο *Μιά προσταγή μεγάλη*, δέν ἀποτελεῖ καί τόν τίτλο τοῦ τραγουδιοῦ. Ἡ πλήρης παραπομπή εἶναι ἡ ἀκόλουθη· Ἀνδρέου Β. Τσικνοπούλου, *Δημώδη Ἄσματα*, τεῦχος πρῶτον, Ἀθῆναι 1896, σσ. 34-35. «Οἱ Ἀρβανίτες καί τό Ἀνάπλι, Χορός Συρτός, ἦχος πλάγιος τοῦ δευτέρου. Ἐκ τοῦ Πα χρωματικῶς. Μια προσταγή μεγάλη μεγάλη...». Τό ἴδιο τραγούδι μέ τό ἴδιο μέλος τό κατέγραψε καί ὁ παπᾶ Γεώργιος Ρήγας, καί δημοσιεύτηκε τό 1958 μέ τόν τίτλο του *Μιά προσταγή μεγάλη*· ἡ ἔλλειψη ὅμως εὑρετηριασμοῦ, δυσκόλεψε τήν ἀνεύρεσή του. [Κοίτα, Γεωργίου Α. Ρήγα, οἰκονόμου, *Σκιάθου Λαϊκός Πολιτισμός*, τεῦχος Α' - *Δημώδη Ἄσματα*, Θεσσαλονίκη 1958 (ὡς Παράρτημα τοῦ περιοδικοῦ *Ἑλληνικά*), σ. 224, «ρυθμός ἑπτάσημος, βος ἐπίτριτος», ἦχος πλ. β' Πα].

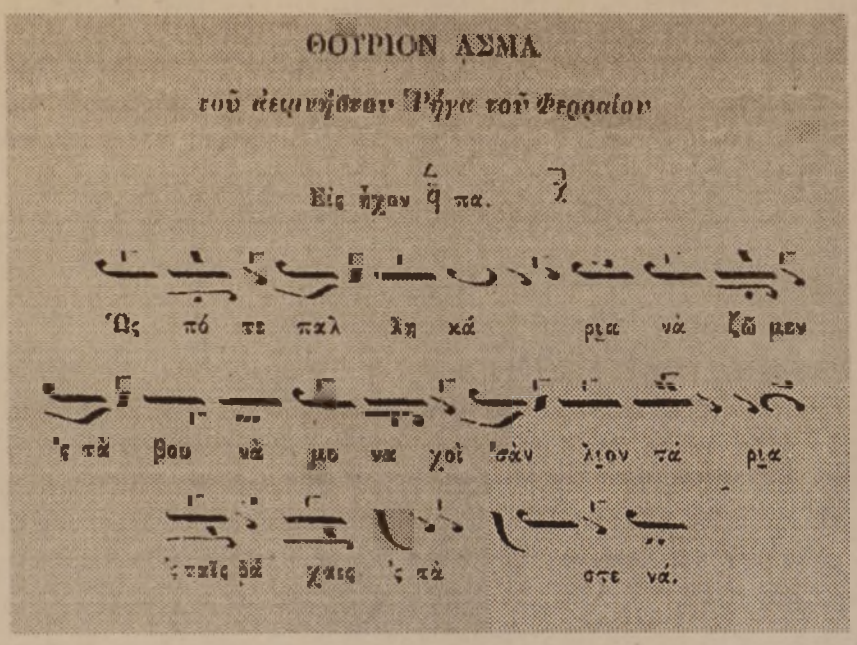
Τό ἴδιο, ἀλγεινή περίπτωση ἀποτελεῖ καί ο εὑρετηριασμός τοῦ ἴδιου τραγουδιοῦ, ἀλλά μέ ἄλλο μέλος, στήν ἐπίσημη ἔκδοση τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, πού ἦταν κυριολεκτικά κάτω ἀπ' τήν μύτη τοῦ Βρανούση· «Τοῦ Λάμπρου Κατσώνη»! Ἡ πλήρης παραπομπή εἶναι ἡ ἀκόλουθη· Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη καί Σπυρ. Δ. Περιστέρη, *Ἑλληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, τόμ. Γ' (Μουσική Ἐκλογή), Ἀθῆναι 1968 (ἔκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), σσ. 37. Β' Ἱστορικά Τραγούδια 1. Τοῦ Λάμπρου Κατσώνη, ἠχογρ. ἀπ' τόν Σταῦρ. Καρακάση στήν Χαλκιδική (Ἱερισσός), 1959. Τρόπος τοῦ Ρε (Ρε=λα) [δηλ. ἦχος α']· Μιά προυσταγή μιγά- μιά προυσταγή μιγά- μιά προυσταγή μιγάλη προυστάζ' οὐ βασιληᾶς».

Ἡ χαρά τοῦ Βρανούση ὅταν βρῆκε καί μοῦ ἔδωσε νά μεταγράψω τό μέλος τοῦ τραγουδιοῦ «Μιά προσταγή μεγάλη», σέ ἦχο πλ. β', καί νά τοῦ τό τραγουδήσω καί νά προσαρμόσω τά λόγια τοῦ Θουρίου «Ὡς πότε παλληκάρια» πάνω σ' αὐτό, ἦταν ἀνείπωτη. Εἶναι σάν νά τόν βλέπω τώρα μπροστά μου, λαμπρό κι ἐνθουσιώδη καί νά τό σιγοτραγουδάει καί νά θέλει νά τό χορέψει! Μονάχα πού τώρα ἐδῶ, βλέποντας τήν σημειογραφία

ιτῶν τῶν καταγραφῶν, τοῦ Τσικνοπούλου καί τοῦ Γ. Ρήγα, ν ἀναγνωρίζω τήν σελίδα πού μοῦ εἶχε δώσει φωτοτυπημένη ὁ ρανούσης· θυμᾶμαι καλά τί μετέγραψα, κι ἦταν πλησιανό, μέ κροδιαφορές, στήν καταγραφή τοῦ Γ. Ρήγα καί ὄχι τοῦ Τσι-οπούλου, που ἔχει δυό στίχους μελισμένους. Αὐτό πάει νά πῆ ὡς ἴσως μιά ἄλλη καταγραφή λανθάνει τώρα, πού, παρ' ὅλη ν ἐποπτεία πού ἔχω, αὐτές τίς μέρες δέν μπόρεσα νά ἐντοπίσω. ά τό βρῶ ἴσως στό ἀρχεῖο τοῦ Λέανδρου Βρανούση, κάποια ρα.

Ο Θούριος, ὅμως, οἱ στίχοι οἱ ἴδιοι «Ὡς πότε παλληκάρια», δέν ναι καταγραμμένοι κατά προσαρμογή «εἰς τόν ἦχον Μιά προ-αγή μεγάλη», οὔτε στά χειρόγραφα τῆς ἐποχῆς μετά τόν Ρήγα, ὔτε στά ἔντυπα μουσικά βιβλία. Καί τό τραγούδι *Μιά προσταγή γάλη* δέν εἶναι, πάλι, καταγραμμένο τήν ἐποχή πρό τοῦ Ρήγα. ὸ τραγούδι καί στίς δυό του παραλλαγές ὡς «Οἱ Ἀρβανίτες καί ' Ἀνάπλι» σέ ἦχο πλ. β' (Τσικνόπουλος καί Γ. Ρήγας, ὅπου ρωας εἶναι ὁ Μοῦρτο Χάμζας) καί ὡς «Τοῦ Λάμπρου Κατσώ-ι» σέ ἦχο α' (παράδοση Ἱερισσοῦ Χαλκιδικῆς, ἐκδ. Ἀκαδημίας θηνῶν) ἀναφέρεται στήν ἐποχή ῦ 1770, πού πρωτοάναψε μιά σπίθα ευθεριᾶς. Κι αὐτή ἡ σπίθα ἄναψε ιί φλόγισε τά στήθη τῶν Ἑλλήνων ι τραγουδήσουν καί νά χορέψουν ὐτό τό τραγούδι. «Χορός Συρτός» μείωσε ὁ Τσικνόπουλος «ρυθμός τάσημος, βος ἐπίτριτος» σημείωσε ιί ὁ Παπᾶ Γεώργης Ρήγας καί «Συρ-ος» χορός εἶναι καί ἡ παραλλαγή τῆς ρισσοῦ Χαλκιδικῆς. Αὐτήν τήν πα-άδοση, καί μάλιστα τοῦ πλ. β' ἤχου, ώριζε ὁπωσδήποτε ὁ Ρήγας, καί ταιζε μέ τόν αὐλό του καί χόρευε γύ-ω ἀπ' τό τραπέζι στίς συντροφιές ὧν φίλων του στήν Βιέννη λαμπα-ασμένος ἀπ' τό πατριωτικό πάθος. ι ὅσο κι ἄν ἐγείρονται ἀπορίες ἤ καί μφισβητήσεις κατά πόσο ἡ κατα-ραφή τοῦ τραγουδιοῦ ἕναν αἰῶνα μετά τόν Ρήγα (Τσικνόπου-ος, τό 1896) εἶναι τό αὐθεντικό μέλος ὅπως τό ἤξερε καί ὁ Ρήγας, ρέπει νά ἔχουμε ἐμπιστοσύνη στήν προφορική παράδοση καί άλιστα τήν χορευτική. Ὁ Συρτός Χορός, πού ἤξερε καί ὁ Ρήγας ἶν Θεσσαλός, ὅπως καί ὅλοι οἱ στεριανοί Ἕλληνες, παραμένει υρτός χορός· δέν ἀλλάζει μέ τίποτε. Κι οἱ συρτοί βηματισμοί το-ζουν τούς ρυθμικούς πόδες κι εἶναι, συγχρόνως, οἱ καλύτεροι ύλακες καί τηρητές τῆς μελωδίας.

Εἶπα λίγο πρίν ὅτι τήν μελωδία τοῦ πλ. β' ἤχου γνώριζε ὁ Ρή-ις καί σ' αὐτήν προσάρμοζε τόν Θούριό του. Θέλω νά ὑποστη-ίξω τήν ἄποψη αυτή. Τό μέλος τοῦ πλ. β' ἤχου ἀνήκει στό χρω-ατικό γένος τῆς μουσικῆς, μέ γνωριστική ἰδέα τά ἀλλοιωμένα ατονικά διαστήματα. Τό ἄκουσμα εἶναι μελισταγές καί μαζί ελαγχολικό· προσιδιάζει σέ συναισθήματα θλίψης πού θέλουν ά ἐκραγοῦν σέ στεναγμούς ἀνακούφισης. Αὐτό δηλώνουν καί ά δύο «ἀμάν ἀμάν» πού καταγράφει ὁ Γ. Ρήγας ἤ τά «λελελε-έμ» πού σημειώνει ὁ Τσικνόπουλος, πρίν ἀπ' τόν ἀναδιπλασμό οῦ δευτέρου ἡμιστιχίου. Αὐτό ἤθελε καί ὁ Ρήγας νά ἐκφράσει ουσικά, τό «ὥς πότε πιά!». Ἀκόμα, αὐτό τό μέλος τοῦ πλ. β' χου εἶναι πιό λιτό, ἀπ' τό μέλος τοῦ τραγουδιοῦ σέ α' ἦχο. Ἔχει όνο δυό φυσιολογικές μελικές ἀναδιπλώσεις γιά ν' ἀποπληρω-οῦν οἱ ρυθμικοί πόδες· μία στήν λέξη «μεγάλη», πού ἀντιστοιχεῖ σέ ἀναδιπλασμό τῆς λέξης «παλληκάρια» καί μία στή φράση «προστάζ' ὁ βασιλιᾶς», πού ἀντιστοιχεῖ στό δεύτερο ἡμιστίχιο τοῦ ἀρκτικοῦ στίχου τοῦ Θουρίου «νά ζοῦμε στά στενά». Κι ἄν μάλιστα ἀντικατασταθῆ τό μέλισμα «ἀμάν ἀμάν» ἤ «λελελελέμ» μέ τήν λέξη «παλληκάρια», πρᾶγμα πού μοιάζει νά εἶναι τό φυσικώτερο, τότε ἔχουμε τό ἀκόλουθο μουσικό ἄκουσμα τοῦ πρώ-του στίχου: «Ὡς πότε παλληκά- παλληκάρια νά ζοῦμε στά στενά- παλληκάρια, νά ζοῦμε στά στενά». Τό μέλος τῆς παραδόσεως τῆς Χαλκιδικῆς φαίνεται πιό ἐπιτηδευμένο μουσικά, ἄρα μεταγενέστερα ἐπεξεργασμένο, κι ὄχι αὐθόρμητο, ἄρα πιό κοντά στήν γένεσή του. Ἔχει δυό κοψίματα πού ἀναγκάζουν σέ τρεῖς ἐπαναλήψεις τοῦ πρώτου ἡμιστιχίου· δηλαδή, «Μιά προυσταγή μιγά- μιά προυσταγή μιγά- μιά προυσταγή μιγάλη προυστάζει ὁ βασιλιᾶς». Κι ὕστερα ἀναδιπλασμό ὅλου τοῦ πρώτου στίχου γιά νά δέσει μέ ὅλον τόν δεύτερο στίχο. Αὐτή ἡ μελική ἀνάπτυξη παραμορφώνει τόν πρῶτο στίχο τοῦ Θουρίου. Δηλαδή· «Ὡς πότε παλληκά- ὥς πότε παλληκά- ὥς πότε παλληκάρια νά ζοῦμε στά στενά». Καί θαρρῶ ὅτι ὁ Ρήγας ἴσα-ἴσα ἤθελε νά τονίσει τήν λέξη «παλληκάρια». Κι ὅτι ἔπαιζε μέ τήν φλογέρα του ὁ Ρήγας τόν Θούριό του, πάλι πρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι ἔπαιζε τήν εὐκολότερη καί λιτότερη, καί μαζί γλυκύτερη, μελωδία τοῦ πλ. β' ἤχου, καί ὄχι τοῦ α' ἤχου.

Ὁ Θούριος καταγραμμένος μέ σημάδια τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς στή «Συλλογή Ἐθνικῶν Ἀσμάτων» τοῦ Ἀντ. Ν. Σιγάλα (1880). Στό ἀρκτικό ἡμιστίχιο διαβάζουμε: «Ὡς πότε παλληκάρια...».

Ἀπ' τά τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα διάφοροι μουσικοδιδάσκαλοι κατέγραψαν καί μᾶς παρέδωκαν καί ἄλλες μελωδίες τοῦ Θουρίου τοῦ Ρήγα, φανερά ἔξω ἀπ' τό πνεῦμα του καί μακριά ἀπ' τήν μουσική παράδοση τῆς ἐποχῆς του. Εἶναι, ὡστόσο, κληρονομήματα πού μᾶς ἄφησαν οἱ νεώτερες γενεές, ἄλλοτε ἀνώνυμα καί ἄλλοτε ἐπώνυμα, ἀποτίοντας φόρο τιμῆς στόν πρωτομάρτυρα καί ἐθνεγέρτη Ρήγα Βελεστινλῆ-Φεραῖο, καί καταγράφοντας τήν ἀπήχηση πού εἶχε πάντοτε αὐτός ὁ «ὕμνος ἐλευθερίας» ἤ τήν προσδοκία πού γεννοῦσε σέ ἀδούλωτους ἀκόμα κατά τόπους Ἕλληνες. Αὐτές οἱ ἄλλες μελωδίες του Θουρίου εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

Ἀντωνίου Ν. Σιγάλα, *Συλλογή Ἐθνικῶν Ἀσμάτων*, Ἐν Ἀθήναις 1880, σσ. 33-34, «Θούριον ἆσμα, τοῦ ἀειμνήστου Ρήγα τοῦ Φεραίου, Εἰς ἦχον α' Πα Ὡς πότε παλληκάρια». - Κλεοβ. Κ. Ἀρτεμίδου, *Ὀρφική Λύρα*, Ἀθῆναι, 1905, σσ. 116-118· «Ὡς πότε παλληκάρια· θυμίζει μέλος μικρασιατικῶν παραλίων. - π. Γεωργίου Ρήγα, στό περιοδικό *Σκιάθος*, τεῦχος 40 (1986) [ἐκδ. ὁ Χρ. Β. Χειμώνας] «Ὡς πότε παλληκάρια, ὡς "μέλος παλαιόν", ἦχος τρίτος, ρυθμός διτρόχαιος γιά σχολική μᾶλλον χρήση. - Ἰω. Θ. Σακελλαρίδου, *Μοῦσα*, ἤτοι βιβλίον μουσικόν παιδαγωγικόν προωρισμένον διά τά Σχολεῖα καί περιέχον τάς καλλίστας γερμανικάς καί ἡμετέρας μελωδίας πρός δέ καί δημώδη τινά ἄσματα, Ἐν Αθήναις 1882, σ. 51. «Στίχοι τινές ἐκ τοῦ Θουρίου τοῦ Ρήγα, [ἦχος δ' λεγετος] βου Καλίτερα μιᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωή...» (σέ βυζαντινή καί εὐρωπαϊκή σημειογραφία, ὡς μέλος ἀνώνυμον) καί σ. 74. «Στίχοι τινές ἐκ τοῦ Θουρίου τοῦ Ρήγα [ἦχος] τρίτος Γιά τήν ἐλευθερίαν νά ζώσωμεν σπαθί» (σέ βυζαντινή καί εὐρωπαϊκή σημειογραφία). Μέ τά ἀρχικά τοῦ συνθέτου Ι. Θ. Σ. Καί οἱ δυό αὐτές μελοποιήσεις σέ ρυθμό ἐμβατηρίου.

Τὰ στρατιωτικὰ σχέδια τοῦ Ρήγα

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Οἱ δυσκολίες ποὺ συναντοῦν οἱ ἐρευνητὲς στὸν προσδιορισμὸ τῶν σχεδίων τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ εἶναι γνωστὲς καί, κατὰ γενικὴ παραδοχή, μᾶλλον ἀξεπέραστες. Ἂν καὶ τὸ μοιραῖο ταξίδι τοῦ ἐπαναστάτη ἀγωνιστῆ ἀπὸ τὴν Βιέννη στὴν Τεργέστη καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὰ Ἰόνια, στὴν Πρέβεζα ἢ στὸν Μωριᾶ, λογικὰ προϋποθέτει τὴν ὕπαρξη συγκεκριμένου καὶ ἐπαρκῶς ἐπεξεργασμένου σχεδίου, οἱ οὐσιαστικές, οἱ πρακτικὲς πλευρές τοῦ τελευταίου ἔχουν ἐλάχιστα διαλευκανθεῖ. Ὁ Ρήγας ἔφυγε μὲ σκοπὸ νὰ ἀνάψει, τὸ ταχύτερο δυνατό, μέσα σὲ συγκυρία ποὺ φαινόταν σ' αὐτόν, ὅπως καὶ σὲ πολλοὺς ἄλλους, ἰδανικὴ ἱστορικὴ εὐκαιρία, τὴ φλόγα μιᾶς φιλόδοξης ἐπανάστασης ποὺ θὰ ἄλλαζε τὴν πολιτική, διπλωματική, κοινωνικὴ μορφὴ τῆς Βαλκανικῆς, κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωση τῆς ἐπαναστατικῆς δημοκρατικῆς Γαλλίας. Ἐξυπακούεται ὅτι τὸ μέγεθος τῆς πρόθεσης, ἡ ἔκταση τῆς ἀναμενόμενης σύγκρουσης, ἐπέβαλε τὴ στρατιωτικὴ προετοιμασία, τόσο στὸ ἐπίπεδο τῶν σχεδίων, ὅσο καὶ σὲ ἐκεῖνο τῶν πρακτικῶν προβλέψεων.

Στὶς ἀποσκευὲς τοῦ ταξιδιοῦ καὶ τῆς ἐπανάστασης, ὁ ἐπικίνδυνος ταξιδιώτης δὲν μετέφερε οὔτε ὅπλα οὔτε πυρομαχικὰ οὔτε στρατιωτικὰ σχέδια. Τὰ κιβώτια ποὺ ἔπεσαν στὰ χέρια τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας περιεῖχαν βιβλία, ἔντυπα, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα μόνο ἔμμεσα μποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀνατρεπτικά. Ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ *Νέου Ἀνάχαρση* λόγου χάρη, ὡς τὴν ἀπόφαση γιὰ ἀποφασιστικὴ σύγκρουση μὲ τὸν τύραννο, ἡ ἀπόσταση εἶναι μᾶλλον μεγάλη καὶ ὁ χρόνος γιὰ νὰ τὴν διασχίσει κανεὶς ἀνάλογος. Ἀντίφαση περίεργη γιὰ κάποιον ποὺ ἔσπευδε νὰ προλάβει τὴν ἱστορικὴ εὐκαιρία, Ποὺ στόχευε νὰ ξεκινήσει ἕναν μεγάλο πόλεμο.

Οἱ ἀπελευθερωτικὲς «εὐκαιρίες» ποὺ γνώρισε ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς ἦταν μᾶλλον στρατιωτικῆς ὑφῆς, παρὰ τὶς πλούσιες πολιτικές τους παραμέτρους. Στὴν πρώτη του ὡριμότητα, ὁ Ρήγας ἀνδρώθηκε πολιτικὰ μέσα σὲ ἀτμόσφαιρα πολεμικῶν ἐξελίξεων. Ἑκατό περίπου χρόνια μετὰ τὴν τελευταία πολιορκία τῆς Βιέννης ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς, Αὐστριακοὶ καὶ Ρῶσσοι προσπαθοῦσαν νὰ καταλύσουν τὴν Ὀθωμανικὴ παρουσία στὴν Εὐρώπη καὶ νὰ διανείμουν μεταξύ τους τὰ βαλκανικὰ ἐδάφη. Ὁ Ρήγας ἔζησε ἀπὸ κοντὰ αὐτοὺς τοὺς πολέμους, στὴ Βλαχία, ὅπου οἱ Φαναριῶτες πρίγκηπες μὲ δεξιότητα προάσπιζαν τὴν ἐξουσία τοῦ Σουλτάνου. Ὁ γραμματικὸς ἀπὸ τὴν Θεσσαλία, ὅπως καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ ἄρχοντες καὶ ἀστοὶ τῆς Ὀθωμανικῆς ἐπικράτειας ἀντιμετώπισαν σοβαρὰ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ αὐτὴν τὴν διαμάχη τῶν Αὐτοκρατοριῶν γιὰ νὰ προωθήσουν τὰ δικά τους συμφέροντα. Οἱ φυγόκεντρες τάσεις συνέπαιρναν ἐξάλλου ἐκεῖνο τὸν καιρὸ τὴν πλειοψηφία τῶν τοπικῶν ἡγεμόνων τῆς Αὐτοκρατορίας, μουσουλμάνους ἢ χριστιανούς, ὀσποδάρους, πρίγκηπες, γενίτσαρους ἢ πασάδες. Ἡ ἄδοξη, γιὰ τοὺς διεκδικητὲς τῆς Ὀθωμανικῆς κληρονομιᾶς, διακοπὴ τῶν πολέμων, κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῶν ἐξελίξεων στὴν Γαλλία[1], δὲν φάνηκε ἱκανὴ στὸ νὰ ἀκυρώσει τὶς προσδοκίες ἐκείνων ποὺ πρόσβλεπαν στὴν ἀνατροπὴ τῆς σουλτανικῆς τυραννίας. Ἁπλῶς, περίμεναν τὴν νέα εὐκαιρία.

Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, πέρα ἀπὸ τὴν ἀκτινοβολία τῶν πολιτικῶν της προτάσεων καὶ τῶν ἰδεολογικῶν της ὁραμάτων, εἶχε προκαλέσει σκληρὲς στρατιωτικὲς συγκρούσεις οἱ ὁποῖες, προοδευτικά, εἶχαν ἐπεκταθεῖ πρὸς τὰ ἀνατολικὰ καὶ εἶχαν ἀγγίξει τὰ ὅρια τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀπὸ τὴν ἄνοιξη τοῦ 1796 ὁ Ναπολέων Βοναπάρτης βρισκόταν στὴν Ἰταλία, ὅπου καὶ κατανικοῦσε τὰ αὐστριακὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα. Τὸν Μάιο κατέλυσε τὸ κράτος τῆς Βενετίας καὶ προσάρτησε τὶς κτήσεις του. Τὸν Ἰούνιο, γαλλικὰ στρατεύματα ἀποβιβάστηκαν στὴν Κέρκυρα ἐνῶ, μετὰ τὴ συνθήκη τοῦ Κάμπο Φόρμιο (Ὀκτώβριος 1797), ἡ δημοκρατικὴ Γαλλία ἐγκαταστάθηκε ἐπίσημα στὰ Ἑπτάνησα. Ἡ πολεμική, ὅσο καὶ πολιτικὰ ἀνατρεπτική, ἀτμόσφαιρα τῆς Εὐρώπης, ἄγγιζε πλέον τὸν ὀθωμανικὸ χῶρο καὶ τοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΕΜΟΣ

Οἱ στρατιωτικὲς νίκες τῆς ἐπανάστασης καὶ τοῦ Ναπολέοντα εἶχαν ἐπιπλέον ἔντονα ἀναβαθμίσει τὴν σημασία τοῦ πολέμου ὡς πολιτικοῦ παράγοντα. Ἡ στρατιωτικὴ ἀποτελεσματικότητα τῶν Γάλλων ὀφειλόταν στὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων τοῦ στρατοῦ μὲ τὴν κοινωνία. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ ἐπαγγελματικὰ καθεστωτικὰ στρατεύματα τοῦ «Παλαιοῦ Καθεστῶτος» –πιὸ κοντὰ στοὺς στρατοὺς τῶν Ὀθωμανῶν πασάδων παρὰ στὴν σύγχρονη περὶ στρατοῦ ἀντίληψη–, οἱ μετὰ τὸ 1792 γαλλικοὶ στρατοὶ ἀποτελοῦντο ἀπὸ πολίτες στρατευμένους εἴτε ἐθελοντικὰ εἴτε μὲ τὴν ἐπίσημη καὶ γενικὴ ἐπιστράτευση. Ἡ πολιτικὴ σημασία αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς εἶναι προφανὴς καὶ θυμίζει τὴν «ἐπανάσταση τῶν ὁπλιτῶν» ποὺ βρίσκεται στὴν βάση τῆς ἀρχαίας δημοκρατίας. Στὸν στενὰ στρατιωτικό, τεχνικὸ χῶρο, ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ ἦταν καταλυτική. Στὶς ἀρχὲς τοῦ ἴδιου αἰῶνα ὁ Κάρολος ὁ 12ος στηριζόταν –στοὺς πολέμους του μὲ τὸν Μεγάλο Πέτρο– σὲ

Οἱ κλεφταρματολοῖ ἐφάρμοσαν ἀποτελεσματικὰ τὸν κλεφτοπόλεμο ἐναντίον τοῦ τακτικοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Χαλκογραφία, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.

λίγες χιλιάδες πεζῶν στρατιωτῶν, τοὺς ὁποίους ὁ ἐπαγγελματισμὸς εἶχε μετατρέψει σὲ φόβητρο τῆς Εὐρώπης. Σὲ λιγότερο ἀπὸ έναν αἰώνα ἀπὸ τὴν Πολτάβα (1709), τὰ μεγέθη τῶν στρατῶν πολλαπλασιάστηκαν ἐπὶ δέκα, ἐπὶ εἴκοσι ἢ ἐπὶ πενῆντα.

Ἡ ἴδια ἐξέλιξη διεύρυνε τὴν ἔννοια τῶν ἐφεδρειῶν, ἐπιτρέποντας σαφῶς μεγαλύτερες ἀπώλειες στὸ πεδίο τῆς μάχης. Αὐτό, μὲ τὴν σειρά του, ἐπέτρεψε στὸ πεζικὸ νὰ ἐλίσσεται καὶ νὰ ἐφορμᾶ «διὰ τῆς λόγχης», ἐκβιάζοντας τὴν νίκη. Ἡ ἀνάγκη ἀναχαίτισης αὐτοῦ τοῦ ἀδιάφορου γιὰ τὶς ἀπώλειες πεζικοῦ προκάλεσε τὸν πολλαπλασιασμὸ τοῦ πυροβολικοῦ καὶ τὸν αὐστηρὸ συντονισμὸ τῶν πυρῶν καὶ τῶν κινήσεων. Οἱ δημοκρατικοὶ θεσμοί, ἡ στρατιωτικὴ ὑπεροχὴ τῶν «ἐθνικῶν» σχηματισμῶν σὲ βάρος τῶν καθεστωτικῶν ἀντιστοίχων, ἡ νέα κλίμακα ἀπωλειῶν καὶ ἡ ἀνάγκη στρατηγικοῦ καὶ τακτικοῦ ἐλιγμοῦ, προκάλεσαν τὴν κατάτμηση τῶν νέων στρατῶν σὲ αὐτόνομες, ἱκανὲς νὰ αὐτοδιοικηθοῦν μονάδες, μεραρχίες ἢ σώματα στρατοῦ. Οἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Ναπολέοντα, ἁπλῶς, ἀποτύπωσαν τὶς ἀλλαγὲς αὐτὲς.

Τὸ ταξίδι τοῦ Ρήγα πρὸς τὸν Νότο ἔγινε ἀκριβῶς μέσα σ' αὐτὴν τὴν συγκυρία ἀνατροπῆς καὶ πολέμου. Τὸ δικό μας ἐρώτημα, πέρα ἀπὸ τὸ ἀνατρεπτικὸ μέν, εἰρηνικὸ δὲ περιεχόμενο τῶν ἀποσκευῶν του, εἶναι τὸ κατὰ πόσο εἶχε ξεκαθαρίσει τὶς ἀντιλήψεις καὶ τὶς ἀπόψεις του πάνω στὸ μεγάλο θέμα τῆς στρατιωτικῆς ἀναμέτρησης μὲ τὸν τύραννο.

Ο ΡΗΓΑΣ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ

Ἂν καὶ στὶς μοιραῖες ἀποσκευὲς του κουβαλοῦσε βιβλία καὶ χαρτιά, χάρτες καὶ διακηρύξεις, ὁ Ρήγας δὲν ἀγνοοῦσε, οὔτε περιφρονοῦσε τὴν στρατιωτικὴ προετοιμασία. Στὴν Μεγάλη Χάρτα, ἡ δόξα καὶ ἡ ἐλευθερία τῶν ἀρχαίων ἀποτυπωνόταν κυρίως μέσα ἀπὸ μάχες καὶ νίκες ἐνάντια σὲ δυνάστες ἢ σὲ βαρβάρους. Ἡ ιστορία ποὺ ἐκεῖ ἀποτυπωνόταν, ἦταν σὲ μεγάλο βαθμὸ στρατιωτική. Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος καὶ οἱ στρατηγοί του ποὺ κοσμοῦσαν τὸ ἐξώφυλλο βρισκόντουσαν ἐκεῖ λόγω τῶν στρατιωτικῶν τους μᾶλλον ἰδιοτήτων. Δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει καμία παρεξήγηση στὸ ὅτι διὰ τοῦ πολέμου κερδίζεται καὶ φυλάσσεται ἡ ἐλευθερία τῶν λαῶν.

Ἡ συγκεκριμένη στρατιωτικὴ μέθοδος, ἡ ὀργάνωση καὶ οἱ ἀρχὲς ποὺ πρέπει νὰ διέπουν τὸν ἐπαναστατικὸ στρατό, τὸν ἀπασχολοῦν σὲ δύο ἔργα ποὺ σύνθεσε στοὺς μῆνες πυρετικῆς συγγραφικῆς δραστηριότητας τοῦ 1796-1797, ὅταν ἔσπευδε νὰ προλάβει τὴν ἱστορικὴ εὐκαιρία. Πρόκειται γιὰ τὸ «Σύνταγμα» (Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης, τῆς Μι-

κρᾶς Ἀσίας, τῶν Μεσογείων Νήσων καὶ τῆς Βλαχομπογδανίας), παράρτημα τοῦ ἐπαναστατικοῦ του μανιφέστου, ὅπου, στὰ ἄρθρα 107 μὲ 114, παρουσιάζεται ἡ προτεινόμενη ὀργάνωση τῶν δυνάμεων τῆς Δημοκρατίας. Πρόκειται ἐπίσης, γιὰ τὸ «Στρατιωτικὸν Ἐγκόλπιον», ἴσως πρακτικότερου προσανατολισμοῦ, ἔργο, ὅπου, ἐκτὸς τῶν ἄλλων πρόσθετων τοῦ ἴδιου τοῦ Ρήγα, μεταφράζεται ἕνα γερμανικὸ ἐγχειρίδιο τῆς ἐποχῆς περὶ τῆς στρατιωτικῆς τέχνης καὶ τῶν προβλημάτων στρατιωτικῆς συγκρότησης[2]. Τὰ δύο αὐτὰ κομμάτια μᾶς ἐπιτρέπουν ἴσως νὰ πλησιάσουμε τὶς περὶ τῶν στρατιωτικῶν γνώσεις, ἀντιλήψεις καὶ σχέδια τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ.

Δὲν μπορεῖ νὰ περάσει ἀπαρατήρητη ἡ ἀντιφατικότητα τῶν κειμένων. Ὁ πεζὸς στρατιωτικὸς κανονισμός, συντηρητικῶν μᾶλλον προδιαγραφῶν, βρίσκεται ἀντιμέτωπος μὲ τὰ καινοτόμα, ριζοσπαστικὰ ἄρθρα τοῦ συντάγματος. Στὸν πρῶτο, ἡ κλασσικὴ ἔννοια τοῦ στρατοῦ, χρειάστηκε νὰ ἐνδυθεῖ μὲ ἐπαναστατικὰ προοίμια, μὲ «δημοκρατικὴ κατήχηση» ὅπως τὴν ἀξιολογοῦν οἱ ἀστυνομικοί, γιὰ νὰ ἀποκτήσει ἐπαναστατικὸ προσανατολισμό. Στὸ δεύτερο, τὰ προβλεπόμενα ὑπερβαίνουν ἀκόμα καὶ τὶς πλέον προχωρημένες τῆς ἐποχῆς ἀπόψεις. Στὴν Δημοκρατία, ὅλοι οἱ Ἕλληνες θὰ εἶναι στρατιῶτες, ἀκόμα καὶ οἱ γυναῖκες, οἱ ὁποῖες μάλιστα μποροῦν νὰ κρατοῦν λόγχη ἂν δὲν τὰ καταφέρνουν στὸ τουφέκι. Βαθμοί καὶ ἀξιώματα, ἡ ἐξουσία τῶν ἀξιωματικῶν, ἔχουν ἰσχὺ μόνο στὴν διάρκεια τοῦ πολέμου. Στὴν εἰρήνη, ὅλοι, στὸν ὁραματιζόμενο στρατό, θὰ εἶναι πολίτες ἰσότιμοι μὲ πλήρη τὰ πολιτικά τους δικαιώματα. Ἡ στρατιωτικὴ δὲ ἐξουσία, αὐτὴ ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν δύναμη τῶν ὅπλων, θὰ πρέπει νὰ παραμένει αὐστηρὰ ἐλεγχόμενη ἀπὸ τοὺς δημοκρατικοὺς θεσμοὺς καὶ νὰ θωρακίζεται ἀπέναντί της ἡ κοινωνία, τόσο ἀπέναντι στὸν κίνδυνο ἀνάδειξης δικτατόρων ὅσο καὶ ἀπέναντι στὸν ἀντίστοιχο τῆς αὐθαιρεσίας ἐνάντια στὸν ἄμαχο πληθυσμό.

Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα σ' ἕναν παραδοσιακὸ στρατιωτικὸ κανονισμὸ καὶ σὲ μία ὁραματικὴ σύλληψη τοῦ στρατοῦ τῆς δημοκρατίας εἶναι ὁπωσδήποτε μεγάλη καὶ προκαλεῖ ἐρωτήματα ὡς πρὸς τὸ τὶ ἀκριβῶς πρότεινε ὁ Ρήγας. Ὁ τελευταῖος δὲν ἦταν στρατιωτικός. Οἱ πολεμικὲς ἐμπειρίες του ἀποκτήθηκαν –ὅσο ἀποκτήθηκαν– στὴν διάρκεια τῶν πολέμων στὴν Μολδοβλαχία, ὅπου ὁ Φαναριώτης Μαυρογένης, γιὰ τὸν ὁποῖο ἐργάστηκε ὁ Ρήγας, ἀνέλαβε τὸν ἀγώνα ἐνάντια σὲ Ρώσσους καὶ Αὐστριακοὺς γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Σουλτάνου (1788-1791). Οἱ ἐμπειρίες αὐτὲς προκάλεσαν ἴσως τὴν πρώτη, τὴν «παραδοσιακὴ» ἐπίκληση στρατιωτικοῦ κανονισμοῦ. Τὰ τακτικὰ στρατεύματα, οἱ πειθαρχημένοι στρατοί, ἔδιναν τὴν νίκη στοὺς πολέμους, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀναποτελεσματικότητα ἄτακτων στρατευμάτων ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ εὔκολα ἐπιστράτευε ἡ Ὑψηλὴ Πύλη. Εἶχε πειστεῖ ὁ Ρήγας ὅτι γιὰ τὸν πόλεμο χρειάζεται στρατός, κανονικός, τακτικός, πειθαρχημένος. Στὸ ἐπαναστατικὸ του μανιφέστο φρόντισε νὰ τονίσει αὐτὴν τὴν πρόταση.

Στὸ ἄλλο κείμενο, χαράσσονται οἱ ἀποστάσεις ἀπὸ τοὺς στρατοὺς ποὺ ὁ Ρήγας εἶχε γνωρίσει. Στρατοὶ πριγκήπων, ἀριστοκρατῶν, ἀνθρώπων τῆς αὐλικῆς ἐξουσίας, ὀργάνων ἀφοσιωμένων στοὺς τυράννους καὶ στὶς τυραννίες. Ὁ στρατὸς του ἔπρεπε μὲν νὰ εἶναι ἀποτελεσματικός, ἀλλά, ταυτόχρονα, κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ διαφορετικὸς ἀπὸ τὰ γνωστὰ πρότυπα. Τὶς ἰδέες ἐδῶ τὶς εἶχε ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ ὅσα οἱ ριζοσπάστες τῆς Βιέννης μποροῦσαν –μέσα ἀπὸ ἕνα μεῖγμα θαυμασμοῦ καὶ προσδοκίας– νὰ τῆς ἀποδώσουν. Ἔτσι, στὸν κλασσικὸ στρατιωτικὸ κανονισμὸ προστίθεται ἡ ὁραματικὴ σύλληψη τοῦ νέου δημοκρατικοῦ στρατοῦ στὴν ὁποία βρίσκονται ὅλα τὰ στοιχεῖα νεωτερικότητας καὶ ἀνατροπῆς τῶν δεδομένων: ἡ μαζικὴ συμμετοχὴ –ἡ γενικὴ ἐπιστράτευση τοῦ λαοῦ, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν γυναικῶν– καὶ ἡ πλήρης ἐξάρτηση τοῦ στρατοῦ ἀπὸ τοὺς δημοκρατικούς, πολιτικούς, θεσμούς – προϋπόθεση γιὰ τὴν νέου τύπου διάρθρωσή του. Ὁ στρατὸς ποὺ ὁ Ρήγας πρότεινε ἦταν ριζοσπαστικὰ δημοκρατικὸς καὶ σύγχρονος μὲ τὴν ἐποχή του.

ΟΙ ΠΙΘΑΝΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Ἡ οὐσιαστικὴ ὅμως ἀντίφαση δὲν βρίσκεται στὰ χαρτιὰ καὶ στὰ δημοσιεύματα τοῦ Ρήγα. Διακρίνεται στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἐπαναστάτης ξεκινᾶ μὲ τὶς πλέον ἐξελιγμένες καὶ σύγχρονες προθέσεις νὰ προκαλέσει ἐξέγερση καὶ ἐπαναστατικὸ πόλεμο σὲ ἕναν χῶρο βαθιὰ παραδοσιακό, συντηρητικό, κλεισμένο σὲ φεουδαρχικὲς συνθῆκες. Οἱ ἴδιοι οἱ ἀνακριτὲς τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας δυσκολεύονται, μὲ βάση τὰ δημοσιεύματα τοῦ Ρήγα, νὰ στοιχειοθετήσουν συγκεκριμένη κατηγορία γιὰ πρόθεση ἐπαναστατικῆς ἔνοπλης ἐξέγερσης. Παρὰ τὸν ἐνθουσιασμὸ τῶν χαρτιῶν, τὰ ἐκεῖ περὶ στρατοῦ προβλεπόμενα, παρέμεναν ἀσαφῆ καὶ ἀπόμακρα σὲ σχέση μὲ τὶς πραγματικὲς συνθῆκες τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Τὸ ζήτημα μάλιστα παρουσιαζόταν ἰδιαίτερα περίπλοκο καθώς, τὰ ἴδια αὐτὰ χρόνια, γινόταν ἐπίκληση τοῦ ριζοσπαστισμοῦ τῶν Γάλλων καὶ ἀπὸ πολιτικὰ σχήματα μὴ ἔχοντας ἰδιαίτερα ἀνατρεπτικὲς προθέσεις. Ἀκόμα καὶ στοὺς σουλτανικούς, «ἐκσυγχρονιστικοὺς» –μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐποχῆς, τὴν ἐνίσχυση δηλαδὴ τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας– κύκλους τῆς Κωνσταντινούπολης, ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ ὁ ριζοσπαστισμός της εἶχε μερικὲς φορὲς χρησιμοποιηθεῖ ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς στὴν ἐκκολαπτόμενη βίαιη σύγκρουση μὲ τοὺς ἰσχυροὺς καὶ ἔντονα ἀνεξαρτητοποιημένους γενίτσαρους. Μαζὶ μὲ τοὺς Αὐστριακοὺς ἀνακριτὲς μποροῦμε καὶ ἐμεῖς νὰ ἀναρωτηθοῦμε ποιά ἦταν τὰ στρατιωτικὰ σχέδια τοῦ Ρήγα στὸν πρακτικὸ τομέα. Μὲ ποιόν τρόπο πίστευε ὅτι μποροῦσε νὰ ξεκινήσει τὴν ἀπελευθερωτικὴ του σταυροφορία.

Τὸ πρῶτο στοιχεῖο εἶναι φυσικὰ ἡ προσδοκία τῆς γαλλικῆς ἐπικουρίας, τῆς, κάτω ἀπὸ ὁποιαδήποτε μορφή, γαλλικῆς ἐπέμβασης. Ἀπὸ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1797, οἱ προκηρύξεις τοῦ στρατηγοῦ Gentily, στὰ Ἑπτάνησα, ὑπόσχονται συνδρομὴ σὲ τυραννοκτόνες πρωτοβουλίες, ἰδιαίτερα μάλιστα σὲ περίοδο πολεμική, ὅταν δὲν ἔχει ὑπογραφεῖ ἀκόμα συνθήκη εἰρήνης. Τὸν ἴδιο περίπου καιρὸ ὁ Ρήγας ἀπευθύνθηκε στὸν Ναπολέοντα ζητώντας του νὰ παράσχει βοήθεια γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων[3]. Τὸν καιρὸ ὅμως τοῦ ἀποφασιστικοῦ ταξιδιοῦ πρὸς τὸν Νότο, ἡ εἰρήνη ἔχει ὑπογραφεῖ καί, προφανῶς, δὲν εἶναι οἱ πρωτοβουλίες τοῦ Ρήγα ἐπαρκὴς αἰτία γιὰ νὰ ἀλλάξει ἡ διπλωματικὴ συγκυρία τῆς Εὐρώπης.

Τὸ δεύτερο στοιχεῖο, τὸ πλέον ρεαλιστικό, ποὺ τὸ υἱοθετοῦν γι' αὐτὸ καὶ οἱ Αὐστριακοὶ ἀνακριτές, εἶναι ἡ ἐκμετάλλευση τῶν ἀποσχιστικῶν τάσεων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. «*...λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν* –γράφει ἡ ἀνακριτικὴ ἔκθεση– *τῆς ἴδιας αὐτοῦ ὁμολογίας, ὅτι ἔκαμε λόγον περὶ τῶν μέσων πῶς ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρηθῇ ἐπανάστασίς τις καταφωρᾶται πάντως ἐκ τῶν ἐπί μέρους καταθέσεων τῶν Ἀργέντη, Νικολίδου, Πέτροβιτς καὶ Ἰωάννου Ἐμμανουήλ, ὅτι τὸ ἐπαναστατικὸν αὐτοῦ σχέδιον ἦτο τὸ ἑπόμενον. Εἶχε δῆλα δὴ ὁ Ρήγας τὴν ἀπόφασιν νὰ μεταβῇ εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Μωρέως, κειμένην κατὰ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν, πρὸς τοὺς αὐτόθι οἰκοῦντας Ἕλληνας στασιαστάς, τοὺς Μανιάτας, ἀπογόνους ὄντας τῶν ἀρχαίων Σπαρ-*

ατῶν, νὰ προσελκύσῃ εἰς ἑαυτὸν τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτῶν, νὰ ηρύξῃ ἀπανταχοῦ τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἔπειτα, βοηθούμενος ὑπ' ὐτῶν, νὰ ἐλευθερώσῃ ὅλην τὴν χερσόνησον τοῦ Μωρέως διὰ ῆς βίας ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Μετὰ δὲ τὴν ἀπελευθέρωσιν οῦ Μωρέως ἤθελεν ἔπειτα νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Ἤπειρον, νὰ λευθερώσῃ καὶ ταύτην τὴν χώραν, νὰ συνενώσῃ τοὺς Μανιάτες ετὰ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων στασιαστῶν τῶν καλουμένων Κακουλιωτῶν, οἵτινες οἰκοῦσι παρὰ τὰ παράλια τῆς Ἀδριατικῆς αλάσσης, καὶ μετὰ τῶν συνημμένων τούτων δυνάμεων νὰ προωρήσῃ πρὸς Ἀνατολὰς καὶ ἔπειτα νἀπελευθερώσῃ τὰς τουρκὰς ἐπαρχίας Μακεδονίαν, Ἀλβανίαν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ατόπιν δὲ τὰς λοιπὰς διὰ γενικῆς ἀποστασίας, καί, ὡς καταθέει ἰδίως ὁ Πέτροβιτς, νὰ εἰσαγάγῃ ἀπανταοῦ τὸ γαλλικὸν πολίτευμα. Ἤλπιζε δ' ὁ Ρήας νὰ κατορθώσῃ τὴν ἀπελευθέρωσιν ταύην τόσω μᾶλλον, ὅσω ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ναι ὁπωσδήποτε ὡπλισμένοι καὶ ἔχουσι προηθείας τροφῶν, εἶνε δὲ πρόχειρα χρήματα ἐκ λουσίων μονῶν».

Οἱ παραπάνω διαπιστώσεις συμπληρώνουν αὶ κλείνουν τὸ ἔργο τοῦ Αὐστριακοῦ ἀναριτῆ, ἐπιτρέποντάς του νὰ στοιχειοθετήσει ατηγορίες γιὰ ἀπόπειρα βίαιης ἀνατροπῆς ῆς πολιτικῆς τάξης τοῦ τότε κόσμου. Δυτυχῶς, ὄχι μόνον δὲν κλείνουν τὸ ἔργο τοῦ ημερινοῦ ἱστορικοῦ ἐρευνητῆ, ἀλλά, ἀντίθεα, προσθέτουν νέα ἐρωτήματα στὰ προϋάρχοντα. Τὸ σχέδιο, ὅπως ὁ βιαστικὸς ὐστριακὸς τὸ παρουσιάζει, διαπνέεται ἀπὸ φελὴ αἰσιοδοξία. Ἡ ἀποδιδόμενη στὸν Ρήγα ρόθεση νὰ ἐκστρατεύσει μετὰ τῶν Μαιατῶν καὶ Σουλιωτῶν ἐνάντια στὴν βάρβαρη νατολὴ καὶ τὴν τυραννία της, ὑπερβαίνει σίυρα, ὡς ἄθλος, τοὺς ἀντίστοιχους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου αὶ ὅλων τῶν διάσημων στρατηλατῶν ἀθροιστικά. Πολὺ περισότερο πού, Σουλιῶτες καὶ Μανιάτες, πρέπει νὰ πεισθοῦν στὴν ορεία γιὰ τὶς ὁπωσδήποτε θεαματικὲς ἱκανότητές τους!

Στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰώνα, ἡ χρησιμοποίηση ἄτακτων δυνάμεν ἱκανῶν νὰ δημιουργήσουν προβλήματα στὰ μετόπισθεν τοῦ ντιπάλου ἦταν τρέχουσα πρακτικὴ τῶν ἐμπολέμων. Οἱ θνικὲς» ἐπικράτειες πολὺ ἀπεῖχαν ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι πολιτιμικὰ ἢ κοινωνικὰ ὁμογενεῖς, οἱ θεσμοὶ δὲν θύμιζαν νεότερα συκεντρωτικὰ σχήματα, οἱ σχέσεις ἱεραρχίας εἶχαν συνήθως φευδαρχικὴ ὑφὴ καί, κατὰ συνέπεια, ὑπῆρχαν πλῆθος ρωγμῶν ξιοποιήσιμων σὲ καιρούς σύγκρουσης. Αὐτὸ ἴσχυε μὲ τὸ παράνω στὴν περίπτωση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ὅπου, ὴν ἴδια ἐποχή, οἱ φυγόκεντρες, διαλυτικὲς τάσεις ἀποτελοῦν ὸν κανόνα καὶ ὄχι τὴν ἐξαίρεση. Τὴν ἐποχὴ ποὺ ταξιδεύει ὁ Ρήας, στὰ βόρεια Βαλκάνια, βρισκόταν σὲ πλήρη ἐξέλιξη ἡ ἐξέερση τοῦ Πασβάνογλου, τὴν ὁποία ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἀδυναοῦσε ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν νὰ καταστείλει.

Ὅλες οἱ ἐχθρικὲς πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς δυνάμεις εἶχαν συνυολογίσει αὐτὸν τὸν παράγοντα στὰ σχέδιά τους. Ἡ Ρωσία, τὴν δεκαετία τοῦ 1770 (Ὀρλωφικά κ.λπ.), εἶχε μάλιστα ἀξιοοιήσει τὰ μέγιστα τὶς δυνατότητες αὐτές. Τὸ ἴδιο ἔκανε ἡ Αὐστρία, ἐκεῖ ὅπου μποροῦσε νὰ ἀποκτήσει προσβάσεις ἐνῶ, ὴν ἴδια ἐποχή, Γάλλοι πράκτορες ἐξέταζαν τὶς δυνατότητες τῶν σωτερικῶν ἀντιθέσεων τῆς Αὐτοκρατορίας. Τὸ γενικὸ αὐτὸ νδιαφέρον, εἶχε δημιουργήσει ἕνα εἶδος μυθολογίας πάνω στὶς διαστάσεις καὶ τὶς δυνατότητες τῶν ἐχθρικῶν πρὸς τὴν Πύλη δυνάμεων τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀπόηχος τῆς ὁποίας σώζεται σὲ τραγούδι τῆς ἐποχῆς. Ὁ ἴδιος ὁ Ρήγας, εἴτε στὸν *Θούριο* εἴτε στὸν *Πατριωτικό Ὕμνο*, ἀλλὰ καὶ σὲ ὁποιαδήποτε ἐπαναστατικὴ του ἐπίκληση, ὅταν, πέρα ἀπὸ τὶς γενικότητες, θέλει νὰ ὀνομάσει τὶς ἔνοπλες δυνάμεις τῆς ἐπανάστασης, παραθέτει τὸ ἴδιο ρεπερτόριο τῶν θρύλων: Πασάδες σὲ ἀποστασία, ὅλο τὸ πανόραμα τῶν φυγόκεντρων διαθέσεων τῶν παραγόντων τῆς Αὐτοκρατορίας[5].

Οἱ ὑποθέσεις τῶν αὐστριακῶν ἀρχῶν σχετικὰ μὲ τὶς στρατιωτικὲς δυνατότητες Μανιατῶν, Σουλιωτῶν καὶ χριστιανῶν ἐνόπλων ἐν γένει, φαντάζουν ἴσως ὑπερβολικὲς σὲ ἐμᾶς, στὴν ἐποχὴ τους ὅμως εὔκολα γινόντουσαν πιστευτές. Στὸ κάτω κάτω, στὴν περίπτωσή μας, ὅλες οἱ πλευρὲς εἶχαν ἔντονο συμφέρον νὰ τὶς μεγαλοποιήσουν. Ὁ Ρήγας καὶ οἱ συνεργάτες του ποὺ ἀναζητοῦν ξένη –γαλλική– παρέμβαση καὶ βοήθεια γιὰ τὰ σχέδιά τους, οἱ Αὐστριακοὶ ἀξιωματούχοι ποὺ ἐπιθυμοῦν νὰ παρουσιάσουν τὴν ἀστυνομικὴ ἐπιτυχία τους ὡς σωτήρια γιὰ τὴν παγκόσμια τάξη, οἱ διπλωμάτες ποὺ ὑπογραμμίζουν τὸ μέγεθος τῆς ἀπειλῆς ἀπὸ τὸ ὁποῖο διέσωσαν τὶς κυβερνήσεις τους.

Λδριάντας του Ρήγα στο Βελεστίνο.

Ὅλα αὐτὰ δὲν μᾶς διαφωτίζουν ἄμεσα πάνω στὸ συγκεκριμμένο στρατιωτικὸ σχέδιο τοῦ Ρήγα. Οὔτε κἂν μᾶς ἀποκαλύπτουν τό πῶς ὁ ἴδιος ζύγιζε καὶ ἐκτιμοῦσε τὴν κατάσταση, τί γνώριζε γιὰ τὶς πραγματικὲς δυνατότητες καὶ διαθέσεις τῶν παραγόντων στὸν χριστιανικὸ βαλκανικὸ χῶρο. Μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι, μέσα στὴν πεποίθηση, στὸν ἐνθουσιασμὸ καὶ στὴν ταραχὴ ποὺ προκαλοῦσε ἡ πεποίθηση, στὸν ἐνθουσιασμὸ καὶ στὴν ταραχὴ ποὺ προκαλοῦσε ἡ αἴσθηση τῆς «ἱστορικῆς εὐκαιρίας», δὲν ὑπῆρξε καιρὸς γιὰ συγκροτημένα σχέδια καὶ μεθοδικὲς προετοιμασίες. Ἔτσι ἴσως εὔκολα ἐξηγεῖται ἡ ἀσάφεια τῶν προθέσεων καὶ ἡ ἀντιφατικότητα τῶν προτεινόμενων μέτρων. Γιατὶ τὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Ρήγας δὲν ἦταν παρὰ ἕνας ὁραματιστής, ἀνίκανος νὰ ἀντιληφθεῖ τὶς παραμέτρους τῆς ἀνατρεπτικῆς δράσης, ἔρχεται σίγουρα σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν προϊστορία του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἡ Αὐστρία διέκοψε τὸν πόλεμο μὲ τὴν Πύλη μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Σιστόβ, στὶς 4 Αὐγούστου 1791. Ἡ Ρωσία μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Ἰασίου, στὶς 9 Ἰανουαρίου 1792.
2. Τοῦ Marschall von Khevenhüller, πβ. σὲ Λέανδρο Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλῆς, 1757-1798*, Ἀθῆναι, 1957, σ. 120-121.
3. Στὸ ἴδιο, σ. 93.
4. Λεγρὰνδ Αἰμίλιος, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλῆ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μαρτυρησάντων* (μετάφραση Σπυρίδωνος Λάμπρου), Ἀθῆναι 1891 [φωτοαναστατικὴ ἐπανέκδοση ἑταιρείας Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, Ἀθήνα, 1996], σ. 71-73.
5. Γιὰ παράδειγμα, στὸν «Ὕμνο Πατριωτικό» ἀναφέρεται στούς Μπότζαρη, Μπουκουβάλα, Δράκο, Καραΐσκο, Χριστάκη, Μπλαχάβα, Λάζο, Μπασδέκη, Στερνάρη, Βαρνακιώτη, Κολοκοτρώνη κ.λπ. κ.λπ. Ἥρωες, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ τῶν τότε ἡρωικῶν τραγουδιῶν.

Συνέδρια για τον Ρήγα

Η φετινή χρονιά έχει κηρυχθεί «έτος Ρήγα». Με εκδηλώσεις, συνέδρια και εκθέσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό θα τιμηθεί η επέτειος για τα διακόσια χρόνια που μεσολάβησαν από τη θανάτωση του Ρήγα Βελεστινλή και των συντρόφων του. Ο υπουργός Πολιτισμού κ. Ευ. Βενιζέλος, σε συνέντευξη Τύπου που έδωσε στις 7.1.98, ανήγγειλε αυτές τις προετοιμαζόμενες εκδηλώσεις και τα συνέδρια.

Εν τω μεταξύ, έχουν ήδη πραγματοποιηθεί τρία προπαρασκευαστικά συνέδρια των φετινών εκδηλώσεων.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΜΕΣΑ ΣΤΟ 1997

Η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης «Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα» οργάνωσε στο **Βελεστίνο** το Γ' Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» από 2 έως 5 Οκτωβρίου 1997.

Με τη συμμετοχή ογδόντα επιστημόνων από την Ελλάδα και το εξωτερικό ξεκίνησαν οι εορταστικές εκδηλώσεις για την επέτειο των διακοσίων χρόνων από τον μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα Βελεστινλή.

Για τη ζωή, το έργο και τη βαλκανική διάσταση του Ρήγα αφιερώθηκαν σαράντα πέντε ανακοινώσεις από συνέδρους, οι οποίοι αναλυτικότερα προέρχονταν: έξι από τη Βουλγαρία, τρεις από τη Σερβία, δύο από τη Γαλλία και τη Γερμανία και μία από τη Ρουμανία και τη Χιλή. Άλλες τριάντα ανακοινώσεις έκαναν σύνεδροι από την Ελλάδα.

Το Γ' Διεθνές Συνέδριο οργανώθηκε από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης «Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα» σε συνεργασία με το Δήμο Βελεστίνου, το Σύλλογο Βελεστινιωτών Αθηνών και την Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών. Σε ιδιαίτερη αίθουσα λειτούργησε έκθεση με βιβλία από τη βιβλιοθήκη του προέδρου της Εταιρείας «Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα» Δημ. Καραμπερόπουλου που αναφέρονταν στον Ρήγα.

Με την ευκαιρία της συμπλήρωσης διακοσίων χρόνων από τότε που ο Ρήγας τύπωσε τη δωδεκάφυλλη *Χάρτα της Ελλάδος*, (Βιέννη 1797), διοργανώθηκε στην **Κοζάνη,** στις 18 Οκτωβρίου 1997, επιστημονική ημερίδα με τίτλο «Τα 200 χρόνια της Χάρτας του Ρήγα Βελεστινλή-Φεραίου 1797-1997». Επίσης εγκαινιάσθηκε έκθεση με 23 βιβλία Γεωγραφίας, 4 Χάρτες-Άτλαντες της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, όπου εκτέθηκαν και δύο πρωτότυπα αντίτυπα από τη *Χάρτα* του Ρήγα, το ένα προερχόμενο από τη Βιβλιοθήκη της Βουλής και το άλλο από τη Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης.
Η ημερίδα για τη Χάρτα του Ρήγα οργανώθηκε από το Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης Κοζάνης, τη Χαρτογραφική Επιστημονική Εταιρεία Ελλάδος και τον Οργανισμό Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης - Θεσσαλονίκη '97.

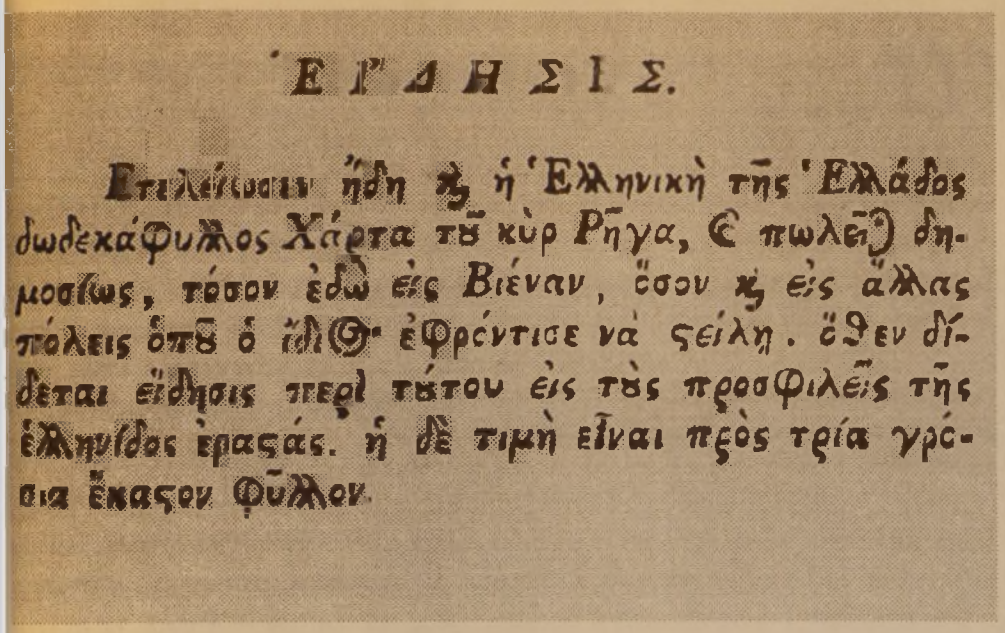
[=162β]

„Ἠσαλπιζομένη χάρτα, ἑτοιμαζομένη τυπῶται ὅλη, ἤγουν ἡ τὰ δώδεκα, φύλλα εἰς Κάλλιγον Ὁλλανδέζικον χαρτὶ ὁτομαζόμενον Ἐλέφας μέχρι τέλους Ἀπριλλίου τοῦ 1797. ἔτους, ἡ ἔχει νὰ πωληθῇ μέχρι τέλους Μαΐου. οἱ προσφιλέστατοι φιλέλληνες ἠμποροῦν νὰ γράψουν εἰς ἡμᾶς διὰ νὰ τοῖς σαλθῇ εἰς αὐτὸ τὸ διάστημα τοῦ καιροῦ. ἐπειδὴ ἡ μετὰ ταῦτα δὲν θέλει εὑρεθῇ πλέον ἐδῶ, μὲ τὸ νὰ μησεύῃ ὁ ἐκδότης ἐντεῦθεν. ἡ τιμὴ εἶναι πρὸς τρία γρόσια ἡ κόλλα. αἱ ῥηθεῖσαι χάρται, ἐμπεριέχουσι τὰς κατὰ μέρος ἐπιπεδογραφίας τινῶν περιφήμων πόλεων, διπλᾶ τὰ ὀνόματα τῶν ἐπιλοίπων, ἡ ἕως 150. ἀρχαῖα νομίσματα Ἑλληνίδων ἄλλων, ἐρανισθέντα ἀπὸ τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας, πρὸς κατάληψιν τῆς ἀρχαιολογίας.

«Ἴδησις», από την οποία συνάγεται ότι ήδη έχει αρχίσει η εκτύπωση της «Χάρτας της Ελλάδος» και προβλέπεται η ολοκλήρωσή της το τέλος Απριλίου 1797. Σ' αυτήν αναγγέλεται, επίσης, η επικείμενη αναχώρηση του Ρήγα απ' τη Βιέννη το Μάιο του 1797.
Εφημερίς 15 (20.2.1797) 1626.

Στο Πανεπιστήμιο της **Τεργέστης**, την Παρασκευή 5 Δεκεμβρίου 1997, διεξήχθη επιστημονική ημερίδα για τα 200 χρόνια από το θάνατο του Ρήγα, οργανωμένη από τις έδρες Νεοελληνικών Σπουδών των Πανεπιστημίων της Τεργέστης και της Βερόνας, με τη συνδρομή του Ελληνικού υπουργείου Πολιτισμού, του Ιταλικού Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, της Κοινότητας των Ορθοδόξων Ελλήνων Τεργέστης και του Συλλόγου Ελλήνων Φοιτητών Τεργέστης.

Με την ημερίδα αυτή σημειώθηκε η έναρξη του έτους Ρήγα Φεραίου, που ακριβώς πριν από 200 χρόνια —τον Δεκέμβριο του 1797— συνελήφθη σ' αυτή την πόλη. Στη διάρκεια της ημερίδας παρουσιάστηκαν οκτώ ενδιαφέρουσες ανακοινώσεις, σε δύο συνεδρίες. Στην πρωινή συνεδρία προέδρευσε η κ. Lucia Marcheselli-Loukas, καθηγήτρια της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας και Γλώσσας στο Πανεπιστήμιο της Τεργέστης και στην απογευματινή ο κ. Δ. Καραμπερόπουλος, πρόεδρος της Επιστημονικής

ΈΡΓΑΣΙΣ.

Ετελείωσεν ἤδη ἡ Ἑλληνικὴ τῆς Ἑλλάδος δωδεκάφυλλος Χάρτα τοῦ κὺρ Ρῆγα, Ϛ πωλεῖ δημοσίως, τόσον ἐδῶ εἰς Βιέναν, ὅσον καὶ εἰς ἄλλας πόλεις ὁπού ἠθέλησε νὰ σείλῃ. ὅθεν δίδεται εἴδησις περὶ τούτου εἰς τοὺς προσφιλεῖς τῆς Ἑλληνίδος ἐραστάς. ἡ δὲ τιμὴ εἶναι πρὸς τρία γρόσια ἕκαστον φύλλον.

«Είδησις» στην οποία αναφέρεται η ολοκλήρωση της εκτύπωσης της *Χάρτας της Ελλάδος*.
Εφημερίς 41 (2.5.1797) 481.

Εταιρείας «Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα».

Όπως πολύ εύστοχα διατύπωσε ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης, που ήταν ο πρώτος ομιλητής και έκανε το κλείσιμο της ημερίδας συγκεφαλαιώνοντας τα συμπεράσματα, οι ανακοινώσεις αναπτύχθηκαν προς τρεις κατευθύνσεις· α) αναδίφηση των συντεταγμένων της εποχής (χωρίς αναχρονιστικές θεωρήσεις)· β) πρόσληψη, υποδοχή, επεξεργασία της μορφής και της σκέψης του Ρήγα (από ιστοριογραφική και πολιτική άποψη)· γ) αναφορές στο λογοτεχνικό έργο του Ρήγα.

Στην πρώτη ομάδα ανήκουν οι ανακοινώσεις των F. Guida, του Πανεπιστημίου Roma III («Οι Παραδουνάβιες Ηγεμονίες την εποχή του Ρήγα»), M. Dogo, του Πανεπιστημίου Τεργέστης («Οι Σέρβοι της Τεργέστης και του Beogradski Pasaluk την εποχή του Ρήγα»)· Όλγα Κατσιαρδή-Herring, του Πανεπιστημίου Αθηνών («Υπέρ πάντων η επιχείρηση· οικονομικές παράμετροι του μαρτυρίου του Ρήγα»).

Στη δεύτερη ομάδα, των Π. Παπαστράτη, του Παντείου Πανεπιστημίου («Η ιδέα της Βαλκανικής Ομοσπονδίας στο Μεσοπόλεμο»)· Π. Κιτρομηλίδη, του Πανεπιστημίου Αθηνών («Ο Ρήγας και τα σημερινά προβλήματα στα Βαλκάνια»)· Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, του Παντείου Πανεπιστημίου («Ο Ρήγας στην πρώιμη μαρξιστική ιστοριογραφία»).

Στην τρίτη ομάδα, τέλος, ανήκουν οι ανακοινώσεις των Άννας Γαμπάκη, του Κ.Ν.Ε - Ε.Ι.Ε («Το μεταφραστικό πρόγραμμα του Ρήγα στο πλαίσιο του νεοελληνικού Διαφωτισμού») και I. Di Salvo, του Πανεπιστημίου του Παλέρμου («Βολιδοσκοπήσεις στη γλώσσα του Ρήγα»).

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΜΕΣΑ ΣΤΟ 1998

Για το 1998 έχουν προγραμματισθεί μια σειρά από εκδηλώσεις για τον Ρήγα Βελεστινλή, μεταξύ των οποίων και τα συνέδρια:

1. Το Κέντρο Δελφών οργανώνει Διεθνές Συνέδριο με θέμα «*Από τον Διαφωτισμό στις Επαναστάσεις*» τον ερχόμενο Ιούνιο. Στην επιστημονική επιτροπή συμμετέχουν η πρόεδρος του Κέντρου κ. Ελένη Αρβελέρ και οι Φίλιππος Ηλιού, Σπύρος Ασδραχάς, Χάρις Καλλιγά, Κ. Βεργόπουλος και Κώστας Λάππας. Στο πλαίσιο του συνεδρίου οργανώνεται επίσης και έκθεση βιβλίων, χαρακτικών κ.λπ. συναφών με τον Ρήγα και την απήχησή του στα Βαλκάνια.

2. Η Ανώτατη Σχολή Κοινωνικών Επιστημών του Παρισιού, η Ουνέσκο και το ΥΠΠΟ προγραμματίζουν ένα μεγάλο διεθνές συνέδριο με θέμα «Η εποχή του Διαφωτισμού στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια. Ο Ρήγας πρόδρομος των απελευθερωτικών κινημάτων της Νοτιοανατολικής Ευρώπης». Το συνέδριο θα συνοδευτεί από παράλληλες εκδηλώσεις, εκθέσεις, συναυλίες κ.λπ.

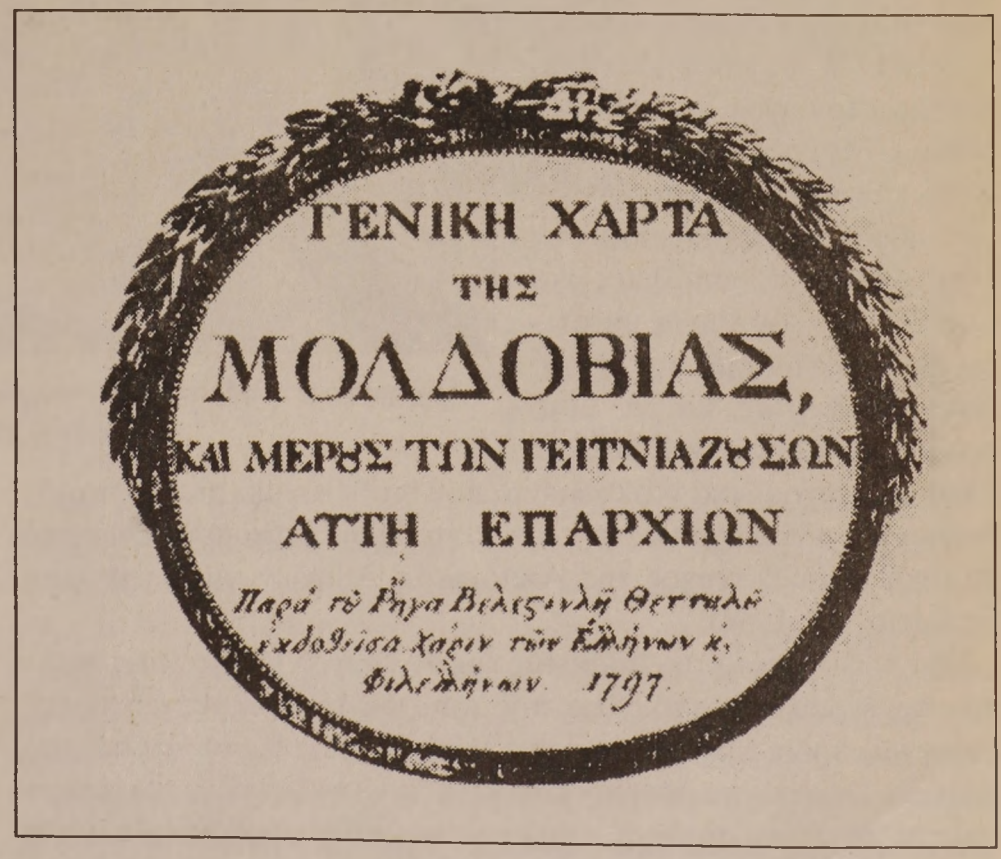
3. Τον ερχόμενο Οκτώβριο, θα γίνει στο πανεπιστήμιο της Νάπολης, στην Ιταλία, ένα άλλο διεθνές συνέδριο.

ΝΕΑ ΧΑΡΤΑ
της
ΒΛΑΧΙΑΣ

Από τη *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* του Ρήγα, Βιέννη 1797.

4. Επίσης, τον Ιούνιο οργανώνεται ένα μεγάλο ελληνοσερβικό συμπόσιο στο Βελιγράδι με θέμα «Ο Ρήγας Βελεστινλής και οι βαλκανικοί λαοί». Το συμπόσιο οργανώνεται σε συνεργασία του τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστήμιου Θράκης και της έδρας Νεοελληνικής Φιλολογίας και Γλώσσας του Πανεπιστημίου του Βελιγραδίου.

ΓΕΝΙΚΗ ΧΑΡΤΑ
ΤΗΣ
ΜΟΛΔΟΒΙΑΣ,
ΚΑΙ ΜΕΡΩΝ ΤΩΝ ΓΕΙΤΝΙΑΖΟΥΣΩΝ
ΑΥΤΗ ΕΠΑΡΧΙΩΝ

Από τη *Γενική Χάρτα της Μολδαβίας* του Ρήγα, Βιέννη 1797.

Εικόνες του Ρήγα...

της Βάσιας Καρκαγιάννη-Καραμπελιά

Το σύντομο –σε σχέση με τη σημασία του θέματος και με την έκταση του υπάρχοντος εικονογραφικού υλικού– κείμενο που ακολουθεί[1] αποτελεί απόπειρα εικονολογικής «ανάγνωσης» μερικών αναπαραστάσεων του **Ρήγα Βελεστινλή**[2], κατά το πλείστον γνωστών. Μια πληρέστερα τεκμηριωμένη ανάλυση μένει να γίνει όταν θα έχουν εντοπισθεί και συγκεντρωθεί όλες ή πολλές τουλάχιστον εικονογραφικές συνθέσεις που σ' αυτές εμφανίζεται ο Ρήγας, από το χρόνο του μαρτυρικού θανάτου του μέχρι σήμερα: φιλελληνικά (κοσμημένα με γκραβούρες) φυλλάδια των τελών του 18ου και του 19ου αιώνα, παραστάσεις σε βιβλία, φορητοί πίνακες, τοιχογραφίες, γλυπτά, χειροτεχνήματα κάθε είδους...

Η πρώτη μέχρι στιγμής γνωστή παράσταση του Ρήγα στα μέρη μας φυλάσσεται στη συλλογή του **Κίτσου Μακρή**, στο Βόλο, και προέρχεται από το γκρεμισμένο πια σπίτι των Παγώνηδων[3], στη Δράκεια. Πρόκειται για τοιχογραφία η οποία, κατά τον Κίτσο Μακρή, έγινε γύρω στα 1870, από τον **Αθανάσιο Παγώνη**.

Τοιχογραφία στη Δράκεια Πηλίου που, σύμφωνα με τον Κίτσο Μακρή, έγινε περί το 1870 από τον Αθανάσιο Παγώνη.

Το έργο φέρει εμφανή τα σημάδια των ταλαιπωριών τις οποίες υπέστη από το σοβάτισμα που, ποιος ξέρει υπό ποιες συνθήκες και για πόσα χρόνια, το είχε καλύψει. Δίπλα στον Ρήγα, υπήρχε, σύμφωνα με τον Κ. Μακρή, το πορτραίτο του Δημητρίου Υψηλάντη. Υποθέτω ότι θα επρόκειτο για τον Αλέξανδρο Υψηλάντη, που κοντά σ' αυτόν «εκπαιδεύτηκε» ο νέος Ρήγας στην Κωνσταντινούπολη και διετέλεσε γραμματέας του, πριν σταλεί απ' αυτόν, τον Ιούνιο του 1776, ως επίσημος γραμματέας, στον ηγεμόνα της Μολδαβίας Μαυρογένη[4]. Ο ίδιος Αλέξ. Υψηλάντης υποστήριξε και ηθικά και χρηματικά τις εθνεγερτικές προσπάθειες και τις εκδόσεις του Ρήγα, ιδιαίτερα δε το σχεδιασμό και τη χάραξη της *Χάρτας*, και γι' αυτό τους εμφανίζουν συχνά μαζί σε άλλα εικονογραφικά ντοκουμέντα που διαθέτουμε (βλ. για παράδειγμα την πάνω εικόνα στην απέναντι σελίδα, παρμένη εδώ από το αναμνηστικό τεύχος της Ακαδημίας Αθηνών για τη Φιλική Εταιρεία, Αθ. 1964).

Στην τοιχογραφία της Δράκειας εμφανίζεται ο Ρήγας όπως περίπου τον ξέρουμε κι από άλλες παραστάσεις της εποχής: Εύσωμος, στρογγυλοπρόσωπος, με σκούρα ημίμακρα μπουκλωτά μαλλιά που πέφτουν ελαφρά στο μέτωπο· μαύρα καμπυλωτά φρύδια και μαύρο στριφτό μουστάκι· στρογγυλό πηγούνι· και μαύρα, ορθάνοιχτα μάτια να κοιτούν, θα 'λεγε κανείς, όχι ένα πράγμα, μα ένα μακρινό στόχο. Βλέμμα οραματιζόμενου – έτσι το θέλησε και έτσι το πραγματοποίησε ο ζωγράφος. Κάπως έτσι, άλλωστε, τον περιέγραψαν όσοι τον γνώρισαν ή όσοι βρέθηκαν κοντά σε ανθρώπους που τον συναναστράφηκαν. Ας θυμηθούμε, για παράδειγμα, τι γράφει ο ανώνυμος έλληνας συγγραφέας του βιβλίου *Ελληνική Νομαρχία ήτοι Λόγος περί Ελευθερίας*[5] (βιβλίο επαναστατικό διά του οποίου στηλιτεύεται η πολιτική του ανώτερου κλήρου και των φιλότουρκων προεστών), όταν αναθέτει «ως δώρον» το σύγγραμμά του στον Ρήγα: *«Εις τον τίμβον του μεγάλου και αειμνήστου Έλληνος Ρίγα τω υπέρ της σωτηρίας της Ελλάδος εσφραγιασθέντος: χάριν ευγνωμοσύνης (...)»*[6]. Στο κείμενο-αφιέρωση που ακολουθεί, όπου ο Ρήγας αποκαλείται «αξιάγαστος Ήρως», «Πρόδρομος μιας ταχέως ελευθερώσεως της κοινής Πατρίδος μας Ελλάδος» για την αγάπη της οποίας «εθυσίασε και την ζωή του», ο ανώνυμος συγγραφέας τελειώνει με τα εξής λόγια: *«δέξαι το λοιπόν, με το συνηθισμένο σου ελληνικόν ιλαρόν και καταδεκτικόν σου βλέμμα (...) ως αραβώνα εκδικήσεως του λαμπρού αίματός σου κατά των τυράνων της Ελλάδος. Η δε Ελλάς άπασα θέλει δοξάσει διά παντός το όνομά σου (...)»*.

Στην εικόνα μας, το βλέμμα δεν είναι «ιλαρόν». Η «ελληνικότητα» και η «καταδεκτικότητα» - αν την ερμηνεύσουμε σαν απλότητα, μάλλον προφανείς, από τα ρούχα ιδιαίτερα που φορά, σ' αυτήν όπως και σ' όλες τις αναπαραστάσεις περίπου: άσπρη πουκαμίσα χωρίς «γιακά», και απλή, χωρίς καμιά εκζήτηση κόκκινη κάπα, απ' αυτές που φορούσαν στον ελλαδικό αλλά και βαλκανικό χώρο εκείνη την εποχή[7]. Όσο για τα υπόλοιπα, δεν έχουμε μαρτυρίες· όμως ένα είναι σίγουρο: εκείνος που θέλησε αυτή την αναπαράσταση στον τοίχο του σπιτιού του σαν καθημερινή συνεχή πρόκληση της ατομικής και οικογενειακής (αν όχι συλλογικής) μνήμης, σε περιοχή, επιπλέον, που βρίσκεται ακόμα υπό τον Οθωμανικό ζυγό, ασπάζεται ασφαλώς σε μεγάλο βαθμό τέτοιες ή παρόμοιες αποτιμήσεις της προσωπικότητας του Ρήγα, έτσι όπως η γραπτή και –σε πολύ μεγαλύτερη έκταση– η προφορική παράδοση τις μετέφερε και διέδωσε ανά την Ελλάδα και σ' ολόκληρο τον βαλκανικό χώρο. Η ίδια η *Ελληνική Νομαρχία* είναι αμφίβολο (αν και όχι αδύνατο) να 'χει φτάσει μέχρι τη Δράκεια και να γνωρίζει ο παραγγελιοδόχος της τοιχογραφίας και κάποιοι σαν αυτόν, 50 ή 70 χρόνια μετά τη δολοφονία του Ρήγα, ορισμένες από τις σελίδες της όπου ο Ρήγας αποκαλείται «αείμνηστος Έλλην». «Ήρως», «μέγας και θαυμαστός», «α-

άγαστος ανήρ», «εστολισμένος από την φύσιν με όλας τας χάριτας ον μεγάλων υποκειμένων, ευφυής, αγχίνους», «ωραίος το σώματι αι ωραιότερος το πνεύματι», «δίκαιος», «αληθής φιλέλλην, και φιόπατρις», εμπνεόμενος από θείον έρωτα «της Πατρίδος του Ελλάος» κ.λπ. κ.λπ. Είναι αμφίβολο να έχει υπάρξει άμεση γνώση αυτού

Πάνω: Ο Ρήγας με τον Αλέξανδρο Υψηλάντη και τον Αδαμάντιο Κοραή.
Κάτω: Τοιχογραφία στην είσοδο της οικίας Ιωαννίδη, στον Άγιο Γεώργιο Νηλείας.
Χρονολογείται στα τέλη του 19ου αιώνα.

λά και του παρακά- αποσπάσματος, του, ύστερα από σύ- ομη αναφορά στη υή και στο έργο του ήγα, στην προδοσία ου οδήγησε στη σύλ- ηψή του κ.λπ., ο συγ- αφέας καταλήγει: Αλλ' αν η φθονερά τύ- η έκλεψεν την Ελευερίαν της Ελλάδος με ην ζωή τοιούτου Ήρωος, δεν ημπόρεεν όμως να εμποδίσει *ν αναγκαίον και φοερόν κρότον* (εγώ πογραμμίζω) *οπού η ήμη τοιαύτης επιχειήσεως ανέπεμψεν εις ις ακοάς των Ελλήων*, ούτε ημπόρεσε να κλείψει εις την όρασίν ων την λαμπρότητα οιούτου έργου. Το θώον αίμα του Ρήγα ροετοίμασε την ταχείν εξάλειψιν των βαράρων Τυράνων και γλήγορα θέλουσιν εμανισθεί βέβαια οι παδοί του. Τότε δε θέομεν αποδείξει μπράκτως την προς υτόν ευγνωμοσύνην ας, υψώνοντες εις το έντρον της ελευθέρας λλάδος στεφάνου δόξης, και θριάμβους εις μνημόσυνον αυτού του εγάλου ανδρός, ως αρχηγού, και πρώτου συνεργού εις την της λλάδος ελευθέρωσιν» (κ.λπ...).

Ένα είναι το βέβαιο: ήταν πράγματι φοβερός ο κρότος που η φήη της επιχείρησης του Ρήγα «ανέπεμψε στις ακοές των Ελλήνων» που κι αν αυτοί βρίσκονταν. Στη γενέτειρά του Θεσσαλία, πρώτ' π' όλα: ιδιαίτερα στο Βελεστίνο, όπου η οικογένειά του υπέστη τα ειά που γνωρίζουμε από διάφορες πηγές· στη Ζαγορά, όπου μαήτευσε· στον Κισσό, όπου –λένε– πως δίδαξε· σ' ολόκληρο το Πήιο. Αλλά και στην υπόλοιπη Ελλάδα, και στην Ευρώπη: όταν ο **δαμάντιος Κοραής**, το 1798, εκδίδει την *Αδελφική Διδασκαλία* ου, πρώτο από τα επαναστατικά φυλλάδια που δημοσίευσε στα ρόνια «που η προώθηση των δημοκρατικών Γάλλων στην Ανατολή ίχε δημιουργήσει ελπίδες ελευθερίας»[8], γνωρίζει, στο Παρίσι, ότι Ρήγας με τους συντρόφους του έχει παραδοθεί στους Τούρκους, λλά δεν έχει ακόμα μάθει για την εκτέλεσή τους και γράφει τα ξής: «Παρίστανται ίσως ταύτην την ώραν δέσμιοι, έμπροσθεν του τυράννου, οι γενναίοι ούτοι της ελευθερίας μάρτυρες. Ίσως, ταύτην την ώραν, καταβαίνει εις τας ιεράς κεφαλάς των η μάχαιρα του δημίου, εκχέεται το γενναίον ελληνικόν αίμα από τας φλέβας των, και ίπταται η μακαρία ψυχήν των διά να υπάγη να συγκατοικήσει με όλων των υπέρ ελευθερίας αποθανόντων τας αοιδίμους ψυχάς. Αλλά του αθώου αίματος η έκχυσις αύτη αντί τού να καταπλήξει τους Γραικούς θέλει μάλλον τους παροξύνει εις εκδίκησιν». Αυτή είναι η πρώτη δημόσια ελληνική αντίδραση για το χαμό του Ρήγα, σ' ένα σύγγραμμα που αποτελεί φλογερό κήρυγμα εξέγερσης εναντίον των Τούρκων, αλλά και απελευθέρωσης από την «εσωτερική δυνάστευση του ιερατείου και των αρχόντων» που, όπως γράφει ο Κοραής, «αρπάζωσι ανηλεώς από των πεινόντων χριστιανών τα στόματα τον ολίγον εκείνον άρτον τον οποίον και αυτή των Τούρκων η απληστία εντρέπεται να αρπάση»[9].

Είναι μάλλον απίθανο, ίσως κι αδύνατο, να έχει διαβάσει κείμενα τέτοιου ύφους και βιαιότητας ο παραγγελιοδόχος, καθώς κι ο ανώνυμος εκτελεστής μιας άλλης τοιχογραφίας, των τελών του 19ου αιώνα πλέον, στο ταβάνι της εισόδου της οικίας Ιωαννίδη, στον Άγιο Γεώργιο Νηλείας. Δεν είναι σίγουρο, άλλωστε, αν η τοιχογραφία προηγείται ή έπεται της προσάρτησης της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος. Υποθέτω ότι προηγείται, όπως πιστεύει και ο Κίτσος Μακρής, αν και η συμβολική πια θέση του βελεστινλή ήρωα στις συλλογικές νοοτροπίες και στο χώρο των κοινωνικών ιδεών συνηγορεί για το αντίθετο: θα ήταν επικίνδυνο, στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία, να έχει κανείς πάνω από την είσοδο του ίδιου του του σπιτιού μια τέτοια εικόνα, με αναγραφή, επιπλέον, στίχων από το Θούριο «Καλύτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή»[10]. Όπως και να 'ναι, έχουμε εδώ ακόμη μια, λιγότερο «λαϊκή» από την άποψη της πλαστικής έκφρασης, μαρτυρία στο χώρο του Πηλίου, της απήχησης των εθνεγερτικών, «υπέρ της πατρίδος» κελευσμάτων του Ρήγα μάλλον, παρά όσων απέβλεπαν στον ευρύτερο «φωτισμό» του γένους και όσων αποτελούσαν κήρυγμα «υπέρ των νόμων», για «ελευθερία, ισοτιμία, αδελφότητα» και ωθούσαν σε κοινωνικές ανακατατά-

ξεις – τόσο σε εθνικό όσο και πανανθρώπινο επίπεδο. [όπως στο Πολίτευμα, στο Θούριο, στη Δημοκρατική κατήχηση και στο Στρατιωτικό εγκόλπιο του 1797].

Κείμενα σαν αυτό του Α. Κοραή, που διαβάσαμε προηγουμένως, βρίσκονται πιθανότατα στη βάση ανάπτυξης μιας μεγάλης εικονογραφικής σειράς η οποία, από τις αρχές του 19ου αιώνα και, όπως θα δούμε, ώς τον εικοστό, θα παρουσιάζει τον Ρήγα και τον Κοραή (σε εγχάρακτες εικόνες, λιθογραφίες ή και φορητούς πίνακες που έπαιξαν τεράστιο ρόλο για τη διάδοση του φιλελληνισμού) να βοηθούν αντάμα την πληγωμένη και «πενιχράν χλαμύδα» φέρουσα Ελλάδα ώστε ν' ανορθωθεί και ν' αποτινάξει τα δεσμά της Οθωμανικής τυραννίας. Ιδού μία παραλλαγή του θέματος αυτού, που μας παραδίδει σε φορητό πίνακα, στην περιοχή του Βόλου, ο ζωγράφος Θεόφιλος το 1911[11].

Έργο του Θεόφιλου στο σπίτι του Κοντού, στην Ανακασιά του Άνω Βόλου.

Παρουσιάζεται εδώ ο Ρήγας, στο κέντρο περίπου της εικόνας, έτσι όπως τον εμφανίζουν οι περιγραφές, να κρατά, από αριστερά, το γυμνό καταπληγωμένο χέρι μιας ρακένδυτης γυναίκας με πονεμένη έκφραση, που σ' αυτήν αναγνωρίζουμε την Ελλάδα: οι στίχοι που αναγράφονται στο κάτω μέρος της εικόνας μάς βοηθούν σ' αυτή την αναγνώριση. Τη γυναίκα βαστά από αριστερά, στην αγκαλιά του σχεδόν, βοηθώντας την στην προσπάθεια ανέγερσης, ένας άνδρας ντυμένος με «ευρωπαϊκά», «δυτικά» ρούχα, ο Κοραής[12]. Η Ελλάδα ανασύρεται από σωρό ερειπίων αρχαίων: σπασμένες κολώνες, κιονόκρανα. Τρεις όρθιες κολώνες, στο πίσω μέρος, τονίζουν την τάση ανόρθωσης. Στα δεξιά της εικόνας, πάνω σε βάθρο, αναγνωρίζουμε το άγαλμα της θεάς της σοφίας Αθηνάς, με το δόρυ, την ασπίδα, την περικεφαλαία – σαφή αναφορά στην αρχαία, κλασική φιλοσοφική κι επιστημονική παράδοση των Ελλήνων, για την αναγέννηση της οποίας εργάζονται όλοι οι προοδευτικοί έλληνες λόγιοι της εποχής, ιερωμένοι όσο και «λαϊκοί»[13]. Για τους οπαδούς του διαφωτισμού ιδιαίτερα, εχθρούς της «Δεισιδαιμονίας και της αδελφής της της Αμάθειας» καθώς και όλων των συντηρητικών τάσεων, η παρουσία της θεάς Αθηνάς συμβολίζει εκείνη τη δύναμη που διώχνει από τα μάτια των ανθρώπων το σκοτάδι (το θάμπωμα) και τους επιτρέπει να διακρίνουν το φως, την αλήθεια, οδηγώντας τους αναπότρεπτα στις οδούς της αρετής, της ευδαιμονίας, της ευνομίας, της ελευθερίας. Σε γράμμα, παραδείγματος χάριν, του υπογράφοντος με τα αρχικά Σ.Π. προς τον Κωνσταντίνο Νικολόπουλο (οπαδό του Κοραή) στο Παρίσι, τον Σεπτέμβρη ή Οκτώβρη του 1820, και που προέρχεται από το αρχείο του Θεόκλητου Φαρμακίδη[14], παραθέτει ο αποστολέας τον εξής Ομηρικό στίχο, αναφερόμενο στην Αθηνά:

Αχλύν δ' αύτοι απ' οφθαλμών έλον, ή πριν επήεν, Όφρ' ευ γινώσκεις ημέν θεόν, ηδέ και άνδρα

– σαν ενίσχυση της δριμείας επίθεσής του ενάντια σ' εκείνους που θέλουν να είναι οι «οπαδοί του Χριστού» «τυφλοί, διά να μην διακρίνουν την αλήθειαν από το ψεύδος, και την αρετήν από την κακίαν»[15]. (Στόχος στη συγκεκριμένη περίπτωση ήταν ο «Σιναΐτης Ιλαρίων», ο «άγιος Ηγούμενος Ιλαρίων» που είχε διορισθεί από το Πατριαρχείο «θεωρός της τυπογραφίας» –λογοκρίτης δηλαδή– στην Κωνσταντινούπολη, και είχε τόσο εκμανεί ενάντια σε κάποια διαφωτιστικά δημοσιεύματα ώστε *«έδωκεν γνώμην να παιδευτούν με ποινήν θανάτου πέντε εξ από τους θέλοντας να ενσπείρουν επανάστασιν διά να σωφρονισθούν οι άλλοι»*, έχοντας δει μάλιστα σε ποίημα του Ν. Πίκκολου (φίλου και συνεργάτη του Κοραή) *«την λέξιν ελευθερίαν, εμάνη και είπεν ότι θέλει να φέρει τον Κοραήν σιδηροδέσμιον»* στην Πόλη...[16]).

Όταν ο Θεόφιλος ζωγραφίζει αυτόν τον πίνακα με βάση χαλκογραφικό πρότυπο ευρύτατα διαδεδομένο –και του οποίου ένα τουλάχιστον αντίτυπο φυλάσσεται στο Μουσείο Μπενάκη– δεν έχει γνώση όλων των συμβολικών φορτίσεων του θέματός του αλλ' ασφαλώς μερικών: δεν είναι ως γνωστόν η μόνη φορά που ζωγραφίζει τον Ρήγα ή την Αθηνά, η δε παιδεία του είναι σ' αυτά τα ιστορικά και μυθολογικά θέματα αρκετά μεγάλη. Εκείνο που σίγουρα αγνοεί, μα που γνώριζαν όλοι σχεδόν οι «φωτισμένοι» έλληνες λόγιοι των τελών του 18ου αιώνα –στη Βιέννη ιδιαίτερα και όπου υπήρχαν σχέσεις με τις αυστριακές χώρες– είναι ότι αυτή η παράσταση της Αθηνάς δίπλα στον Ρήγα, την εποχή κατά την οποία διαμορφώνεται ο συγκεκριμένος εικονογραφικός τύπος, σήμαινε και κάποια άλλα πράγματα: η Παλλάς Αθηνά ήταν το έμβλημα της Εφημερίδος των αδελφών Μαρκίδων Πούλιου, η οποία εκδόθηκε το 1790 και είχε, μέχρι και το 1797, ευρύτατη κυκλοφορία. Όταν ο Ρήγας έφτασε στη Βιέννη το 1796, συνεργάστηκε ιδιαίτερα με τον Γεώργιο Πούλιο, και οι δύο αδελφοί ωστόσο μπορούν να αριθμηθούν ανάμεσα στους ομοϊδεάτες του. Το άκρως φιλελεύθερο, διαφωτιστικό πνεύμα της εφημερίδας έγινε φανερός φορέας των γαλλικών επαναστατικών ιδεών μετά τη λήξη του ρωσοτουρκικού πολέμου, προκαλώντας έντονες αντιδράσεις της Οθωμανικής Πύλης που ζήτησε την παύση της. Όμως, η παύση έρχεται τελικά βίαιη μετά τη σύλληψη του Ρήγα και των συντρόφων

υ: κατηγορούμενοι σαν *«συνέ-χοι ή συνεργοί εις τα υπό τινων υρτικών πνευμάτων οργανωθέ-α σχέδια εναντίον της Ανατο-ς»*, οι αδελφοί Πούλιου συνελή-θησαν, το δε τυπογραφείο έκλει-. Η παρουσία της Παλλάδος μ' λα λόγια στην εικονογραφική ύνθεση, έρχεται ίσως να θυμίσει ίσης, εδώ, την συμβολή της *ελεύθερης τυπογραφίας* (των δελφών Πούλιου μεταξύ άλλων) η διάδοση των «φώτων» αλλά αι των δημοκρατικών ιδεών. Αξί-ι ν' αναφέρουμε στο σημείο αυ-ότι η ένωση των *Αληθοφίλων*, υ ιδρύθηκε το 1739 στη Γερμα-α από τον κόμητα Christophe anteuffel (αποκαλούμενο, όπως οι έλληνες διαφωτιστές από υς κατηγόρους τους, «διάβο-») είχε επίσης σαν σύμβολο τη ά Αθηνά καθιστή, με περικεφα-ία, ακόντιο, ασπίδα απιθωμένη, άτω αριστερά την κουκουβάγια ολόγυρα τη φράση «sapere ide»[17], την οποία θα χρησιμοποι-σει ο Kant το 1784 ως έμβλημα ο μαχητικό του δοκίμιο *Τι είναι αφωτισμός*[18]. Θα ήταν ενδιαφέ-ον να ερευνηθούν ενδεχόμενες χέσεις των αδελφών Πούλιου αι του Ρήγα με την ένωση των *ληθοφίλων*.

Πάνω από την Ελλάδα, «την πά-αι βασιλεύουσαν, δούλην δε νυν ητέρα»[19], ένας φοίνικας ή μονο-κέφαλος αετός, που φαίνεται να επετιέται από τη φλεγόμενη φω-ά του –δηλαδή ν' αναγεννάται από τις στάχτες του–, συνοδεύεται πό την εξής λεζάντα: *«Μέγα το πεπρωμένον ανίσταμαι/ και εκ του λισθήματος ισχυροτέρα»*. Σύμβολο της αναγέννησης και αθανα-ίας του ελληνικού γένους ή έθνους, ή πάλι του Βυζαντινού στη «δυ-κή» του μόνο υπόσταση, ή ακόμα αναφορά στη μυστική εταιρεία *οίνιξ* της Βιέννης την οποία, λέγεται, είχε οργανώσει ο Ρήγας κατά α μασωνικά-πατριωτικά πρότυπα της εποχής του; Όλα αυτά τα ύμβολα μπορούν να συνυπάρχουν. Χρειάζεται ωστόσο να ερευνη-εί περισσότερο το θέμα διότι είναι κίνδυνος, δύο αιώνες μετά, να αρανοήσουμε τους κώδικες της εποχής που για τους σύγχρονους ων γεγονότων, και αυτούς που έγραφαν ή σχεδίαζαν, και αυτούς ου διάβαζαν ή έβλεπαν, ήταν διαυγείς. Θα πρέπει πάντως να προ-θέσουμε ότι ο φοίνικας, ή μονοκέφαλος αετός, συναντάται επίσης ε βινιέττες της πρώτης έκδοσης του *Αγαθάγγελου* που προσγράφε-αι στον Ρήγα[20] και εμφανίζεται υπό την ίδια μορφή στην *Εφημερίδα* ων αδελφών Πούλιου των ετών 1791 και 1797: όλοι οι δρόμοι μοιά-ει να φέρνουν προς τα κει...

Η σκηνή φωτίζεται από τις ακτίνες ενός υπερμεγέθους, παράδο-ου ήλιου ή φωστήρα, που στο κέντρο του, μέσα σε τρίγωνο, είναι ωγραφισμένος οφθαλμός. Πολλαπλά σύμβολα μπορεί κι εδώ να

Ένα ακόμη έργο του Θεόφιλου στο φούρνο του Βελέντζα, στην Άλλη Μεριά.

συνυπάρχουν: η Αγία Τριάς· ο οφθαλμός της δικαιοσύνης· η φρανμασωνική έκφραση του φαεινού υπερτάτου όντος έτσι όπως εμφανίζεται σε πολυάριθμα –γαλλικά κυρίως αλλά και αυστριακά– επαναστατικά έντυπα των τελών του 18ου αιώνα (και σ' αυτή την περίπτωση παραπομπή, ακόμα μια φορά, στη «μυστική εταιρεία» που κατά τον Κ. Νικολόπουλο και τον Νικ. Υψηλάντη είχε ιδρύσει ο Ρήγας προς *«εξέγερσιν συμπάσης της Ελλάδος (...) και απαλλαγήν των δυστυχών συμπατριωτών του εκ του επαχθούς ζυγού των βαρβάρων»*[21]. Το βέβαιο είναι ότι σ' αυτό το φως παραπέμπουν επίσης πολλές στροφές του (αδέξιου) ποιήματος που υπάρχει κάτω από τον πίνακα του Θεόφιλου σε 4 κολώνες υπό τον τίτλο «Αναγεννηθήσα Ελλάς» και που εν μέρει μόνον αντιγράφουν τους στίχους του χαλκογραφικού προτύπου: *«Ελλάς λαμπρά σεπτή και μακαρία / του νοερού φωτός πηγή κυρία / ... / Κλέος της οικουμένης / πάσας της φωτισμένης / Δία φώτων των Σων / ... / Πηγή φωτός και ρίζα της σοφίας / ... / Αστήρ λαμπρέ, λαμπάς νοός πυρφόρος / και του παντός ο μόνος Εωσφόρος / Κόσμου φωτός δοχείον / Σοφίας το ταμείον»* ... και πιο κάτω: *«Πάλιν φωτός ακτίνας ανατέλλει / πάλιν το φως αυτής εξαποστέλλει / πάλιν με της σοφίας / Ακτίνας της τας θείας / Δεικνύεται λαμπρώς / ... ή πάλι: Φωταγωγός λαμπάς του κόσμου όλου»* /... κ.λπ. κ.λπ. (βλ. και το άρθρο του Αλέξ. Ξύδη, στο ίδιο τεύχος).

Οι αναφορές σε κοινούς τόπους του ελληνικού διαφωτισμού είναι εδώ σαφείς. Εκείνο που είναι επίσης, νομίζω, σαφές, είναι η έντονη συναισθηματική φόρτιση του θέματος, το οποίο διασχίζει τον 19ο αιώνα μεταλλασσόμενο υπό την επίδραση των νέων πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών στην απελευθερωμένη πλέον Ελλάδα, συνεχίζοντας να μεταδίδει εθνεγερτικά μηνύματα.

Ο Θεόφιλος θα ζωγραφίσει πολλές παραλλαγές του θέματος αυτού. Ο χώρος όμως δεν επιτρέπει περαιτέρω αναπτύξεις. Περιορίζομαι ν' αναφέρω σύντομα δυο απ' αυτές, τη μια στο σπίτι του Κοντού στην Ανακασιά του Άνω Βόλου, την άλλη στο φούρνο του Βελέντζα στην Άλλη Μεριά, λόγω του εξαιρετικού ενδιαφέροντος που παρουσιάζουν και από αισθητικής αλλά και πολιτισμικής, ιδεολογικής άποψης: στην πρώτη, που βασίζεται σε έργο του Hess, εμφανίζεται ο λυράρης Ρήγας, καθισμένος σε αρχαίο κιονόκρανο, να ξεσηκώνει με τα τραγούδια του κάποιους οραματιζόμενους αρματωλούς έξω από τα τείχη ενός κάστρου ή πόλης, ενώ στη δεύτερη η παρουσία του Πατριάρχη Γρηγόριου του Ε' στο βάθος της εικόνας αποκαλύπτει τις αλλοιώσεις της θεματογραφίας (κα-

θώς και της ιστοριογραφίας) μέσα από την κρατούσα στο ελληνικό κράτος ιδεολογία...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Παρουσιάστηκε υπό εκτενέστερη κι αρκετά διαφορετική μορφή στο Γ' Διεθνές Συνέδριο «Φεραί - Βελεστίνο - Ρήγας» (2-5 Οκτωβρίου 1997, Βελεστίνο), του οποίου τα πρακτικά θα δημοσιευτούν προσεχώς.

2. Βελεστινλή και όχι Φερραίου: ο Emile Legrand, στα 1891 ήδη, δημοσιεύοντας τα *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτώ μαρτυρησάντων, εκ των εν Βιέννη Αρχείων εξαχθέντα*, είχε δίκιο να εύχεται στο τέλος του προλόγου του να ιδεί «καταργουμένην την εις το όνομα του Ρήγα προσάρτησιν του εθνικού Φερραίος», επικαλούμενος τη συναίσθηση της «ιστορικής ακρίβειας», τη «δικαιοσύνη» και την «ευλάβεια» απέναντι στον Ρήγα, ο οποίος ουδέποτε χρησιμοποίησε αυτό το όνομα, αλλ' αντίθετα «υπέστη τον θάνατο υπέρ πίστεως, πατρίδος, νόμων και ελευθερίας» –όπως είχε γραμμένο πάνω στη σφραγίδα του– σαν Ρήγας Βελεστινλής.

3. Ο Παγώνης Κωσταντή και ο γιος του Αθανάσιος Παγώνης είναι ζωγράφοι, καταγόμενοι από τις Χιονάδες της Ηπείρου, οι οποίοι έζησαν και εργάστηκαν στο Πήλιο κατά τον 19ο αιώνα.

4. Βλ. Ι. Φιλήμονος, *Δοκίμιον περί της Ελλ. επαν.*, τ.β', σ. 10-11.

Σφραγίδα με παράσταση του Ρήγα-Μουσείο Μπενάκη.

5. «Διου αποδικνύεται πόσον είναι καλητώτερα η Νομαρχιακή (διοίκησις μέσω νόμων, η σημείωση δική μου) Διοίκησις από τας λοιπάς, ότι εις αυτήν μόνον φυλάττεται η Ελευθερία του ανθρώπου, τι εστί Ελευθερία, οπόσων μεγάλων κατορθωμάτων είναι πρόξενος, ότι τάχιστα η Ελλάς πρέπει να συντρίψει τας αλύσσους της, ποίαι εστάθησαν οι αιτίαι οπού μέχρι της σήμερον την εφύλαξαν δούλην, και οποίαι είναι εκείναι οπού μέλλει να την ελευθερώσουν.

6. Βλ. *Ελληνική Νομαρχία*, φωτοτ. επαν. Ιστ. και εθνολ. Ετ. της Ελλ., Αθήνα 1976, σ. Α3.

7. Αν «διαβάσουμε» τα χρώματα αυτά, όπως μας καλεί ο ίδιος ο Ρήγας στο παράρτημα του ελληνο-βαλκανικού Συντάγματός του, θα δούμε ότι «το κόκκινο σημαίνει την αυτοκρατορική πορφύρα και αυτεξουσιότητα του ελληνικού λαού· το εμεταχειρίζοντο οι προπάτορές μας ως ένδυμα πολέμου, θέλοντες να μην φαίνονται αι πληγαί, όπου έτρεχον αίμα, διά να μην δειλιώσιν οι στρατιώται.

–το άσπρον σημαίνει την αθωότητα της δικαίας ημών αφορμής κατά της Τυραννίας.

–το μαύρον σημαίνει τον υπέρ Πατρίδος και Ελευθερίας ημών θάνατον». Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *τα Επαναστατικά*, έκδ. Επιστ. Ετ. Μελέτης «Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα» (επιμέλεια Δ.Α. Καραμπερόπουλος), Αθήνα 1994, σ. 60-61, καθώς και Ap. Daskalakis, *Les oeuvres de Rigas Velestinlis, Étude bibliographique suivie d' une réédition critique avec traduction, française de la brochure révolutionnaire confisquée à Vienne en 1797.* (Συμπληρωματική διατριβή για το doctorat ès lettres), Paris 1937, σ. 123.

8. Ας θυμηθούμε ότι στις 29 Ιουνίου 1797 καταλαμβάνονται τα Ιόνια νησιά από τους Γάλλους, και στις 6-17 Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου υπογράφεται η συνθήκη του Campoformio, με την οποία τα Ιόνια νησιά, καθώς και οι πόλεις Πρέβεζα, Πάργα, Βόνιτσα, Βουθρωτό (ώς τότε ενετικές κτήσεις) περιέχονται στη Γαλλία, ενώ η Αυστρία παίρνει τη Δαλματία. Στις 19 Μαΐου 1798 ξεκινά η εκστρατεία των Γάλλων στην Αίγυπτο. Ο Ρήγας και οι σύντροφοί του εκτελούνται στις 24 Ιουνίου, και στις αρχές του Σεπτεμβρίου κηρύσσεται ο γαλλο-τουρκικός πόλεμος (1798-1802), όπου η Τουρκία συμμαχεί αρχικά με τη Ρωσία κι έπειτα και με την Αγγλία εναντίον των Γάλλων.

9. Βλ. Φ. Ηλιού, *Προσθήκες στην Ελληνική Βιβλιογραφία*, Α', *Τα βιβλιογραφικά κατάλοιπα* του E. Legrand και του H. Pérnot, (1515 - 1797), Νεοελληνικές Έρευνες, Διογένης, Αθήνα 1973, σ. 296.

10. Στις πρώτες εκδόσεις του *Θούριου*, οι στίχοι αυτοί εμφανίζονται ως εξής: «Καλλιώναι μιας ώρας ελεύθερη ζωή / παρά σαράντα χρόνοι σκλαβιά, και φυλακή». Βλ. σχετικά Ap. Daskalakis, όπ. π., σ. 26-27 και ε., και σ. 62.

11. Το έργο ανήκει στη συλλογή του κ. Α. Ξύδη, τον οποίο ευχαριστούμε και εδώ για τη φωτογραφία που μας παραχώρησε. Διασ. 0,64x0,44.

12. Δεν στέκομαι εδώ στη συμβολική παρουσία των ατόμων. Τη θεωρώ γνωστή.

13. Η παράσταση της ταλαιπωρημένης και κάποτε αλυσοδεμένης Ελλάδας εμφανίζεται –συχνά σε συνδυασμό με τη θεά Αθηνά– πολύ πριν από τα χρόνια του Κοραή, και αποτελεί «μοτίβο εικονογραφικό και ρητορικό πολλού λόγου άξιο για την πυκνότητα την οποία εμφανίζει αυτή την εποχή», γράφει ο Κ.Θ. Δημαράς στον *Νεοελληνικό διαφωτισμό* (Ερμής, Αθήνα 1977, σ. 47). Ήδη στα 1778, σε θριαμβευτική περιοδεία της Αικατερίνης Β' στην Κριμαία, οι Έλληνες της Νίζνας είχαν στήσει στην αυτοκράτειρα «αψίδα στολισμένη με παραστάσεις, εμβλήματα κι επιγραφές, που όλα τα είχε υποδείξει ο Ευγένιος Βούλγαρης». Μία από τις παραστάσεις παρουσίαζε την Ελλάδα σαν γυναίκα «γονυκλίνασα», περιστοιχισμένη «υπό τινων παιδαρίων» κι έχοντας δίπλα της τη θεά Αθηνά ένοπλη, όρθια, με το αριστερό χέρι να κρατά «το σάκος άμα και το δόρυ» και ν' απλώνει το δεξί προς την «πεπτωκυίαν τάλαινα Ελλάδα», «χειρός βοηθείας αξιουμένην και την εξανάστασιν καραδοκούσαν» (Αθ. Ψαλλίδας, *Αικατερίνη Β'*, Βιέννη 1792, σ. 13-14). Κατ' αυτή την περίοδο, παρά τη σκληρή καταστολή της πελοποννησιακής εξέγερσης μετά τον πρώτο ρωσοτουρκικό πόλεμο, πολλοί Έλληνες στήριζαν ακόμα τις ελπίδες τους γι' απελευθέρωση στη βοήθεια της «φωτισμένης» αυτοκράτειρας...

– Στα 1782, η προμετωπίδα του ταξιδιού του Choiseul Gonffier παρουσιάζει ανάλογη εικαστική παράσταση, παρόμοια σε χαλκογραφία (χωρίς την Αθηνά) στολίζει το «Πολεμιστήριο Σάλπισμα» του Κοραή στα 1801.

14. 15. 16. Όλα τα εδώ στοιχεία τα αντλώ από το εξαίρετο άρθρο του Φ. Ηλιού «Τύφλωσον Κύριε τον λαόν Σου, οι προεπαναστατικές κρίσεις και ο Ν.Σ. Πίκκολος», *Ερανιστής*, 11, 1974, σ. 580-626.

17. Το παράθεμα, που «καθορίζει το χαρακτήρα του (διαφωτιστικού) κινήματος» είναι από τον Οράτιο. Δεν είναι όμως τελικά τίποτε άλλο από το «τόλμησον»... «φρονείν» του Αισχύλου. Βλ. Κ.Θ. Δημαρά, *Νεοελληνικός διαφωτισμός*, Ερμής, Αθήνα 1977, σ. 25.

18. Βλ. Fr. Venturi, *L'Europe des lumières. Recherches sur le 18e siècle*, Mouton, Paris, 1997, κεφ. 2, σ. 39-42, και Κ.Θ. Δημαρά, *Νεοελληνικός διαφωτισμός*, όπ. π.

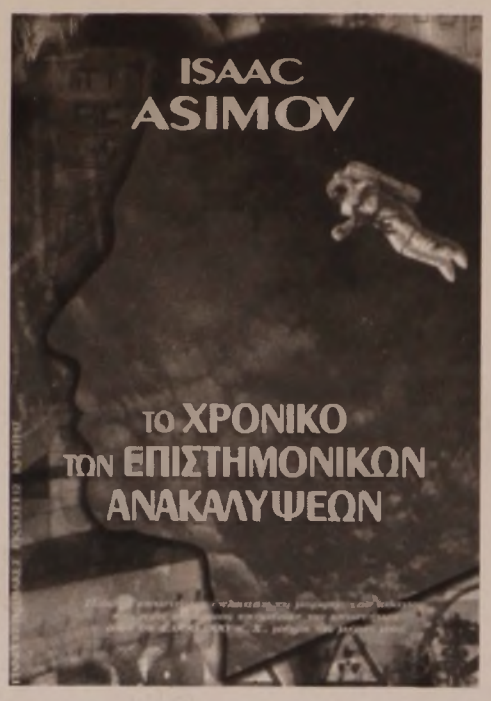
19. Όπως διαβάζουμε σε ποίημα του Ν. Πίκκολου, δημοσιευμένο στον *Λόγιο Ερμή*, αρ. 14, Βιέννη, 15 Ιουλίου 1820, σ. 417-420.

20. Α. Πολίτης, *Η προσγραφόμενη στον Ρήγα πρώτη έκδοση του Αγαθάγγελου*, ο *Ερανιστής*, Ζ' (1969), αρ. 42, σ. 173, υποσ. 3.

21. C. Nicolopoulo, Notice sur la vie et les écrits de Rhigas, l' un des principaux auteurs de la Révolution qui a pour but l' indépendance de la Grèce, Paris 1824. Αναφέρεται από τον Απ. Δασκαλάκη, *Rhigas Velestinlis*, Paris 1937, σ. 21, 32, 78 και υποσημειώσεις. Για τον τεκτονισμό στην Ελλάδα βλ. επιλεκτικά: Α. Αγγέλου, *Η καθίδρυση του ελεύθερου τεκτονισμού στον νέον Ελληνισμό*, ο *Ερανιστής*, 15 (1978-1979), σ. 182-252.

Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης

Μόλις κυκλοφόρησε

ISAAC ASIMOV

Το Χρονικό των επιστημονικών ανακαλύψεων

Μια επιστημονική εγκυκλοπαίδεια για την ιστορία των επιστημών και των ανακαλύψεων.

Το Χρονικο των Επιστημονικων Ανακαλυψεων του Asimov ερευνά διεισδυτικά όλα τα επιτεύγματα των επιστημών στη διαδρομή του χρόνου. Ο Asimov εξετάζει, μεταξύ άλλων, τις ανακαλύψεις και εφευρέσεις στην αστρονομία, τη βιολογία, τη φυσική, τη χημεία, τα μαθηματικά, αποκρυπτογραφώντας κάθε γεγονός με το δικό του, μοναδικό ύφος. Σύντομα κείμενα, που ακολουθούν τις επιστημονικές ανακαλύψεις κάθε περιόδου και έτους, δείχνουν πώς οι επιστήμονες επηρέασαν τον κόσμο και πώς ο κόσμος ανταποκρίθηκε στις επιστημονικές προόδους. Εδώ μπορεί να γνωρίσει ο αναγνώστης: Πώς τιθασεύθηκε η φωτιά το 500.000 π.Χ· γιατί προστέθηκε το μηδέν στο αριθμητικό σύστημα το 810· ποιος επινόησε το μικροσκόπιο το 1590· την πρώτη πτήση αεροστάτου με θερμό αέρα το 1783· τις ακτίνες Χ, που ανακαλύφθηκαν το 1895· την ανακάλυψη του Πλούτωνα το 1930· τον Σπούτνικ, τον πρώτο τεχνητό δορυφόρο, που τέθηκε σε γήινη τροχιά το 1957· το πρώτο παιδί του σωλήνα, που γεννήθηκε το 1978 ... και πολλά άλλα.

[17 × 25 cm, σελ. 880 – 9000 δρχ.]

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ - ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΑΘΗΝΑ: Μάνης 5 – 106 81 ΤΗΛ. (01) 3818372, FAX: 3301583 ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ: «Στοά του βιβλίου», Νέα Στοά Αρσακείου, Πανεπιστημίου 49

ΗΡΑΚΛΕΙΟ: Νέα Κτίρια Φυσικού Τ.Θ. 1527 – 711 10. ΤΗΛ. (081) 394235 e-mail: pek@physics.uch.gr. URL: http://www.pek.uch.gr

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΙΤΣΙΛΙΔΗΣ

Μετά τη Βροχή

Διηγήματα

Στα χρόνια του απόλυτου παραλογισμού, Ο ΦΑΡΟΣ αποτελεί σύμβολο ελπίδας αλλά και μοναξιάς, απομόνωσης. Ηθελημένη απόδραση μπροστά στη βία του διχασμού. Όμως, για την Ελλάδα τα χρόνια αυτά δεν ήταν λίγα. Η υπέρτατη θυσία ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ, και ο ηρωισμός ενός, μέσα από τον οποίο αποζήτησε την εξιλέωσή του ένας ολόκληρος λαός που δεν αντιστάθηκε, σημάδεψαν τις επόμενες δεκαετίες.

Ωστόσο, Η ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ θυμίζει για πάντα, ως εκμαγείο συνείδησης, τη μορφή των πραγμάτων που έφυγαν, αλλά δεν ξεχάστηκαν. Έπειτα, άρχισε η μεγάλη, ραγδαία στροφη, ΤΟ ΒΑΛΣ ΤΩΝ ΧΑΜΕΝΩΝ ΟΝΕΙΡΩΝ, ως αναζήτηση μιας αλήθειας στις διαπροσωπικές σχέσεις. Εκεί που, ΜΕΤΑ ΤΗ ΒΡΟΧΗ, ήρθε η αναπότρεπτη απογοήτευση με συνέπεια τη φυγή από την πραγματικότητα, μία σχοινοβασία στα όρια της λογικής, όπως Ο ΣΚΥΛΟΣ ΠΟΥ ΜΙΛΟΥΣΕ.

Αρχιπέλαγος
ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΛΕΩΦ. ΒΟΥΛΙΑΓΜΕΝΗΣ 2, 166 73 ΒΟΥΛΑ, ΤΗΛ. 9659 935

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:
Ε. ΠΟΛΥΖΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε. ΜΑΡΝΗΣ 5 - ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 52 21 744, 52 27 678